

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron Megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, DOMONKOS OTTÓ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS
JÓZSEF olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN,
KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, NYESŐ IMRE

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Fenyő István: Dukai Takách Judit költőnő a magyar klasszicizmus korszakában

Fenyő István: Dukai Takách Judit költőnő a magyar klasszicizmus korszakában⁽¹⁾
(Duka, 1795–Sopron, 1836)

1. Előadásomat személyes mozzanattal szeretném kezdeni. Azzal, hogy irodalomtörténeti indulásom mai témámhoz. Dukai Takách Judit költői tevékenységéhez és ehhez a városhoz, Szombathelyhez kapcsolódik. Életem első publikációját, mint ifjú, itt működő középiskolai tanár 1954 őszén a költőnőről tettem közzé a *Vasmegye* című helyi napilapban. Azóta nem kevesebb, mint harmincöt esztendő telt el, s ha ennyi idő – jóval több mint egy emberöltő – után a magamfajta filosz visszatér első szakmai próbálkozásainak színhelyére, akkor talán nincs kivetni való azon, ha ismét szembekerülni próbál egykori témájával. Természetesen másként, másfajta módszerrel teszem ezt, mint hajdanán. 1954-ben Dukai Takách Judit költészetét elsősorban mint korszakos reformkori irodalmi zsebkönyvünk, az *Aurora* munkatársának teljesítményét vizsgáltam. Ma viszont mint az 1815–1817 között bekövetkező, alapvető szemlélet- és ízlésváltásnak reprezentánsát kísérel meg mérlegre tenni ezt az életművet.

Félreértések elkerülése végett szögezzük le mindjárt az elején: Dukai Takách Judit nem volt jelentős költő. Versei közül mindössze néhány képvisel valódi értéket, jelentős részük nem más, mint a kor nagy költői műveinek fogékony reminiscenciája, az egykor divatos irodalmi sablonok, konvenciók utánérése. És mégis: Judit alakja, formátuma el nem hanyagolható mutatója a kor fejlődésének. Költőnői fellépése önmagában jelzője az akkor bekövetkező irodalomtörténeti fordulópontnak, irodalmunk megújulásának. Nem mintha előtte nem szerepeltek volna már költőnők irodalmunkban: Petróczi Kata Szidóniától kezdődően jelentkezésük meg-megújuló. E költőnőknek ismertsége, műveik hatósugara azonban jóval kisebb volt a Dukai Takách Juditénál. A vasi poétia híre immár az egész országban visszhangzott, a kor

legjava alkotói vallották büszkén társuknak, versei a kor folyóirataiban és más irodalmi orgánumaiban rendre megjelentek, közel állt ahhoz, hogy a közvélemény immár hivatásos írónak ismerje el. S ez a gyorsan elért országos siker nem volt elválasztható attól, hogy Judit azonosulni tudott a kor leghaladóbb hazai irodalmi törekvéseivel, tudatos részvevőjévé vált a neoklasszikából a romantikába lejtő hazai irodalmi megújulásnak.

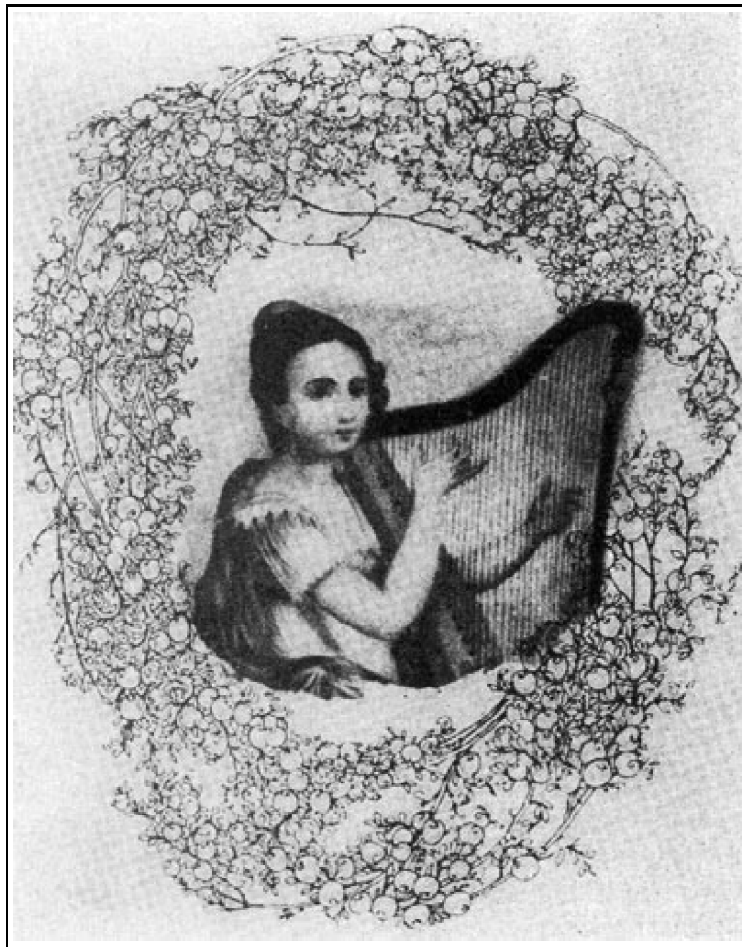
2A költőnőnek már a gyermekora, ifjúsága, pályakezdése is rendhagyóan alakult. Születésének idején, a XVIII. század utolsó évtizedében nők esetében idehaza teljességgel szokatlan volt az a magas fokú képzés, amelyben szülei részesítették. Abban az időben, amikor a leányokat nálunk legfeljebb olvasni tanították, írni már nemigen, Judit nyelveket tanult (utóbb németül még verselt is!), zongorázott, verseskötetekben mélyült el, tudomása volt a kor közéleti változásairól is. Egy olyan közszellem közepette, amikor a verselő nőket bolondnak tartották, a női hivatást pedig a feleség-anya-gazdaasszony hármasságon túl nem tudták elképzelni, apja, ahelyett, hogy leányát a versírásért megdorgálta volna, „édes atyai csókok között bátorította és sokféle ajándékokkal serkentette még többeknek az írására” (D. T. J. önéletrajza). Judit az ország akkor legműveltebb, legpolgárosultabb vidékén, a Kemenesalján látta meg a napvilágot, annak a literátus magyar középnemességnek leszármazottjaként, amelynek a hazai irodalmi műveltség oly sokat köszönhetett. Ne feledjük: a Kemenesalján laktak a Berzsényiek, Kisfaludyak, Döbrenteiak is – azok tehát, akiknek bőséggel lesz szerepük Judit tevékenységében.

Indulásakor tagadhatatlanul szerencse is kísérte. Mert számára Berzsényi nemcsak tőle járóföldre lakó nagy költő volt, hanem rokon is (unokanővérének, Dukai Takách Zsuzsannának férje), Döbrentei Gábort szintén rokonai közé számíthatta, mint ahogyan Bárány Boldizsárt, Katona József költő-kritikus barátját és Stettner-Zádor Györgyöt, az Aurora-kör tagját, Vörösmarty legjobb barátját szintúgy. Valamennyiüktől kapott hasznos inspirációkat. S az is segítette pályáján, hogy a megye egyik leggazdagabb földesurának volt az egyetlen gyermeke (Berzsényi nem véletlenül írta róla Kazinczyt tájékoztató első levelében, hogy „szép értéke legalább megér hetven ezeret”): az ilyen jómódú birtokos leányra jobban odafigyeltek. S éppen nem utolsósorban: hírnevében közrejátszott az is, hogy Judit messzeföldön híres szépség volt, férfiak szívét megdobogtató jelenség, s életvidám társalgásával, derűs, üde egyéniségével kamatoztatni is tudta ezt a szépséget. Ahol megjelent, ott egyenrangú partnere tudott lenni a férfitársaságnak. Szépsége még száz év múltán, még visszfényében is meg tudta ragadni a kései kritikus, Schöpflin Aladár képzeletét, aki a *Nyugatban* így írt Judit miniatűr-arcképéről: „Barna hajú, őzike tekintetű, picike szájú, hamvas őszibarack arcú leány, görögös piros köpeny van hanyagul átalvetve mélyen kivágott fehér empire-ruháján, melynek ujja éppen, hogy csak a vállat födi el, gömbölyű karja meztelen, apró kis kezei egy hárfa húrjain játszanak ... Csupa poézis ... csupa illat, csupa édesség. Ezt a képet csak mosolyogva lehet nézni.”

Ezzel együtt sikerének titka leginkább abban rejlett, hogy Judit valósággal az idő küldötte volt: megtestesítette azt a polgárosult hazai nőideált, amelyre a nemzeti irodalom, nemzeti műveltség kifejlesztése érdekében Kármán József óta olyannyira sóvárogtak a „kiművelt emberfők”. Ő valóban „honunk szebbelkű leánya”-inak egyike volt, akiknek az ifjabbik Kisfaludy az *Aurorát* „ajándékol” szánta, hogy „legyen, amivel a szívek bálványi nemzeti érzéseiket táplálhassák”. Judit fellépése – sok más tényezővel együtt – mintegy előlegezte a reformkori, újípusú nemzeti tudat sarjadását.

Műveltségének elmélyülésében hatékonyan közrejátszott, hogy kora ifjúságában több ízben is hosszabb időt sikerült töltenie Sopronban. Először német szóra küldték a városba, majd 1812-ben apja ismét ide hozta, hogy gazdaasszonyt neveljenek belőle. Sopron már ekkor Nyugat-Magyarország igazi kulturális központja volt, magas műveltségű kereskedő és kézműves polgársággal, viszonylag fejlett urbanizációval, ahol olyan fogékony leánynak, mint Judit, számos művelődési 3élményben lehetett része. Elősegítette ezt az, hogy a

városban működött ekkortájt előbb evangélikus prédikátorként, majd szuperintendensként Kis János költő, Kazinczy barátja és állandó levelezőtársa, akinek háza – mint Csatkai Endre írja – „valóságos mágnes” volt, amely idevonzotta az ország íróit és irodalompártolóit. Kis János emlékezéseiből tudjuk, hogy védőszárnyai alá vette a tanulni vágyó leányt. Nyilvánvalóan megismertette Sopron nevezetességeivel is. A város egyaránt igen közel fekszik Bécshez és Pozsonyhoz: a nyugat-európai kultúra eredményei tehát könnyen eljuthattak ide. Kulturális fejlettségéről egy hazánkba látogató külföldi utazó, François Sulpice Beudant, a párizsi egyetem természettudományi professzora adja a leghitelesebb tanúságot, aki 1818-ban fordult meg Sopronban. Megbecsülő észrevételei annál értékesebbek, mert különben Beudant az ország egészének közállapotairól lesújtóan ítélt, elvadult, félig-meddig civilizálatlan vidéknek minősíti Magyarországot. Sopronról viszont a következőket jegyzi meg: „Találni Sopronban nyomdákat, könyvkereskedéseket különböző gyárakat, különböző boltokat és általában mindenfélét, ami az élet folyásához szükséges.”

A városban Judit gyönyörű palotákat és patriciusházakat, templomokat láthatott, színházba járhatott (1769 óta működött itt a német teátrum, épp az ő soproni tartózkodása idején játszott a színházban Ferdinand Raimund, a későbbi híres osztrák színész és drámaíró), operaelőadásokat, Shakespeare- és Goethe-bemutatókat **4**tekinthetett meg. Emellett koncertekre is eljuthatott: a városban sűrűn fordultak meg

külföldi zenekarok, olyannyira, hogy Sopron kifejezetten „zeneváros” hírében állott.

Judit számára a településnek legnagyobb kulturális értéke mindazonáltal nyilván az evangélikus líceumban 1790 óta folyamatosan működő Soproni Magyar Társaság volt, melyet épp az a Kis János alapított, aki őt pártfogolta. E magyar kultúra, magyar irodalom ápolására, terjesztésére alakult ifjúsági kör valóságos fókuszává vált a hazai literatúrának: olyan írók kerültek ki tagjai közül, mint Berzsenyi Dániel, Döbrentei Gábor, Schedius Lajos, Edvi Illés Pál, Vajda Péter, Székács József. Tanárai között ott találjuk Magda Pált, a kor híres statisztikusát, Rummy Károly Györgyöt, a neves író-polihisztor. Kis János bizonyosan kieszközölte Juditnak, hogy használhassa a líceum tizenegyezer kötetes könyvtárát, amelyben több mint ezer kötet magyar nyelvű volt, hogy olvashassa a lapokat, folyóiratokat – a diákok minden hazai időszaki sajtóterméket járattak.

Egyedülálló volt ez a soproni önképzőkör – minden más hazai ifjúsági egyesület utóbb ezt választotta mintául. Fiataljai valósággal az irodalom bűvöletében éltek, azt – az alapító Kis János, majd az őt titoknoki minőségében követő Döbrentei szellemében – ideálvilágnak tekintették. A kortárs erről így nyilatkozik: „Művelődés volt az ő jelszavok, s elöl mentek egy nemzet előtt útmutatásokkal, lelkesítésekkel ők s némely más rokonérzetű honfitársaik”. Judit itt szerezte első ismereteit a kortársi magyar irodalomról, mint ahogyan az otthoninál jóval fejlettebb, polgárosuló törekvésekről is. Hogy mivel gazdagította őt Sopron, azt legkifejezöbben a messze távolból is ide vágyakozó Kazinczy fogalmazta meg 1793-ban Kis Jánosnak küldött levelében: „...ti vagytok azok, és tágosabban, a Soproni Társaság az, amiből mindent várok. Minden kétségen kívül vagyon az, hogy a Lutheranusok Oskoláiból jönnek ki azok az Ifjak, akik Aesthezissel dicsekedhetnek. Városokban neveltetvén, Muzsikát és valami kevés Festést, s Németül tudván, a Német Írók Munkáinak ismeretségét tehetitek magatokévá melyek nélkül haszontalan igyekszik valaki hazai Literatúránkat boldogítani.” A széphalmi vezér annyira becsülte a soproni kultúra fejlettségét, hogy másfél évtizeddel később is – épp abban az időben, amikor Dukai Takách Judit itt élt – így írt erről a városba kerülő Rummy Károly Györgynek: „Ich gratuliere Ihnen herzlichst zu dem Professorat in Oedenburg ... Gehen Sie mein lieber Freund, gehen Sie hin. In der Nähe eines Kis, in einer Stadt, wo es einige gute Köpfe gibt, nahe zu Wien, zu Pressburg, und Raab zu seyn, ist etwas ganz anders, als in Schmölnitz das Evangelium zu predigen.” Judit soproni tartózkodása, a város kulturális életében való részvétele különben beépült a városban élők köztudatába is. Vajda Péter, a reformkor nevezetes költő-publicistája, 1819–1826 között a líceum diákja, például *Dalhon* című művének egyik részletében, a *Búcsú Sopronytól* címűben a költőnőt külön is megemlíti: „...megyek emlékeddel Soprony, emlékezetekkel ibolyák s főleg emlékeddel Malvina”.

Elképzelhető, hogy Judit versírással már első soproni tartózkodása idején megpróbálkozott. Az is lehet, persze, hogy erre csak később, odahaza, Dukán került sor. Annyi bizonyos, hogy költői pályakezdése mindenekelőtt a népköltészet égisze alatt történt. A Kemenesalján hallott népdalok nyomán próbált meg először verselgetni. Ennek hatása nyilvánult meg kezdeti verseinek virágszimbolikájában, a színek váltogatásában-ellentétezésében, a kétütemű nyolcasok pergő ritmusában, a többszótagú, tiszta rímekben, s legfőképp a naiv szemléletben. Gyakoriak indulásakor a Himfyre emlékeztető szentimentális, kesergő konvenciók és formahatások is. (Kisfaludy Sándor dalciklusa volt különben csaknem az első verseskönyv, amelyet Judit olvasott.) Emellett nem nehéz ráérezni első szárnypróbálgatásaiban hol Kis János, hol Ányos, Virág Benedek, Pálóczi Horváth Ádám, olykor még Gvadányi hatására is. Jóérzékű formagyakorlás ez tehát, amely azonban az igazi önkifejezéstől még visszariad. Az ifjú poétria nagy igyekezettel igyekszik sajátjaként népszerűsíteni a kor jelentős költőinek megszólalási modorát, lírai gesztusnyelvét.

Egyfajta hatást azonban már ekkor érdemes megkülönböztetnünk: Berzsenyiét. Juditnak *A tél* című

versében tűnik fel először a jellegzetes mitológiai kelléktár, s vele a berzsenyies melankólia, a mulandóságélmény. Ez az utóbbi azonban nála nem csupán átvett inspiráció, hanem állandó létszuggesztívó, élethangulat, egy alapvetően pesszimista életérzés nem múló kifejeződése. Szokatlan jelenség virágzó fiatal leánynál. Mi lehetett ennek az oka? Egyes verseinek sejtelmes célzásaiból kivehetően leginkább egy titkolt boldogtalan szerelem emléke tette ily bánatosná. Magába fojtja ezt – szerelmi költészetével még Kisfaludy Sándornak is konvenciók során kellett áttörnie, nemhogy egy fiatal leánynak megengedték volna érzelmeinek nyílt megvallását! –, csupán távolról utal erre, mint például az *Esti fantáziában*:

„De titokban sóhajt s kiért, nem mondhatja,
Fájdalmát egyedül önmagának tartja”.

Összetevője lehetett kesergésének a költőnői mivolta következtében elszenvedett méltánytalanságok, rosszhiszemű pletykák miatti fájdalom is – nemegyszer panaszkodik erről. S ami e pályaválasztással összefügg: az elhivatottságához képest méltatlan, várható házasság előérzete is motiváló tényezője lehetett e bánatos merengésnek. Mindazonáltal az emberi sors mulandóságán érzett melankólia, ami a fiatal, különben oly víg alaptermészetű leányt eltölti, jóval több egyéni diszpozícióknál: része annak az egész korszakon át tartó „kesergő” nemesi költészetnek, amely körülbelül *A kesergő szerelemmel* kezdődik, majd Kisfaludy pesszimista kicsengésű regéin, Berzsenyi elégiáin, Kölcsey hazafias nagyversein, az ifjabbik Kisfaludy színdarabjain át Vörösmarty korai drámáig és a *Zalán futásáig* vezet, – addig, amíg a polgári átalakulást vezető liberális nemesség meg nem kezdi az ország felemelkedéséért vívott harcot. Judit mulandóságélményét is nyilván táplálta a napóleoni korszak vérzivatarra, amely megkérdőjelezte a kor embere számára az élet értelmét és értékét, s még inkább a nemesi életforma kezdődő megingása, azoknak a kétségeknek kivetítése, amelyek a XIX. század első évtizedeiben a fogékony nemesi elméket idehaza már óhatatlanul elővették. Európa nagy változásai arra emlékeztették őket, hogy a hazai nemesi lét stabilitása is mihamar meginoghat.

Szelídség, báj, kedves nyíltság, mérsékelt elérikusság – ezek Juditnak, ha önnön érzéseit adja, költői vonásai. Mint például *Tölcsányi Csánky Zsófia kisasszony sírhalmánál* című sírversében. De még ilyenkor is Berzsenyi búsongása, lemondása visszhangzik a fiatal női lélek jóval enyhültebb, visszafogottabb kedélyreflexióiban. Az utolsó strófát akár *A közelítő tél* költője is írhatta volna:

„Így tépi a szélvész rózsák leveleit,
Ha szakasztásokra kinyújtjuk kezünket;
Így dúlja a balsors szívünk örömeit,
Míg fel nem forgatja parányi életünket.”

Judit minél egyszerűbb, annál hitelesebb. Egyszerűségével, konvenciótlan őszinteségével kerül az olvasóhoz közel a rövid, 8–7-es sorokban írott *Malvina keserve* című elégiájában. Alaphangulata itt is a bánat, de a népiesség eszköztára – az ismétlések, párhuzamok, fokozások – lekerekítik, enyhítik az érzelmeket. Itt is, másutt is kerüli az elemibb, konvulzívabb megnyilatkozásokat – egy költőnőnek fokozottan alkalmazkodnia kell a közízléshez.

Ami a közéletet illeti, e periódusában még jottányit sem tér el a kor szokványosan nemesi ideológiájától. *Barátomhoz ki 1809-ben nemesi sereggel táborba indult* című ódájában sorra e nemesi nacionalizmus rekvizítumait találjuk az ősi dicsőségtől a szép nemesi szabadságig, a bajnoki vitézségtől Árpád el nem fajult véréig. Jeleként annak, hogy Judit egyelőre inkább témákat versel meg, mintsem érzelmeket,

élményeket, lelki folyamatokat.

2. Költői fejlődésében a fordulat akkor következik be, amikor 1814 nyarán Döbrentei Gábor olaszországi úttjáról hazatérőben barátaival, az ifjú Wesselényi Miklóssal és annak nevelőjével, Pataky Mózessel együtt meglátogatja őt lakhelyén. Az ifjú és elhíresülni kezdő poéta tehetségéről Döbrentei először a Sárvarott patvaristáskodó fiatal költőtől és későbbi drámaírótól, Horváth József Elektől értesült, aki már 1811-től kezdve terjesztette megyszerte Judit költői hírnevét. Horváth volt az, aki tájékoztatta Berzsenyit is rokona munkásságáról. Döbrentei és Berzsenyi pedig, amint meggyőződtek a leány elhivatottságáról, siettek róla tudósítani Kazinczyt. Ama bizonyos, Olaszországból hazatérőben tett dukai látogatásról is Döbrenteinek Széphalomra írt leveléből értesülünk. Akkor kerítettek sort erre a vizitre, miután meglátogatták Berzsenyit és Kisfaludy Sándort: már ez a sorrend is megemelte Judit költői ázsióját. Az erdélyiek felolvastatták vele verseit, ünnepélyesen költőnévé avatták, Osszián módján a *Malvina* nevet adva neki. Össze is tegeződtek – jeleként annak, hogy az irodalom republikájában a nemeknek sincs különbsége. Mindjárt kezébe adták a frissen megjelent *Erdélyi Múzeum* első számát. Döbrentei elmondta törekvéseit, s a leány, kinek életében ez volt a legemlékezetesebb nap, hívévé szegődött a neoklasszicista tanításoknak. Utóbb a folyóirat munkatársává is fogadták – közölve tőle azt az ódát, amelyet Judit e látogatás emlékére Döbrenteihez írt. A szerkesztő azután ehhez társította a folyóiratban Berzsenyinek a költőnévé ünnepelő, gyönyörű ódai episztoláját.

A siker azonban ezzel nem zárult le. Mert Judit feltűnésének híre Kazinczyt is felvillanyozta (közben a leány levélben maga is jelentkezett nála). Széphalom ura szerint Judit „méltó a tömjénre”. Mindjárt tovább is adta a hírt barátjának, Dessewffy Józsefnek, aki nyomban versben ünnepelte Kemenesalja leányát. Kazinczy pedig a legtöbbet tette, amit ebben a helyzetben tehetett: a rosszakarókkal szemben biztosságot, öntudatot, önbizalmat adott Juditnak. 1815-ben a következőket írta neki: „Ne rettegje kisasszony azt a vádat, hogy amely leány verset ír, nem lehet jó asszonya a háznak; így ítélt a közönséges ember.”

Döbrentei ugyanakkor ismételt poétikai instrukciókat nyújtott, könyveket kölcsönzött a leánynak. Nagyrészt az ő nyomán vallotta Judit azontúl azt, hogy a költészet isteni szikra, a teremtő elme az istenség letéteményese, s hogy amikor az ily „istenfiak” társulnak, akkor jött el a tudományoknak (ez itt elsősorban a szépirodalmat jelenti) dicső ideje. Immár azonosult oly nagy jövőjű gondolatokkal is, hogy az alkotót a merész és eredeti képzelet, az akadályok legyőzése jellemzi, továbbá az emelkedett méltóság, a „fentebb stíl”, nem utolsósorban pedig az irodalom nemzeti közösségteremtő funkciójának vállalása.

Többé-kevésbé ilyen tanításokban részesült Judit Berzsenyitől is. Kiegészítve oly fontos ideákkal, hogy a poétának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad, a legnagyobb tárgyakat és gondolatokat a lehető legtömörebben kell megörökítenie, s hogy a poézis lelki muzsika. A levél különben, amelyben mindezt Berzsenyi összefoglalta, alighanem még fontosabb volt a költő, mint Judit számára: a leány vonzó személyisége alkalmat adott neki poétikája kinyilvánítására.

Sokan vélekednek úgy, hogy a költő szerelmes volt felesége unokahugába. Lehetséges, sőt valószínű. Az azonban bizonyos, hogy Dudi – Berzsenyi így nevezte őt – a költő életének egyik utolsó fényvillanása volt. Többször meglátogatta őt Dukán, s nagyon jól érezte magát társaságában. Hallgassuk meg erről Judit feljegyzéseit: „Nov. 14 (1814) a halhatatlan Berzsenyi volt nálunk, isteni mód mulattuk magunkat.” Félévvel később: „Egész héten mindennap vendégeim voltak, s utoljára jött a legkedvesebb vendég, a mi Berzsenyink. Igen jól töltöttük időnket; délután mind egész estvélyig olvastattott vélem... Igen jó kedve volt nálunk; kimondhatatlan sokat nevettem vele; örülök, hogy Dukában mindég v'ig kedvvel van”.

Emellett nyilván költőileg is becsülte a leányt – különben aligha írta volna meg neki említett levelét, s főképp aligha neki címezte volna a nőemancipáció mellett síkra szálló versét. Ha Judit semmit sem tett volna, a hozzá intézett episztola révén is beírta volna nevét a magyar irodalom történetébe. Nagyerejű költői vallomás ez az alkotás, hitvallás a nő magasrendű társadalmi elhivatottsága mellett. A nő a szabadság, a szabad teremtés letéteményesévé válik Berzsenyi versében, az alkotói lélek megtestülésévé, a legfőbb emberi értékek felszabadult birtokosává. Judit mint nő és mint költőnő egyaránt földöntúli lényé magasztosul – a költő felövezi őt a klasszicista mitológia megannyi ünneplő jelképével. Személyes érzelmi konfesszió és elvi mondanivaló, affektív bensőség és felvilágosult gondolat, korszerű érvelés és antik kelléktár ritka egysége teszi emlékezetessé a megnyilatkozást. S a vallomás szárnyaló lendülete, amellyel Berzsenyi Judit alakjára ráruházza mindazt a belső fényt, szépség-, szabadság- és tisztaságigényt, amelyet bensejében felhalmozott.

Nemcsak ő látott a leányban „istenné”-t – az volt Judit a kor másik nagy hazai tragikus költője, Katona József számára is. Ünneplő verset írt ő is a soha nem látott poetriához, a „kegy” és a „rény”, azaz a grácia és az erény páratlan megtestesülésének tartva őt „A magyar Olympos világán, hol oly álmos még a drágán vett homálytól fedezett lét”. Egy égi világ küldöttének, az ember istenné válhatása letéteményesének tünt Judit a földi világtól mind reménytelenebbül elhúzódó Katona szemében.

Mindazonáltal a költőnő legnagyobb sikerét a keszthelyi helikoni ünnepeken való részvételével aratta. Festetics György irodalmi ünnepélyein először gyűltek össze magyar írók, bemutatva műveiket, gondolatokat cserélve literatúránk jövőjéről – tanúságot téve egyszersmind irodalmunk rangjának megemelkedéséről, nemzetivé válásáról, ugyanakkor a később oly fontossá váló érdekegyesítési politika sarjadásáról is. Ez ünnepeken Judit volt a központ, mintegy megtestesítője a műzsáknak: „...az én barna Malvinám, ki az ő tölgy koszorújában s Gratiáktól tanult öltözetében innepünk istennéje vala” – írja erről büszkén-boldogan Berzsenyi Kazinczynak. Nem a felolvasott versek minősége volt itt a lényeges (alkalmi dicséretiáda volt a többségük), hanem az ország szellemi embereinek első találkozása, s még inkább az, hogy az ortológia jegyében indult találkozók végül is a nyelvújítási harcokat lezáró egység előmozdítójává váltak. E megbékélésben pedig úgyszintén kiemelkedő szerep jutott a költőnőnek – Berzsenyi és Pálóczi Horváth Ádám mellett kedvességével, bájával ő vette rá a Kazinczyval szemben elfogult grófot arra, hogy békejobbot nyújtson a széphalmi vezérnek. Míg az első ünnepélyen, 1817 februárjában Gyöngyösön kívül csak dunántúli költőknek, Berzsenyinek, Kisfaludy Sándornak, Pálóczi Horváthnak és Juditnak ültettek fát, esztendővel később már Kazinczynak és Csokonainak is. Szimbolikusnak tekinthető aktus volt ez: elültették a reformkori magyar irodalom virágba boruló fáját.

3. Az erdélyiek látogatása után megváltozik Judit költészetének karaktere. A népköltészeti hatásnak vége, helyette a klasszicizmus szemlélet- és stílusformái telítik verseit. Jellegzetesen mutatják mindezt a látogató fiatalokhoz intézett versei, mindenekelőtt Döbrenteihez írott ódája. A költészet immár Malvina számára is lángba hozó tűz, az érzékeny szív áradása, a magas egekbe emelő érzés hona. Másik világ, hol a költő többé nem köznapi lények között éli napjait, hanem emberek és angyalok életének részese lesz. Döbrenteiék az egyenrangúság, a befogadtatás boldogságával ajándékozták meg őt – egy poétai ideálvilág magasztos fényével.

Ódák sorát zengi ekkor Judit, s ezekben, sajnos, sok a mesterkéeltség, a sablon. Értékesebb közülük a *Vajda Albert barátomhoz* című, mert benne vallomást tesz önnön lírai természetéről, s mert itt a feszes klasszicista terminológiát a női megnyilatkozás intimitása ellensúlyozza. Akként azonosul a magasztos ideálokkal, hogy magát női mivolta miatt azokhoz gyöngének minősíti: szerénysége még inkább fénybe állítja a költészet Parnasszus-voltát. Hogy mennyire híve lett az új törekvéseknek, mutatja a nyelvújítás

összetett szavainak özöne is – nyolcat számoltunk a versben össze. Még inkább az új ideálok, a felvilágosodás embereszménye jegyében fogant a *Sigray József grófhoz* intézett óda, a nemzetéért önfeláldozóan búzgulkodó közéleti ember felmagasztalása. Vezérszavai jellegzetesek: *polgár, közjó, közhaszon*. A vers a felvilágosodás műveltségességét foglalja össze, ugyanakkor valamit anticipál már a reformkor szellemiségéből is. Nem vész el azonban az eszmék magasában – melléjük társítja a maga természetbe elvonuló szentimentális helyzetképét. Ennek gyengédsége, rokkoló bája Judit legigazabb hangja:

*„A lelketemelő magánynak bájai
S kellemekkel játszó völgyek virágai
Illatjokat öntik;
Hol kisdéd madárcák tarkáznak galyokat
S víg hanggal zengenek tiszta hymnusokat
S a hajnalt köszöntik.”*

A múlandóság-téma ez idő tájt is továbbhullámszik költészetében: *A beteg Malvina* című elégiájában ismét megsejteti az olvasóval búsongása okát: szerelmi boldogtalanságát. Weöres Sándor úgy sejtí, hogy az ifjú költő az ötvenhét éves Pálóczi Horváth Ádámba volt szerelmes. Tény, hogy Judit őt is rajongó versekkel árasztotta el, az is, hogy Pálóczi Horváth a leányt bevonta a dunántúli költőnőknek általa szervezett körébe, az ún. Göcseji Helikonba, ám annak, hogy Judit a tanítványi rajongáson túl is érzett volna valamit az időződő somogyi „Orpheus” iránt, a költőnek egyetlen homályos mitológiai versutalásán kívül nincs semmi bizonyossága.

A szerelmi boldogtalanság élményéből kétségkívül tartalmas, hiteles lírizmus fejlődhetne ki, de ezt a konvenciók tilalma továbbra is megakadályozza. Marad az általános jellegű, s kissé üres búsongó érzelmesség. Hitelesebb ekkori verseinek átlagánál a visszaemlékező, epikus líraiság hangja: gyermekkora emlékezetét idézi meg Himfy nyomán, hogy a boldog gyermekségre következő szomorú időket panaszolja. Immár a természet hervadása is a sajátjára emlékezteti (*Visszaemlékezés*). ⁹Rokon hangulat szülte az a megragadó – s nála ritka – saphhicum, amelyben Berzsenyi módjára az öröm tovatűntét siratja. *A farsang utolsó órájában* ritmusában tömören és koncentráltan ráeszmél arra ő is, hogy minden csak jelenés, minden az ég alatt. Reminiszcencia? Mintha nemcsak az lenne, mintha Judit megsejtett volna valamit e strófákban reménytelen házasságából, korai halálából.

A költő továbbra is akkor írja legjobb verseit, ha saját falusi magányát énekli. Mint például *Az én magányom* naív, egyszerű és közvetlen versszakjaiban. Itt nem akar többnek látszani, mint kedves fiatal leánynak. Ugyancsak megkapó *Klavíromhoz* című elégikus dala, hol arról a vígasztalásról szól, amelyet számára kedvelt hangszere nyújt. A zenélés, a költészet enyhely az ő számára, mert kiemel a hétköznapokból, elröpít a jelen világából. Ez a fiatal lány a lelke mélyén idegennek érzi magát abban a világban, amelybe beleszületett. Alaptémája, alaphangoltsága ezért mindvégig az elvágyódásé: hol a költészet ideálvilágában, hol a természet csendes magányában keres menekülést. Legtisztábban 1816-ban alkotott *Die Hoffnung* című versében vall erről:

*„Dort werde ich auch einst finden
Den Wunsch, den ich hier nicht fand;
Dort wird meinen Bund auflösen
Eine göttlichere Hand.”*

Helikoni versei viszont értéktelenek. Csupa alkalmi, lojalitástól áradó magasztalása a hatalomnak, az uralkodóház tagjainak. Írjon bár I. Ferenc királyról vagy Ferdinánd trónörököséről, csupán a feudális nacionalizmus közhelyeit képes variálni az atyai uralkodóról s a szép nemesi szabadságról. Kétségtelen viszont, hogy egyik helikoni versében megjelenik a nép is, a Berzsenyi példája nyomán írt *Keszthely-vidék leírásában*, ám merőben idillikusan, problémátlanul, az egyszerű boldogság hordozójaként. A tökéletes harmónia világát látatja Judit a magyar vidék tájain, melynek földi istenné emelkedő ura Festetics. Innen vagyunk még az igazi irodalmi népiességen, a parasztság itt csupán az élet engedelmes elfogadásának kifejezője.

Világ- és társadalomszemlélete ekkor sajátos kettősséget mutat. Egyfelől továbbra is bőséggel szerepelnek nála a feudális nacionalizmus ideológiai sablonjai, másfelől viszont feltűnnek már új, szabadabb szemléleti értékjegyek is. Tudata átalakulóban van, miként legjobb nemzedéktársainak is. *A magyar hon dicsősége* című ódája például telítve van a régi vágású konvenciókkal – mintha csak a század eleji Berzsenyi írta volna:

„*Fenn vagy még nemzetünk régi dicsősége
Nem emészthetett meg rá tódult fellegek
Rontó villámtüze*” stb.

Ugyanakkor *A hazához* című ódában a nemesi alkotmány, a bajnoki erények magasztalása után a háborús dicsőséget már nem tartja érdemnek, immár többre értékeli a szelíd múzsák szent barátságát. Újfajta magyarságeszmény felé kezd orientálódni tehát: a polgárosult, a szellemi értékekre tekintő nemzetideált vallja magáénak. Jeleként annak, hogy életének változása egy további fejlődéssel kecsegtető költői utat szakított meg.

4. 1818 nyarán ugyanis a költőné férjhez ment és Pátyra költözött. Méghozzá egy olyan fiatalemberhez, akinek nem volt érzéke a költészet magasságaihoz. Juditból Göndöczné lett. Feleség és anya – négy lánya született. S ahogyan gyermekei világra jöttek, úgy apadt el költészete. A meghatározó ebben valószínűleg az volt, hogy nem szerette igazán férjét, s immár a költészet sem jelentett számára kiutat. *Az én sorsom* című költeményében ír is erről. A huszas-harmincas évek fordulóján azután megpróbáltatások érik. Előbb egyik leánya hal meg, majd férje. 1835-ben ismét férjhez megy, férje egyik barátjához, akitől ismét születik egy gyermeke. Messze tűntek már ekkor számára a helikoni álmok. Korán hal meg, 1836 tavaszán, Sopronban a „morbus hungaricus” áldozataként. Mindössze két hónappal élte túl Berzsenyit.

Az utolsó versek anyagában furcsa ellentmondást észlelhetünk. Egyfelül megelégedett, nyugodt házasságról szól bennük, másfelől némán hullatott könnyekről, kirendelt sorsról, magára kényszerített megbékélésről. *Az én lakhelyem* című verse tükrözi ezt leginkább: arról énekel, hogy csendes kalibában él a Rába partján, gyönyörködve kis kertjében, eleget téve feleségi és édesanyai kötelességeinek, majd váratlanul béketűrésről, visszafojtott sírásról ejt panaszszót. Utóbb is hol arról ír, hogy férjével egyszerre kíván meghalni (*Férjemhez*), hol leánysága elveszett aranykoráról (*Sóhajtás az elmúlt idő után*). *Malvina Ninája bölcsőjénél* című dalában is az anyai szeretet szép vallomása mellett belső nyugtalanságáról, háborgó lélekállapotáról ad számot, s főképp: balul sikerült házasságára utal félreérthetetlenül:

„*Sírok Náncsim! ha a halál
Semmisíti termeted;
Sírok, – ha élsz s egy méltatlan*”

Karján hervad életed.”

Utolsó fennmaradt versében, *Az én sorsomban* egész életét összefoglalja. A mérleg nyelve bizony a meg nem értett asszony boldogtalansága felé hajlik itt: arra utal, hogy házassága menekülés volt a megcsalt remények elől. Ifjúságának férfiideálja hamar semmivé lett, ekkor jelentkezett nála jövőendő férje, kezdetben meglehetősen kedvezőtlen fogadtatással:

*„Elborzadtam látására
Ő szelíden mosolygott;”*

Szomorú számvetés ez az egykori remények után: a parlagi nemesi életforma, a pusztán asszonyi életvitel igénytelensége Malvinában tönkretette a költőt. A női intellektus számára még nem nyílt tartós szabadulás.

Kár volt érte. Egy nemzeti irodalmat ugyanis sokféle eszközzel lehet szolgálni. Mindenekelőtt természetesen művekkel. Elő lehet mozdítani az ügyet úgy is, ha az írók valaminő módon segítik abban, hogy műve eljuthasson az olvasóhoz. Emellett azonban a nagy alkotóknak a rokon lelkek, a megértő társak együttérzésére is elemi szüksége van. Arra a tudatra, hogy elvágyódásában, új utakra törő tevékenységében nincs egyedül. Hogy vannak olyanok – fiatal és tiszta lelkek – akik továbbhullámoztatni, a maguk lehetőségeivel népszerűsíteni hajlandók a kiemelkedő alkotókat feszítő törekvéseket. Verseivel és az esztétikai újításokhoz társuló magatartásával Dukai Takách Judit is e költői lelkek sorába tartozott.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Fogarassy László: Legitimista lett-e Prónay Pál a nyugat-magyarországi felkelés folyamán?

11 Fogarassy László: Legitimista lett-e Prónay Pál a nyugat-magyarországi felkelés folyamán?

(Prónay alezredes vallomása az Etelközi Szövetség vizsgálóbizottsága előtt az 1921. évi nyugat-magyarországi eseményekről és a második restaurációs kísérletről)

Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin 1963-ban közzétettek egy válogatást Prónay Pálnak a naplójából, amely hasznos volt a fehér terror története iránt érdeklődők részére, de az olvasó vajmi keveset tudott meg a korabeli nyugat-magyarországi eseményekről.¹⁽²⁾ Ami a szerkesztők figyelmét elkerülte: Fényes László „Az Ember” c. New York-i emigráns lap 1926. november 8-i számában a Sefcsik ügyről írt cikkében megírta, hogy ő a magyarországi szociáldemokrata párt megbízásából 626 meggyilkolt áldozat adatait gyűjtötte össze.²⁽³⁾

A Prónay-napló nyugat-magyarországi vonatkozásaiból végül is a Soproni Szemle XL. (1986-os) évfolyamában jelent meg egy válogatás négy részletben e sorok írójának a szerkesztésében. A Bengyel–Folkusházy-féle, a második restaurációs kísérletről tíz példányban megjelent és a második restaurációs kísérlet katonai történetével foglalkozó titkos kiadvány nem támasztja alá, hogy Prónay a nyugat-magyarországi felkelés idején a legitimistákhoz csatlakozott volna. Naplója és a levéltári anyag azt bizonyítja, hogy Horthy kormányzó híve volt és maradt és csak akkor pártolt volna a királyhoz, ha előzőleg a kormányzó is megtette volna. Az újabb irodalomban felmerült olyan megállapítás, hogy Prónay lekötötte magát a legitimista mozgalom (pontosabban: a karlisták) mellett. Ha ez megfelelne a valóságnak, akkor

Prónay ellen éppen olyan bírósági eljárást indítottak volna, mint a királypuccs többi szereplője ellen. Nem indítottak azért, mert Prónay memoárjaiban „Horthy megtagadja az EKSZ-et” cím alatt megírta, hogy az ellene emelt „gazdátlan vádak tisztázására és kivizsgálására” a kormányzótól „egy objektív és komoly férfiakból álló zsürit”, tehát becsületbíróságot kért, amely az Etelközi Szövetség tagjaiból meg is alakult. A bizottság elnöke Sávoly János altábornagy, tagjai Nádossy Imre országos rendőrfőkapitány, Braun Géza nyugalmazott százados, likörgyáros, Görgey György és igmándi Hegyessy Géza alezredek voltak. E bizottság 1921 vége felé kezdte meg működését, számára Prónay memorandumot dolgozott ki, amelynek egyik példányát Horthy kormányzónak is elküldte. E memorandumban röviden összefoglalta a korabeli nyugat-magyarországi eseményeket és naplója III. kötetében mint 43. sz. dokumentumot tette közzé. Ez és a következő okmány a Szabó–Pamlényi féle válogatásból teljesen kimaradt.³⁽⁴⁾ Amikor Prónay első ízben jelent meg a Sávoly-féle ¹² bizottság előtt, ezt az – eddig nyomtatásban meg nem jelent – emlékiratot felolvasta és azt a jogot igényelte, hogy a vizsgálat befejeztével betekinthesse az iratokba:

Mélyen tisztelt Bizottság!

Mielőtt a nyugat-magyarországi dolgok, események kronológikus sorrendjére áttérnék, egyetmást előre kell bocsátanom. Nyugat-Magyarország, miután az anyaország róla lemondott, ki lett kiáltva általunk önálló, független és semleges Lajtabánságnak, melynek megvolt a megválasztott fővezére, később kormányzótanácsa.⁴⁽⁵⁾ Nézetünk, de általános nézet szerint is ez volt az egyedüli és utolsó mód arra, hogy ezen darab országot az anyaország részére megmentsük. Bennünket tehát nem egyéni érdek, sem dicsvágy vezetett (legalább részemről egész határozottan merem állítani) ottani működésünkben, mert ezt a szerepet így kellett játszani, úgy kifelé, mint befelé is. Ha nem rajtunk múlt volna, végig is játszuk.

A magyar kormánnyal folytatott tárgyalások után határozta el a kormányzótanács november elsején Lajtabánság kiürítését és a csapatok leszerelését. A kormányzótanács azonban nem mondott le, ma is megvan, működik és igényt tart Lajtabánságra.⁵⁽⁶⁾ Tehát mi sem felelősséggel, sem beszámolóval nem tartozunk működésünkért senkinek, azonban a mélyen tisztelt Bizottságnak a meglévő adatokkal a legnagyobb készséggel állunk rendelkezésére, hogy tiszta és áttekinthető képet alkothasson magának az egészből. A múlt napokban kértem meg a Kormányzó Úr ő Főméltóságát arra, hogy rendeljen ki komoly és objektív urakból álló bizottságot arra, hogy úgy az én, mint a többi uraknak a szerepét, akik a nyugat-magyarországi dolgokban érdekelve voltak, kivizsgálják.

Nyerjen végre megállapítást:

- a) Mi igaz azokból a hírekből, melyek a nyugat-magyarországi felkelők egyes szereplő férfiairól világgá lesznek kürtölve?
- b) Kinek az utasítására akarták destruktív kezek a felkelők komoly és hazafias munkáját zavarni és egységüket megbontani és miért?
- c) Mivel szolgáltam én arra rá, hogy volt zászlóaljamban még rövid idő előtt a legnagyobb tisztelettel és odaadással viselettek személyem iránt, ma néhány tisztje azt a propagandát úzi ellenem: „Nem volna kívánatos, ha én a zászlóalj élére (mert a parancsnoki állás részemre fenn van tartva) ismét visszakerülnék”?
- d) Kik működnek (közre) azon, hogy mióta sikerült engem a zászlóalj éléről eltávolítani, a tisztjek egymás közt állandóan civódnak és egyenetlenkednek?⁶⁽⁷⁾

e) Kinek az érdeke, hogy Héjjas Ivánt és embereit vizsgálóbírák és detektívek zaklatják, a zászlóaljából pedig, amelynek úgynevezett tartalékát képezik, bojkottálják és a viszony közöttük feszült?

f) Kinek az érdeke, hogy a volt szegedi zászlóalj széttűljön, mert amint értesültem, katonatanácsszerű szellem uralkodik a tisztikarban?

g) Kinek a munkája és mi célja legyen annak, hogy magyar a magyart marja, rágalmazza, lehetetlenné tegye anélkül, hogy megelőzőleg megtette volna a szükséges lépéseket illetékes helyen?

13 Mélyen tisztelt Bizottság, azt hiszem, hogy ez nemcsak mindnyájunknak fő érdeke, hanem az ország fő érdeke is, hogy ezek megszűnjenek és napfényre kerüljenek mielőbb. Azonban semmi körülmények között sem engedhetem, hogy rosszakaratú emberek által felbérelt tacsók, részint butaságból, vagy sértett hiúságból, bosszúból, vagy színlelt és túlfeszített hazafiúi érzelmékből akár ténykedésemet, akár a királykérdésben elfoglalt politikai felfogásomat, mely sohasem ellenkezett a nemzet többségével vagy a kormányzóéval, kritika tárgyává téve befeketítsenek és a zászlóaljban ellenem izgassanak.

Hogy ilyen meggyanúsításoktól tisztázni akarom magamat, az természetes, de nem azért teszem, mert talán elvesztett kegyeket keresek, hanem tartozom ezzel mindazoknak, akik megtisztelnak barátságukkal és bizalmukkal. Be fogom bizonyítani, hogy bennem nem csalódtak, én nem változtam, változtak az idők és a körülmények. Végül még csak azt akarom megjegyezni és leszögezni, hogy nekem takargatni valóm nincsen, hanem azok, akik a zászlóaljban a tűzcsóvát eldobták és bealváltak éretlen és tapasztalatlan ifjakat hamis és képzelt dolgokba, azok bizonyítsanak, ha bizonyítani nem tudnak, akkor rágalmaztak, és ha rágalmaztak, lakoljanak érte.

Az egész túl tendenciózus jelleget öltött, kimagyarázásnak, félreértésnek, bocsánatkérésnek helye nincs. El vagyok mindenre szánva, hogy magamnak elégtételt szerezzek.

Kérem a mélyen tisztelt Bizottságot, volna szíves a következőket talán megállapítani:

a) Mi adott okot arra, hogy a zászlóalj néhány tisztje, úgymint Laczkovics, Molnár és Taby főhadnagyk mozgalmat indítottak a hátam mögött a Kormányzóságnál, abbéli kívánságuknak adva kifejezést, hogy az én visszatérésem a zászlóalj élére nem volna kívánatos? (Kérem erre kihallgatni Takácsy Gyula századost, a lovas félszázad parancsnokát és tisztjeit, Cicatricis főhadnagyot, Balassi alhadnagyot, Fáber Rudolf főhadnagyot, Giczey György századost és Héjjas Aurél tartalékos főhadnagyot.)

b) Az indokok megnevezése és leszögezése;

c) Ki kezdeményezte ezen propagandát, mikor és hol?

d) Mi kényszerítette Ranzenberger vezérkari testületi őrnagyot⁷⁽⁸⁾ arra, hogy Taby és Molnár főhadnagykkal a hátam mögött egyezkedjen, holott már a királypuccs alkalmával, október 20-án rendelkezésére bocsátottam bátyjának, Ranzenberger századosnak⁸⁽⁹⁾ úgy a zászlóaljbéli tiszteteket, valamint a legénységet, akik a felkelők között voltak?

Miért akarta Ranzenberger őrnagy azt az időt felhasználni a felkelők egységének a megbontására és miért akart a felkelőkkel diszponálni, midőn engemet és néhány felkelő parancsnokot sikerült neki Pestre csalni? (Kérem erre Ács Nagy Jenő főhadnagyot, Kossuth Ferenc főhadnagyot a Héjjas csoportból és Héjjas Ivánt kihallgatni.)

f) Miért jött Taby főhadnagy vasárnap október 30-án csak vonatindulás előtt hozzám bejelenteni, hogy ő Ranzenberger őrnagy parancsára cselekszik, holott erre szükség nem volt?

g) Miért ment Taby és Molnár főhadnagy Csornára Héjjas Ivánhoz, ki küldte őket?

h) Micsoda jellembevágó dolgot tud(nak) a zászlóalj vagy Ranzenberger őrnagy és százados Bónis páterre és Hir György képviselőre?

i) Micsoda írásbeli bizonyítékai vannak Laczkovits főhadnagynak ellenem, amelyekről a lovas félszázad parnokának, Takácsy századosnak és tisztjeinek említést tett?

j) Ki adta ki Bónis páter ellen régebben és újabban az elfogató parancsot és miért?

k) Kapott-e Gömbös politikai megbízatást a kormánytól Nyugat-Magyarországra vonatkozólag, azután a felkelők fővezérének az átvételére?

14 Miután a fenti pontokban jelzett momentumoknak kivizsgálása és leszögezése elsősorban szükséges, hogy az igazság kiderüljön, kérem a mélyen tisztelt Bizottságot, a fent nevezett tanúkon kívül még a Lajtabánság fővezérének többi tagjait, úgymint Bárdoss Béla, Szeged város árszékének elnökét, dr. Lévay Ferenc szegedi ügyvédet, Apáthy László századost és Szendey László tartalékos hadnagyot kihallgatni.

Az alábbiakban a nyugat-magyarországi eseményekre térek át. Hogy szabad legyen azonban elmondanom, hogyan jutottam Nyugat-Magyarországra, annak a története a következő:

Mielőtt még a magyar kormány hozzáfogott volna Nyugat-Magyarország kiürítéséhez, nálam járt a fiatal Töpler (a volt polgármester fia),⁹⁽¹⁰⁾ hogy segítsünk rajtuk, küldjünk embereket Nyugat-Magyarország megmentésére. Szóltam Héjjas Ivánnak, aki azonnal intézkedett, majd Hir Györggyel és Bónis páterrel maguk is útnak indultak. Én akkoriban már szabadságon voltam, mert a zászlóalj éléről már kiüldöztek. Héjjas Iván távozásakor csak annyit mondott, hogy maradjak addig nyugodtan, míg ők hívnak. Úgy is történt.

Néhány nap múlva – nem tudom már pontosan, hányadikán volt – Ostenburg, Ranzenberger százados és én a honvédelmi miniszterhez, utána pedig a miniszterelnökhöz leszünk rendelve. Tudtukra adják, hogy a két zászlóalj Nyugat-Magyarországra megy, becsületszavunkat kérik, hogy csak Sigraynak engedelmesskedjünk, miután pedig a miniszterelnök kijelenti, hogy én még úgysem vehetem át a zászlóaljparancsnokságot, mivel ügyeim kivizsgálva nincsenek, megtagadom a becsületszavadást. Tisztjeim óvást emelnek ilyen eljárás ellen, mert ha a zászlóaljnak ilyen fontos és kényes kiküldetése van, okvetlen az élére tartozom. Másnap tisztjeim élén én magam foglalok legerélyesebben állást és kifejtem Bethlen és Belitska miniszter urak előtt aggodalmaimat, hogy királypuccs lesz a vége, ha mindkét zászlóalj nyugatra megy és ha az én zászlóaljamat a fővárosból és Gödöllőről elviszik. Ugyanaznap este a Főméltóságú úrhoz vagyunk Gödöllőre rendelve, ahol a kormányzó urat figyelmeztettem a karlisták merész és arcátlan játékára, de ez sem használ, mert Lángék és Belitskáék ezt is kontrakarírozzák. A program csak annyiban változik, hogy a gödöllői Hambrus század, amelynek szintén el kellett volna menni, valószínűleg a Főméltóságú Úr rendeletére visszamaradt. Én már akkor tisztában voltam a karlisták tervével, hiszen mindenki láthatta, aki akarta, hogy mire készülnek. (...) Miután pedig a két zászlóalj néhány nap múlva elment Nyugat-Magyarországra, engem arra kényszerítettek, hogy lépjenek ki önként a Nemzeti Hadseregből ...

Miután Gömbös Gyulának egy felszólítását egy felkelőparancsnoki állásra elutasítottam, látván annak céltalan és meddő voltát, Nyugat-Magyarországra mentem, mert Héjjasék már üzentek, hogy jöjjenek és átvettem a felkelők feletti főparancsnokságot. Mielőtt azonban Felsőőrre mentem, tájékoztattam magamat a soproni viszonyokról. Ott találkoztam Ranzenberger századossal és néhány zászlóaljbeli tiszttel. Ők Sigraytól és Ostenburgtól el voltak ragadtatva. Dicsérték, hogy a főkormánybiztos milyen kedves és gerinces úriember és örültek annak, hogy átveszem a felkelők feletti főparancsnokságot.¹⁰⁽¹¹⁾

Majd Sigrayval és Ostenburggal beszélve kijelentettem, hogy átveszem a felkelőket, de kell, hogy egymást támogatva a legjobb egyetértésben működjünk, ha Nyugat-Magyarországot meg akarjuk menteni. Politikáról, királypucsról szó sem lehet. Arra is kértem őket, hogy úgy Friedrichéket, Lingaueréket, akik Sopronban ólálkodtak, azután Beniczkyt, Rakovszkyt, Szmrecsányit küszöböljük ki a nyugat-magyarországi kérdésből, mert ezekről tudni nem akarok, velük együtt dolgozni nem fogok. Meg is fogadták becsületszóval, sőt Ostenburg ígérte, hogy Friedrichéket, Weint és a többit le is fogatja, amint lábukat Sopronba beteszik. Ők viszont arra kértek, hogy a jóviszony megmaradjon, Gömbös ne avatkozzon a nyugat-magyarországi dolgokba, mert lefogják. ¹⁵Szeptember eleje körül érkeztem Felsőőrre, ahol Hír György képviselőtől átvettem a parancsnokságot. A felkelőkből felállítottam négy hadsereget, kihírdettem a statáriális eljárást, rendet csináltam, kidobtam a szemetjét, elsimítottam a veszekedéseket úgy a felkelőknél, mint a zászlóaljban. (...)

Szeptember közepén megjelent maga Gömbös, bemutatkozván, mint a kormány megbízottja a felkelők utánpótlására. Mi mint ilyent szívesen fogadtuk és kértük, küldjön pénzt, felszerelést minél többet.

Távozása után jöttek írásbeli hadiparancsok a felkelőkre vonatkozólag, melyekben Gömbös mint fővezér diszponál. Mi neveltünk rajta, majd írtam is neki, hogy erre nincs szükség, tudjuk mi a dolgunkat, maradjon az utánpótlásnál.

Néhány nap múlva megjelenik Lehár ezredes a felkelőktől megszállt területekre (sic!), akit lefogattam. Vallatásánál Bethlen miniszterelnökre hivatkozik, aki állítólag megbízta volna a felkelők szervezésével.¹¹⁽¹²⁾ (...) Harmadnap jön meg a kormány válasza, amelyben igazolja Lehár misszióját, de hajszála sem görbüljön, mert ellenem mint orgyilkos ellen fognak eljárni. Végre Sigray kérésére elengedem, azzal a feltétellel, hogy lábát többé a területünkre be nem teszi.

Ezek után folyton érkeznek a magyar kormánytól Hegedűs altábornagy útján zaklató átiratok, melyben utalnak a felkelők hazaáruló viselkedésére, majd három fosztogató gazember agyonlövetésére.¹²⁽¹³⁾ Végre megérkezik egy parancs, amelyben engem a kormány Nyugat-Magyarország területéről kiutasít (valószínűleg Belitska sürgetésére). Ezekre az írásokra én egyáltalán nem is reagáltam, mert álláspontom az volt, (hogy) nem állok már Magyarország területén, tehát nincs közöm a magyar kormányhoz ...

Október 3-án a magyar kormány a „B”-zónát kiürítette és átadta.¹³⁽¹⁴⁾ Egyéb bonyodalmak elkerülése végett és mint utolsó mentőkísérletet kiáltottuk ki október 4-én a Lajtabánságot (erre az alkalomra Friedrichék és Ostenburgék is pályáztak). (...) Célunk volt az antantot a népek önrendelkezési jogának alapján ezen terület függetlenségének, önállóságának és semlegességének elismerésére kényszeríteni. Az anyaországgal szemben természetesen az volt az álláspontunk: vele a legszorosabb egyetértésben élni és várni a kínálkozó alkalmat a visszacsatolásra. Október közepe táján Gömbös újra megjelenik. Hátam mögött próbálja egyenkint a felkelők parancsnokait személyem ellen uszítani és őket elhódítani. Én rájövök és erélyesen kikérem magamnak, majd arra a kihívó kérdésére, hogy hajlandó vagyok-e az ő parancsait és az ő politikai irányítását elfogadni és Sigrayt elejteni, erősen megmondom az alábbiakban a véleményemet:

ha ő arra használja fel egyszer a kormányt, egyszer a Feltámadás¹⁴⁽¹⁵⁾ parancsait, hogy saját személyi, privát érdekeit tolja előre és ellenem izgat, nem fogadok el semmit, hanem úgy fog járni, mint Lehár. A felkelő parancsnokok nekem rendelték alá magukat, tehát az úr itten én vagyok, csak rajtam keresztül történhetik minden. Vagy, ha nem teszik, válasszanak maguknak a felkelők másik parancsnokot, de amíg itten én vagyok, így lesz. Nem a Feltámadás, nem is a kormány parancsára jöttünk mi ide felkelők Nyugat-Magyarországot tartani, hanem ezek később kapcsolódtak bele, a Feltámadás pedig tudtommal sem politikával, sem királykérdéssel ¹⁶nem foglalkozhatik. Mi annak dacára mindig fogjuk tudni, mi a hazafias magyarnak a kötelessége.

Ha fél a kormány a karlista puccstól, jogában van és hatalmában úgy Sigrayt, valamint Ostenburgot eltávolítani állásukból, de nem lehet azt követelni tőlünk, hogy én veled intrikáljak Sigray ellen, mikor ő tartja pénzzel a felkelőket és az idáig elért eredmények neki köszönhetőek. Különben is megígérte úgy Sigray, valamint Ostenburg, hogy puccsról szó sem lehet, nem is politizálnak, tehát a nyugat-magyarországi kérdést nem lehet karlista félelem miatt félredobni, mert az eredmény testvérharc volna a felkelők, a zászlóalj és az Ostenburgék között. Ez már el van késve, hallgatott volna a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter rám. Kidobtak a hadseregből, ezért nem is tennék ellene, mert nevetségesnek tartom ez ellen agitálni, amikor felülről kezdve mindent a karlisták dirigálnak. Ne intrikákkal, hanem parancsokkal kormányozzanak. Mondd meg odafönt, küldjenek fegyvert és engedjék ide az embereket, ne pedig Sopronba, akkor nem fog kelleni félni a puccsoktól; mert én Friedrichet, Weint, Gebhardot már rég kidobtam volna. Erre Gömbös eltávozik, a felkelők részére minden utánpótlást beszüntet, egy másik csendőrkordon lesz felállítva, akik embereinket lefoglalják. Így tehát sem a Friedrichet, Weint, Gebhardot, Kis- és Nagymartonban, akik a kikiáltáskor¹⁵⁽¹⁶⁾ színleg ugyan hozzám csatlakoztak, lekapcsolni nem tudtam, mert nem volt hozzá elegendő emberem, a karlista kapu megmaradt. Gömbösék akadályozták meg és propagandát üztek ellenem. Október közepe táján szóltam Sigraynak, mondaná meg Ostenburgnak, de hasson oda ő maga is, hogy Kis- és Nagymarton adassanak nekem át, mivel annak nincsen értelme sem kifelé, sem befelé, hogy Ostenburg és Friedrich emberei külön felkelő és politikai csoportot képezzenek a független Lajtabánság területén. Sigray két nap múlva válaszul adta a következőket: Ostenburg azt izeni, ne erőszakoskodjak, néhány nap múlva ügyis átadják önként a kérdéses határmenti területeket. Azonban menjek Sopronba Ostenburggal, személyesen megbeszélni ezeket a dolgokat. Október 17-én Héjjas Iván és én Sopronba mentünk. Ostenburg kijelentette, hogy a legnagyobb készséggel átadják a kérdéses határmenti vonalakat, lehet, hogy holnap vagy holnapután, de türelemmel legyünk. Arra a kérdésemre, hajlandó volna-e Sopront kiüríteni, ha én a várost a felkelőkkel megszállnám, mert nagy szükségünk volna Sopronra mint központra és fővárosra, azt válaszolta, hogy ő ügyis el akar menni a városból, ment neki ez nem tetszik itt, de egy nappal előbb nekem meg fogja izenni és akkor elfoglalhatom. Arra az előterjesztésemre, hogy az osztrák monarchistákkal kellene szövetkezni és Ausztriában rendet csinálni, azt jegyezte meg: velünk szabadkirályválasztókkal az osztrák monarchisták ügysem tárgyalnak, mert a király személyéhez kötik magukat. Neki ügyis van már 30 000 embere beszerelve, tábornokok, ezredesek, tisztek, majd meglátom, mit fog ő csinálni. Búcsúzásakor könnyes szemmel panaszkodott: milyen kár, hogy a személyt illetően nem vagyunk egy nézetben. Én kijelentettem, hogy jól tudja az álláspontomat a királykérdést illetően, ha a nemzet és a kormányzó hívja, én nem fogok akadályt képezni, de puccsra nem vagyok kapható. Ostenburgtól elválva felkerestem néhány soproni urat, úgymint Huber János apátplébános képviselőt, dr. Pinezichet, a főszolgabíró, hogy Lajtabánság és magát a Bán személyét illetően velük tárgyaljak. Hiába vártam Apáthy László százados összekötő tisztemet Nagymartonból Sopronba, kisült, hogy Ostenburgék lefoglalták és csak a puccs után engedték szabadon.¹⁶⁽¹⁷⁾

¹⁷Vasárnap 23-án Nagyszentmihályon azt hallottam, hogy Taby főhadnagy, az I. Hadsereg parancsnoka

felkelőkkel Szombathelyre akar vonulni. Átmegek Felsőőrre, Hír György, Héjjas Aurél, Bónis páter velem vannak. Kérdőre vonom Tabyt, miért nem tesz nekem megelőzően jelentést erről, megtiltom neki, hogy hátam mögött még egyszer önhatalmúlag rendelkezék olyan dolgokról, amelyek nem tartoznak az ő hatáskörébe, mert megelégettem ezeket. Meg is magyaráztam neki vállalkozásának abszurd voltát a semleges Lajtabánság szempontjából. Vagy pedig vonuljon be embereivel a zászlóaljhoz, amit úgyis proponáltam Ranzenberger századosnak tegnap. Délelőtt még átmentem Pinkafőre, hogy megtudjam, van-e osztrák részről valami mozgolódás, de nem volt. Este megtudom, hogy Ranzenberger százados a zászlóaljjal Toronyból elment, később tudom meg, hogy Németújváron vannak, mert éjjel Tabyt oda rendelik. Taby visszajön és jelentkezik nálam. Még az este küldöttem levelet Ranzenberger századosnak, amelyben kifejtettem azt, hogy miután úgy látszik, Ostenburgék Budaörsnél tovább nem jutnak, valószínűleg Nyugat-Magyarországra fognak visszajönni, tehát jó lesz a zászlóaljnak Szombathelyt, a felkelőknek¹⁷⁽¹⁸⁾ pedig Sopront elfoglalni. Hétfőn délelőtt magam megyek Németújvárra, Molnár főhadnaggyal mindent megbeszélék Szombathelynek kedden hajnalban történendő elfoglalására. Ranzenbergerék már Körmenden voltak, velük csak telefonon beszélek. Hétfőn délben érkezik Szendey László hadnagy Budapestről Szombathelyre, onnét pedig este gyalog Toronyba, mert Szombathelyen a karlisták letartóztatták, azért úgy kellett szöknie Nagyszentmihályig. Bethlen arra kéret általa, hogy még az egyszer segítsek nekik és jöjjenek Pestre a felkelőkkel. Megmagyaráztam Szendeynek, hogy ez technikai lehetetlenség idejekorán Pestre feljutni, azután a felkelők semleges álláspontját és végül a felkelők ittmaradásának nagy fontosságát.

Azon esetben, ha Ostenburgék be is jutnának Pestre, elmondtam több úr előtt, akik a fővezérségen voltak, terveimet. Hétfőn délben a felkelők bevonultak Sopronba. Estefelé Taby embereivel készen áll Nagyszentmihályon Szombathely–Olad–Torony felől támadni (Fáber, Balla, Máthé, Balassa előre vannak küldve, a zászlóalj pedig Körmenden áll készen).¹⁸⁽¹⁹⁾

Hétfőn kilenc órakor este lehetett, sok ellentmondó és váltakozó telefonhírek után leadják Nagyszentmihálynak azt, hogy Guillaume ismét körletparancsnok és Sigray nagyon kéret, jöjjenek azonnal Szombathelyre, én azonban nem megyek, de tisztjeim sem engedik. Végre Trotter angol kapitány jön értem autóval, azzal a hírrel, hogy a királypucss összeomlott és Sigray sürgősen kéret. Többen készülnek a felkelők közül Szombathelyre virtuskodni. Én leintem őket, megjegyezvén, hogy a főkolomposokat már úgysem találják ott, kávéházban pofozkodni pedig most már rossz benyomást csinál.

Éjjel Sigrayt a Pósch-féle vendéglőben, ahol többen ott vagyunk, letartóztatják. Miután Sigray engem erről biztosított, hogy a király az ő tudtán kívül jött be az országba, a puccs előkészítéséhez semmi köze, elkísértem őt Artner tábornokhoz. A tábornok urat arra kértem, hogy miután Sigraynak a felkelők és Nyugat-Magyarország körül nagy érdemei vannak, tudtommal a puccs előkészítésében nem részes, engedje szabadlábban, jótállok érte, hogy nem szökik meg, autóján pedig, mely privát tulajdona, ne küldje Tabyt Sopronba, hanem hagyja meg Sigray feleségének. Miután én vagyok a felkelők főparancsnoka, én fogom elvégezni a felkelőkkel Sopron kiürítését, nem pedig Taby. Sigray érdekében sürgönyöztem úgy a kormányzósághoz, valamint Nagy Pál kegyelmes úrnak. Kedden 26-án felutaztam Sopronba, este odaérkeznek Zadravec püspök és Gömbös. Gömbös beszámol a felkelőknek a pesti eseményekről. 27-én szerdán érkeznek: Bachó, Héjjas Aurél, Apáthy, Bónis, Hír. Velük Lajtabánság kiürítését illetőleg elvben megállapodtunk, hogy a törtétek (királypucss) után azt tovább tartani nem volna értelme. Sopronba jön Ranzenberger őrnagy is, aki most ¹⁸igen kellemes és szelíd és iparkodik rábeszélni, hogy menjek Pestre. A törtétek után nagy szavam van, mert igazam volt, a Kormányzó mégsem jöhet hozzám, Nyugat-Magyarországra, tekintve a lefolyt eseményeket. De biztos, hogy mindent megadnak, amit kérünk,

ha én terjesztem elő azokat. Nekem ugyan nincs kedvem, de a többiek rábeszélésére elhatározzuk, hogy Héjjas Aurél, miután az öccse beteg, Bachó százados, Bónis páter, dr. Lévy felmegyünk. Hétfőn, október 31-én tárgyalás a Kormányzó Úrnál. Jelen vannak Bethlen, Bánffy, Nagy Pál, Zdravec, Pröhle, Bachó, Bónis páter és én. Az értekezleten a felkelők kéréseit elutasították, később tudtam meg, hogy állítólag azért, mert Ranzenberger őrnagy, aki Sopronban visszamaradt, azt sürgönyözte volna Pestre, hogy az egység a felkelők között meg van bontva. Hogy ezalatt mit értett, nem tudom.

Vasárnap 30-án, amidőn Pestre akartam utazni,¹⁹⁽²⁰⁾ a vonat indulása előtt bejött Taby főhadnagy az irodámba és jelenti, hogy kéri az eskü alól való felmentését, mert megígérte Ranzenberger őrnagynak, hogy a Kormányzó úr parancsának engedelmeskedni fog. Én mindjárt megjegyeztem, hogy esküt ő tőle nem követeltem, mert aktív katona és máris intézkedtem, hogy a zászlóaljbeliek azonnal bevonulnak a felkelőktől, de csodálom ezt a lépését, mert ő adta mindig legjobban a bankot, hogy ő itt akar meghalni és hogy ő lesz az utolsó ember, aki kiteszi a lábát Nyugat-Magyarországról. Majd elkezd magyarázni, hogy a Vérmezőn én ilyen meg olyan beszédet mondtam, azután a királypuccs alkalmával leintettem az ő akcióját Szombathely ellen. Miután azt gondoltam, hogy csak sértett hiúságról lehet szó és időm sem volt, rendreutasítottam nagyon erélyesen. (...) Elutaztam Pestre, Szombathelyen meghagytam Ranzenberger századosnak, hogy a zászlóaljhoz tartozó tisztet és legénységet hívja vissza a felkelőktől.²⁰⁽²¹⁾

Szerdán november 2-án összejövetel Sopronban, Lajtabánság kormányzótanácsa és alvezérek (Budaházy, Bachó, Héjjas, Bónis páter). Elhatároztuk a kiűritést, ha a kormány garantálja írásban az ígéreket. Végre hosszas vita után Ranzenberger őrnagy hajlandó ezt Hughes-on Budapestre leadni. November 4-én délelőtt Tabyt kérdőre vonom, hogy miért nem vonult be a zászlóaljhoz és hogy mer tovább a felkelőkkel rendelkezni, mert már semmi köze hozzájuk. A parancsnokságot a felkelők fölött átadom Héjjas Aurélnak. Miután megérkezik a magyar kormánytól kért válaszuk, a csapatok megkezdik a kivonulást, amely péntek estére be is fejeződik. Pénteken tudom meg Héjjas Auréltól, hogy valami készül ellenem a zászlóaljban, de nem tudja biztosan, mi. Megkérdezem Cikatricist, az is helybenhagyja. Szombathelyre érve, megkérem Ranzenberger századosot, hogy hívja össze a zászlóalj tisztjeit, hogy megkérdezhessem tőlük. Atiszi gyűlésen senki sem tud semmiről semmit. Nem jelentkezik senki. Az est folyamán, vagy másnap szombaton²¹⁽²²⁾ tudom meg Takácsy századostól, aki jelenti a következőket: a zászlóaljban Laczkovics, Molnár és Taby főhadnagyok agítálnak, miután én karlista vagyok, nem kívánatos, hogy a zászlóaljhoz visszakerüljek és a Kormányzónál is lépéseket tettek volna eziránt. Felszólították volna Takácsyt is, aki úgy a maga, mint tisztjei nevében kijelentette, hogy semmiféle ilyen mozgalomhoz nem csatlakozik, mert ez szovjet s az ilyen mozgalmakat elítéli.

Mélyen tisztelt Bizottság! Nekem a zászlóaljra nincsen szükségem, de nagy szüksége lesz még a nemzetnek ilyen zászlóaljakra, mint ez volt. Értesülésem szerint ezen agitációk még mindig tartanak, nem érdemli meg ezen csapattest, hogy hasonló szellem erre a derék legénységre is átterjedjen, mert ilyen mozgalom egy tisztikarban, melynek politizálni nem volna szabad, csak akkor volna indokolt és jogos, ha az illető parancsnok vagy hazaáruló, vagy lopott.

¹⁹Kérem a mélyen tisztelt Bizottságot, hogy győződjön meg a tanúvallomásokból, hogy az itten előadott események megfelelnek-e a valóságnak. A hivatkozott tanúk pontos címei a következők:

Apáthy László százados, Bpest, Excelsior szálloda, Rákóczi út, Bárdoss Béla százados, árvaszéki ülnök, Szeged Lakáshivatal, Hír György nemzetgyűlési képviselő, Bpest, Andrassy út 49. III. 26., Szendey László tart. hadnagy, Bpest, Visegrádi u. 40. III/3. Héjjas Aurél, Kecskemét, Páter Bónis Arkangyal, Bpest, Eötvös u. 26/b. I. em., Bachó István százados, Bpest, Király u. 73. I/14., Takácsy Gyula százados,

Cikatricis Miklós főhadnagy, Balassa István alhadnagy a hivatkozott zászlóaljbeli tisztek.

Budapest, 1921. november havában.

Prónay Pál s.k.
alezredes.

Az Ötös Bizottság a fenti memorandum és az ügyhöz mellékelt – részben Prónayt dehonesztáló iratok átvizsgálása után a következő végzést hozta:

„Nyilatkozat.

Prónay Pál alezredes úr, Károly királynak 1921. évben Magyarországra való bejövetele alkalmával Nyugat-Magyarországon tanúsított magatartását és ugyanott kifejtett ténykedését igazolandó, egy bajtársi alapon összeállított bizottság összehívását kérte.

Ezen bizottság összeült és a következőket állapította meg: Prónay Pál alezredes úr fent megjelölt szereplésében oly cselekedetet nem követett el, mellyel a Kormányzó Úr Ófömlétsége iránti hűség, vagy a nemzet érdekei ellen vétett volna.

Miután a bizottság tisztán bajtársi alapon állítottatott össze, és így ténykedése, habár szigorú és tárgyilagos – de nem volt hivatalos – tehát ezen nyilatkozat sem bír hivatalos jelleggel és kizárólag csak társadalmi alapon használható fel.

Budapest, 1922. március 11-én.

A bizottság nevében:

Hegyessy Géza alezr. s.k.

Görgey György alezr. s.k.”²²⁽²³⁾

Ez az irat, amelyet Prónay mint 44. sz. okmányt másolt bele az emlékezéseibe, formálisan igazolta őt. Kérte, de nem kapta vissza csendőrzászlóalját, amelyet utóbb fel is oszlattak, nem fogadta el a felkínált parancsnokságot a soproni lovasezred fölött. Az ügyével kapcsolatos aktákat megsemmisítették, amit Prónay azért nehezményezett, mert ezekbe neki betekintést nem engedtek. Reaktiválása nem volt érdeke a Bethlen-kormánynak, amely Prónayt a megindult konszolidációs folyamat egyik akadályának tekintette.

Az 1921. évi nyugat-magyarországi események tárgyalására rendes bíróság előtt is sor került az emlékezetes Prónay–Ranzenberger féle pörben, amelynek a történetét e sorok írója már közétette (SSz. 1978, 23–40). Ezt az anyagot az újabb kutatók csodálatosképpen nem vették figyelembe, még azok sem, akik jogot végeztek. Már pedig ennek az átvizsgálása nemcsak Prónay szereplése tekintetében lett volna fontos, hiszen az Etelközi Szövetség irattára megsemmisült, Gömbös Gyula irathagyatéka az Országos Levéltárban erre vonatkozólag semmit sem tartalmaz. A Bengyel–Folkusházy-féle titkosnak szánt kiadvány pedig nem bizonyítja, hogy Prónay a második restaurációs kísérlet alkalmával a karlistákhoz csatlakozott volna, tehát az „ötös bizottság” fenti nyilatkozata megfelel a valóságnak.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Molnár László: Fogarassy László 70 éves

Molnár László: Fogarassy László 70 éves

Vajon mi készítet arra egy pozsonyi férfit, hogy harmincadik évétől kezdve minden idejét és energiáját olyan nemzetközi politikai problémakör megvilágításának, történelmi megközelítésének, őszinte vállatásának szentelje, amely nem ígér sem sikert, sem elismerést, és ennek következtében erkölcsi elégtétellel és anyagi juttatásokkal sem kecsegtet? Ez a kérdés-komplexum, amely a 70. születésnap, jubileumi cikk megírásakor érdekelheti, izgathatja a megemlékezés íróját.

Fogarassy László nem hivatásos történész, soha életében nem dolgozott tudományos intézményben, nem kapott felszólítást, de sokáig még biztatást sem, hogy kutassa, boncolgassa az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, Nyugat-Magyarország sorsát és a Horthy-korszak első éveinek történetét.

Vegyük szemügyre a vizsgált időszakot kissé részletesebben. A Károlyi Mihály nevével fémjelzett korszak Magyarországon huszonöt éven át, 1945-ig csak becsmérést kapott, de a névadójának rövid három éves itthon tartózkodása után is a tabutémák közé tartozott, egészen az 1970-es évek közepéig. A Tanácsköztársaság történetének megvilágítását számos tényező hátráltatta, gondoljunk Kun Béla sorsára és az itthon halálra, illetve életfogytiglani fegyházra elítélt, majd a szovjet állam által 1922-ben hadifogoly-cserével kiváltott népbiztosok későbbi sorsára, közülük tizenegy esett áldozatul a sztálini önkényuralomnak. A mai Burgenland olyan országrész, amelynek jelentősége – nagyságát, lakói létszámát, gazdasági súlyát tekintve – jóval kisebb volt, mint a trianoni kényszer-békében északi, keleti vagy déli irányokban hazánkból kivált országrészeké. Mégis komplikált eset, hiszen a történelmi Magyarországtól olyan ország választotta le, amely jóval több volt a szomszédnál, amely magával sodorta a magyarságot az első világháború nagy viharába és amelynek katonáival együtt harcolva vállvetve (Schulter an Schulter) küzdöttek apáink, nagyapáink 1914–18 között. Ugyanakkor ez a terület alkalmasnak tűnt arra, hogy a szláv népeknek – amelyeket éppen ezer évvel ezelőtt a magyarság beékelődése választott ketté – összekötő korridor legyen. Mindez olyan korszakban történt, amikor a kommunista világnézetet – a váratlan nagy diadala – az 1917. évi forradalmat követő nagy eufória után az első vereség is érte: nem növekedett világforradalommá, a világ proletárjai nem egyesültek, hanem a háború utáni győztes és vesztes országokban megoszolva éppen kételkedni kezdtek a világmegváltó eszményekben.

Bonyolult korszakban született Fogarassy László, kerek dátumú napon: 1920. január 1-jén, Pozsonyban, a ma már nem létező Hal tér 12. szám alatti házban, abban a lakásban, amely a reformkor éveiben Széchenyi Istvánnak lakóhelyéül és szállásául szolgált. Családi környezetében magyar, szlovák és német nyelvtudásra tett szert, majd egyetemi évei alatt latinul is megtanult. Így a középiskola, majd a jogi és államtudományi egyetem elvégzése, jogi doktorátusa után rendelkezett a tudományos kutatás egyik fontos előfeltételével: a

sokoldalú nyelvtudással.

Életpályáját pénzügyi tisztviselőként kezdte, majd harminc éves korától könyvtárosként dolgozott. Első történeti cikkét még diákkorában írta.

A pozsonyi egyetemi évek után kezdett érdeklődni az első világháború utáni zűrzavaros korszak történelme iránt. A háború utolsó hónapjai, a Monarchia bomlása, a magyar Tanácsköztársaság 133 napja és a Horthy-uralom első éve a történeti kutatómunka szempontjából sem könnyű időszak. Sokáig nem állt rendelkezésre a kutatóknak levéltári anyag. Egy magyar ember, aki a korszak kutatásával kívánt foglalkozni, sem az új csehszlovák államban, sem a megcsönkített Magyarországon, de még a viszonylag liberális, de ingatag Ausztriában sem talált lelkes fogadtatásra. Ez a „megelőlegezett” gyanakvás nemcsak az 1930-as és 40-es években tartott, hanem a második világháború utáni évtizedekben is.

Fordítások révén került kapcsolatba – részben közvetlenül, részben a pozsonyi egyetem könyvtára útján – több magyar és osztrák tudományos intézménnyel, így a budapesti Országos Széchényi Könyvtárral, a bécsi Nationalbibliothekkel, és a kismartoni tartományi könyvtárral. Az 1959. évtől kezdtek feltűnni írásai a pozsonyi Irodalmi Szemlében, a kismartoni Burgenländische Heimatblätterben, a miskolci és a debreceni múzeumok évkönyveiben, majd a rangos Századokban, a Magyar Történeti Társulat közlönyében.

Intézményhez nem tartozó, nem „céhbeli” szerző számára az 1950-es évek végén a történeti munkák megjelentetésének szinte egyetlen járható útja a pályázatokon való részvétel volt. Az MTA Történettudományi Intézete és a Magyar Történelmi Társulat 1959. évi pályázatán először nyert díjat „A magyarországi román hadszíntér 1916. április 16.–augusztus 22.” és „Az 1919-es proletárdiktatúra pozsonyi vonatkozásai” című műveivel. Az akkori kutatómunka nehézségeire is rávilágít, hogy még útlevelemmel sem rendelkezett és a magyar főkonzulátus soron kívüli vízumintézkedésével jutott el Budapestre az ünnepélyes díjkiosztásra.

Ezután sorra jelennek meg feldolgozásai. Pályájának jelentős állomása volt az 1965. évben a Magyar Történelmi Társulat és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat közös pályázatára beküldött munkája, mellyel megosztott első díjat nyert: „A nyugat-magyarországi felkelő harcok és a budaörsi csata története” című, húsz íves, térképekkel ellátott monográfiája. Vígh Károly történész, a bírálóbizottság tagja, aki a pályaműveket abból a szempontból vizsgálta, hogy az adott témák szakirodalmát mennyire gyarapították, a következőket írta: „...Ebből a szempontból elsősorban Fogarassy Lászlónak a burgenlandi felkelő harcokról és a budaörsi csata történetéről szóló I. díjas pályaművét kell kiemelnünk. A dolgozat az eddig megjelent, sokszor egymásnak ellentmondó kiadványok vagy idézett levéltári forrás mellett eddig nem ismert magyar, csehszlovák és osztrák forrásanyag összevetésével próbálja pontossá tenni a nyugat-magyarországi kronológiát. Ebben igen nagy anyagot használ fel és aprólékosan végig követi az események sorát.” (Történelmi pályázatunkról. Legújabbkori Múzeumi Közlemények 1969, 1–2. szám, 47).

Ezzel elérkeztünk Fogarassy László munkamódszerének lényegéhez: nagy tömegű levéltári adat részletes tanulmányozása, időrendbe állítása, ezek után a különböző politikai irányzatú dokumentumok összehasonlítása és végül az ebből eredő következtetések levonása.

Annak megítélésére, hogy munkamódszerét milyen színvonalon művelte, idézünk egy lektori véleményt Hajdú Tibortól, a történelemtudomány doktorától, melyet a debreceni Déry Múzeum részére készített 1970-ben: „Fogarassy László legjobb haditörténetészeink közé tartozik, ami annál inkább elismerésre méltó, mert külföldön élve, a fővárosi levéltáraktól távol, tehát nehéz körülmények között és kevés elismerést,

segítséget élvezve folytatja kutató munkáját. Munkája igazolja a korábbi publikációi alapján kialakult hazai szakmai tekintélyét. Megjelentetése a szakirodalom komoly gyarapításának tekinthető, színvonalas precizitása mellett azért is, mert kényes témához nyúlt, amelyet az eddigi feldolgozások különböző célzatú, de egymással vetélkedő elfogultsággal, egyoldalúsággal kezeltek. Szakmai felkészültségével elkerüli a kisebb-nagyobb tévedéseket, melyek gyakran reprezentatív igényű kiadványainkat is elcsúfítják. A lektor részére műve már csak azért is kellemes olvasmány, hiszen nem kell minden dátumot, adatot aggályosan kontrollálni.”

Fogarassy László nemcsak az irodalmat és a levéltári aktákat kutatta, hanem módot talált számos történelmi személyiséggel, a korszak még élő tanúival való megismerkedésre is. Személyesen kereste fel – többek között – Balogh Edgárt, [22](#)nagybaconi Nagy Vilmost, P. Ábrahám Dezsőt, leveleket váltott Károlyi Mihálynéval, Lukács Györggyel, Guido Romanellivel és a már elhunyt tanúk leszármazottaival, köztük Lovászy Márton és Kövess Herman fiával, Maderspach Viktor leányával stb.

Az 1957. és 1988. évek között megjelent 57 történelmi dolgozatán, 8 forrásközlésén és 18 egyéb közleményen kívül 108 történelmi glosszát és recenziót írt, melyek nagy része csehszlovák és magyar, kisebb részük osztrák és román szak- és napilapokban jelent meg. Ezekkel a rövidebb írásokkal – különösen a könyvismertetésekkel, olvasói levelekkel – szinte egyedüli kurírja, információ-közvetítője lett a bevezetőnkben felsorolt témakörök nemzetközi irodalmának.

Fogarassy László az 1950-es évek végén Csatkai Endrével folytatott tudományos levelezés révén került először kapcsolatba Sopron városával és a Soproni Szemlével. Az 1919-es tanácsköztársasági küzdelmekkel foglalkozó írásai 1961-ben jelentek meg folyóiratunkban. A nyugat-magyarországi kérdéssről írt cikkeinek megjelentetése a Szemlében sem ment azonnal és gördülékenyen. Az 1937-ben alapított Szemlét a háborút követően az anyagi gondok, majd 1949 után a múltat és a hagyományokat semmibe vevő politikai korszak nem engedte újraindítani. Az 1955 tavaszán hosszas előkészítés után végre újból megjelenő Szemle az 1956-os forradalom leverése után ismét gyanakvó légkörbe került. A nyugat-magyarországi kérdéssről 1960-ig szó sem esett a lap hasábjain, de más hazai irodalmi fórumokon sem. A felkelő harcok (e sorok írója nem hajlandó az osztrák terminológia alapján a „bandaharc” megnevezést használni) magyar szempontú megközelítésétől az osztrák fél kedvezőtlen visszatetszése miatt is általában óvakodtak a szerkesztőségek. A Vasi Szemlében jelent meg az első közlemény a nyugat-magyarországi kérdéssről 1961-ben. Csaknem tíz év telt el, míg végre 1971-ben Fogarassy Lászlónak hosszabb cikke jelent meg a Soproni Szemlében: „Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába” címmel. Ezután viszont már évente jelentkezett egy-két írással. „A nyugat-magyarországi kérdés katonai története” és „A soproni népszavazás” című feldolgozások után hosszú tanulmányt tett közzé az új országhatár vonalának megállapításáról. Összefoglalta a problémakör diplomáciai történetét, majd több olyan – a korszakot befolyásoló – személyiség életével foglalkozott, mint Lehár Antal ezredes, Prónay Pál, Ruzsák-Ranzenberger Jenő és Maderspach Viktor felkelő parancsnokok stb. Megalapozott kritikával valamennyi könyvet, tanulmányt ismertet, amely a burgenlandi kérdéssel foglalkozott, ezek közül Kerekes Lajos, Soós Katalin, Gálos Sándorné, Bellén Béla, Karl Semmelweis könyveit említjük meg. A Szemle „Levelesláda” rovatában sűrűn jelennek meg a város történelméről írt cikkekhez fűzött helyesbítő, ismereteket bővítő rövid írásai.

Összegezve: a Soproni Szemlében Fogarassy László tollából 1960–1989 között eltelt harminc év alatt 13 hosszabb és 28 rövidebb közlemény jelent meg, melyek összesen 282 oldalt tesznek ki. Ez megközelíti egy teljes évfolyam oldalszámát. Csak két olyan szerző nevét ismerjük (Csatkai Endre, Hiller István), akiknek munkássága nagyobb terjedelmű, de ők közvetlenül helyi forrásokra támaszkodhattak, Fogarassy László

pedig a távolban gyűjtötte adatait, dolgozta fel dokumentumait és rötta sorait városunk mozgalmas korszakáról.

Mindezekért nagyrabecsülés illeti. A nyilvános elismerés nála is sokáig késett. Munkássága méltánylásaként a csehszlovákiai Magyar Történelmi Társaság 1971-ben hívta meg tagjai sorába. A 60. születésnapján a Burgenland-Jahrbuch ismertette rövid életrajzát és addigi munkásságát. A 65. születésnapján elmulasztottuk köszönteni...

A magyarországi elismerését jelenti, hogy az MTA Értekezések a történelmi tudományok köréből sorozatában az Akadémiai Kiadónál, 1988-ban megjelent: „A magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása” című füzet; kandidátusi értekezésének nyilvános vitáját 1990 tavaszára kitűzték.

23A lassan beérő tudományos értékű sikerekhez fogadja őszinte jókívánságainkat. Ismerjük előkészületben lévő – közöttük több soproni vonatkozású – munkáját, kívánjuk, hogy műveit jó egészségben fejezze be, tegye közkinccsé. És – véleményem szerint – a hűség városa nyilvános és rangos elismerésének kifejezése is megilletné hűségese történetét életművéért.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Mollay Károly: Soproni árák és bérek a középkortól 1750-ig

Mollay Károly: Soproni árák és bérek a középkortól 1750-ig (Széjegyzetek Dányi Dezső és Zimányi Vera könyvéhez)

1. Az Akadémiai Kiadó tavaly jelentette meg az 1984-ben elkészült, fenti című művet (Budapest, 1989, 531 lap), belső címlapján mintegy alcímként azonban jelzi, hogy a „Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopronban” című tanulmányt (23–63. lapok) Huszár Lajos írta.

Mind a pénztörténeli rész, mind az ár- és bértörténeli rész elsősorban Sopron gazdaságtörténelének további feltárását alapozza meg, adatainak gazdagságánál fogva az országos várostörténel számára is hiánypótló, bár „Magyarország legnyugatibb fekvésű városának adatai – árstruktúrája – sajátos földrajzi, gazdasági, társadalmi helyének és helyzetének jellemzőit hordozza” – amint az előszó hangsúlyozza. „Sopron város mint határ menti település, fontos szerepet játszott az osztrák területek felé irányuló kereskedelembe, és a város falain belül kialakult pénzforgalomra ez a körülmény teljesen rányomta a maga bélyegét” – teszi még hozzá Huszár Lajos. Éppen ezért érdemes lett volna figyelembe vennie a Sopron piaci körzetéhez számító nyugat-magyarországi (ma: burgenlandi) területek pénztörténeli adatait is, annál is inkább, mivel Sopron pénztörténelét csak az 1274. esztendővel kezdi. E pénztörténeli adatokat az „Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes” című nagyszabású mű második kötete (Eisenstadt, 1963, 235–238) foglalja össze. Pl. a Sopron vármegyei, besenyő telepítésű Pecsényéden (Pöttsching) Salamon királynak (1063–1074) egy dénárja, Mosontarcsán (Andau) pedig 1913 (!) db Szt. László (1077–1095) és II. István (1116–1131) korabeli érme került elő. Ne feledjük, hogy 1096-ban Godefroy de Bouillon lotaringiai herceg kereszties serege a Lajta menti Bruck felől jöve Sopron (ófranciául *Cyperon*, olvasata: *szüpron*) mellett vonult tovább az országban: Kálmán király már az előző, ugyancsak 1096. évi hadakkal szembe kikötötte, „hogy szükségleteiket készpénzfizetés mellett vásárlás útján szerezzék be”. Ez pedig pénzforgalmat jelentett. A kereszties hadjáratok kezdetétől 1270-ig a friesachi dénár volt leginkább forgalomban: 1 friesachi dénárért 2 magyar dénárt adtak. „Bajor pénzek forgalma a középkori Magyarországon” című

értékes tanulmányában (SSz. 1972, 145–159) Huszár Lajos maga ismerteti a Sopron vármegyei Zemenyén (Zemendorf) előkerült, 1230-ban elrejtett és 1891 darabból (!) álló éremleletet: ebben 5 magyar, 10 morva, 1 bajor és 1 bizonytalan vereten kívül már csupa osztrák, főleg bécsi (1852) veret található. Ebből a pénzforgalomból nyilván Sopron sem maradt ki. Kár volt tehát, hogy az 1989-ben megjelent kötet változtatás nélkül nyomtatta le Huszár Lajosnak a Századokban egyszer már megjelent (1972, 1150–1189) tanulmányát.

2. Huszár Lajos Sopron pénztörténetét 1659-ig így korszakolja:

1274–1322: a magyar dénárok forgalma feltételezett, a bécsi dénároké bizonyos;

1323–1405: a bécsi dénárok mellett megjelenik Károly Róbert pénzügyi reformjával a magyar aranyforint (a forrásokban 1373-ban latinul, 1386-ban németül); Sopron és Pozsony mentesül a magyar pénz elfogadásának kötelezettsége alól;

1405–1460: Zsigmond pénzügyi reformja ellenére Sopron és Pozsony még mindig mentesül a magyar pénz elfogadásának kötelezettsége alól: a „bécsi dénár” elnevezés 24 bécsi, stájer, bajor és cseh vereteket jelent; a magyar aranyforint azonban állandóan jelen van a pénzforgalomban. Mindegyik korszakban alapvető kérdés, hogy hány bécsi dénárt ért a magyar aranyforint. Huszár Lajos az előző korszakhoz 1404-ből közöl soproni értékelést: 1 magyar aranyforint = 5 solidus 2 bécsi dénár, azaz 152 dénár; az 1405–1460 közti korszakhoz az osztrák szakirodalom adatait közli. Ezek szerint például 1437-ben 1 magyar aranyforint 190 bécsi dénárt ért. Ez az ausztriai adat Huszár Lajos által nem ismert soproni adattal helyesbíthető. Ernst Konrád városi nótárius 1437 februárjában Zsigmond királynál és császárnál jár és erről 16-án a városi tanácsnak többek között ezeket írja: *Vnser herr der kayser fragt mich, was das geld bey vns gult? Da sagt ich im, vmb VII soliden minus V denaren. Da sprach er zu mir, ich müß euchs gelauben* (SoprOkI. I/3: 138). Ebben a korszakban, 1424–1434 között van forgalomban, egyelőre csak a Sopronból ismert *pankhart* nevű pénz, amelyről Huszár Lajos bővebben írt folyóiratunkban (SSz. 1970, 256–259): a pénznév ('hitvány, silány pénz') a 'fattyú' jelentésű szóból származik, amely *paongat* 'pimasz, szemtelen kölyök' jelentésben a soproni német nyelvjárásban a mai napig él.

1460–1526: osztrák pénzügyi reform (1460. márc. 23), ennek nyomán „gute landeswerung in Österreich”, mégis 1467 óta a magyar aprópénz javára háttérbe szorul a bécsi dénár, de a számadásokat továbbra is az osztrák rendszer szerint vezetik. „A 240 dénáros font dénárja tehát ettől kezdve már nem effektív bécsi dénárt jelentett, hanem csak számítási egységet.” A pénzforgalomban a magyar aranyforint vezet, de megjelenik a rajnai, régi magyar nevén a rénes forint is. Soproni szempontból még tanulságos, hogy Grafenegger Ulrik soproni városkapitány és főispán az 1460-as évek elején a megszűnt első városházában (1422–1459) pénzverdét rendezett be (1461: *Item Philipp münsmaister illo anno gratis*; 1464: *Item münshaus* II/4: 163, 231).

1526–1659: e korszakot tulajdonképpen 1524-gyel (Ausztria áttér a tallér-pénzlábra) kellene kezdeni, az előbbi pedig 1522-vel befejezni (Ausztriában a középkori pénzverés vége). E korszak végét tulajdonképpen az 1658. esztendő jelenti: 1659-ben Magyarországon megkezdik a krajcár értékű pénzek verését, ami a következő kornak kezdetét jelenti. Korszakunkra jellemző új számítási pénzek bevezetése. Ilyen volt a 100 magyar dénáros magyar vagy kamarai forint, valamint a 60 krajcáros = 240 osztrák dénáros rénes forint. „Az 1526 után következett első két évtizedben a soproni pénzforgalom képe nem változott lényegesen a 16. század eleji viszonyokhoz képest. Ebből a két évtizedből azonban igen kevés használható adat áll rendelkezésünkre, és ami van, az is többnyire végrendeletek szövegeinek a közlése” – írja Huszár Lajos

(50. lap). Szerencsére nem így áll a dolog. Huszár Lajos nem ismerhette és természetesen nem dolgozhatta fel pl. Moritz Pál kalmárnak éppen az 1520-as évekből fennmaradt, egyik kiadatlan üzleti könyvét, amely nemcsak a pénzek, hanem az árak, árak és a bérek adatainak gazdag forrása. Ez arra figyelmeztet, hogy helytörténetírásunknak Huszár Lajos úttörő tanulmánya után is még van e kérdésben tennivalója. Moritz Pál gyakran megkülönbözteti egymástól a magyar pénzt (*ungarisch gelt* 36^r, 41^r stb.) és a németet (*deisch gelt* 39^r stb.), de nem mindig. A kamarai forint általában 300 osztrák dénár (48^r, 48^v stb.), amint Huszár Lajos is írja. 1525. okt. 17-én azonban Moritz Pál pl. ezt írja az üzleti könyv 63^r lapjára: *X fl. per 75 kreiczter teisch gelt* (1 forint = 75×4 , azaz 300 osztrák dénár), *aj zejyt per 28 kreiczter I fl.* (1 forint = 28×4 , azaz 112 magyar dénár). Huszár Lajos állításával ellentétben a magyar forint elnevezés még tartja magát a dukáttal szemben. Értékére nézve Huszár Lajos csak 1556-tól kezdve ismer adatokat, amelyek valóban emelkedő értékű tendenciát mutatnak. Moritz Pál adatai e tendencia kezdetét érzékeltetik. 1526. okt. 14-én (65^r) pl. ezt írja: *7 fl. ungarisch yn golt, I fl. per 12 sol. den.* (= 360 osztrák dénár); majd ugyanott: *I fl. per X sol. den. alt vngrisch gelt, aj zejyt per 16 den.* (1 aranyforint = 160 magyar dénár). Utóbbi árfolyamot csak 1586-ban és 1603-ban éri el újra. A rajnai, azaz rénes forint sem mindig 60 krajcáros: pl. 1523-ban 55 krajcáros (= 220 osztrák dénár), 1526. jan. 5-én 50 krajcáros (45^r, 336^v). Mivel Moritz Pál adatait legtöbbször napra pontosan keltezi, még az árfolyamok ingadozását is meg lehet állapítani.

25 Megemlítjük még, hogy forrásainkból Huszár Lajosnál nem tárgyalt pénzfajták is előkerülnek. Így pl. Moritz Pálnál 1524: *rüebler* 'mittelalterliche Münze, im Gepräge aus dem Wappen des Salzburger Erzbischofs Leonhard von Keutschach (1495–1518) eine Rübe führend' (41^r); 1525: *pudschändl* 'Münze im Werte von 1/3 Kreuzer' (77^r); 1529: „gab sÿ 1 *kranen* per 84 kreiczter” (42^v). 1534. júl. 17-én egy házvétellel kapcsolatban fordul elő a *Rosennobl* 'Rosatus nobilis': 'Goldmünze Eduards III. von England: auf der Vorderseite der König zwischen zwei Rosen im Schiff, auf der Rückseite Rosen und Kronen ums Kreuz und *Jesus autem transiens per medium illorum ibat* (Joh. 8, 59)', valamint az *Engelot* 'englische Goldmünze' (Lad. LVIII fasc. 5 nr. 44/2).¹⁽²⁴⁾ A *rübler*-re még vö. II/2: 30.

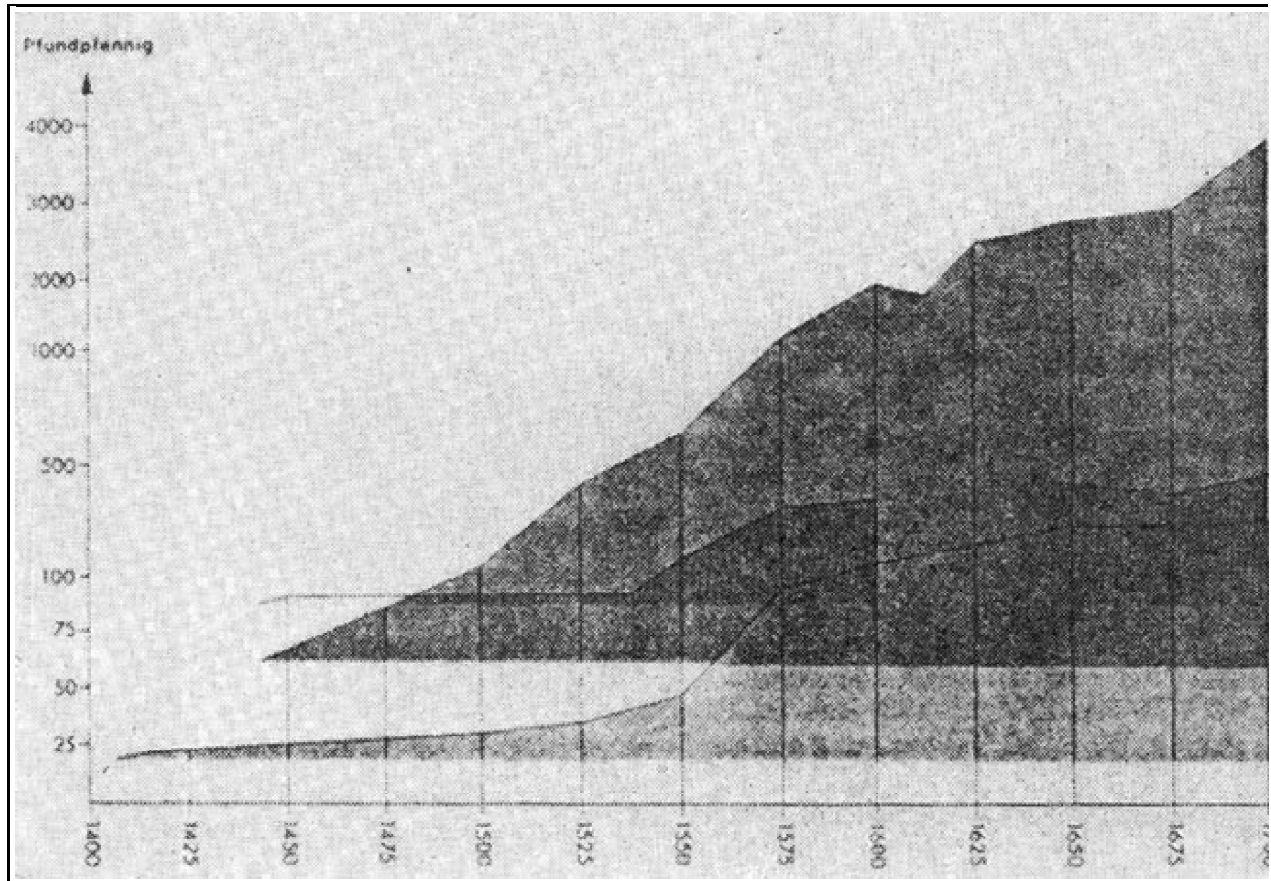
3. A fentiekben csak vázlatosan ismertethettük Huszár Lajos gazdag tanulmányát, amely természetesen még számos alapfogalmat, részletet, összefüggést ismertet, úgyhogy végeredményben tanulmánya nélkülözhetetlen minden kutató számára, aki 1659-ig a soproni források gazdaság-, közelebről pénztörténeti adatait értelmezni kívánja. Bíráló megjegyzéseink nem érintik a tanulmány érdemeit, csak felhívják a figyelmet a további finomításra, további részletek kidolgozására, amire a gazdag soproni levéltári anyag bő lehetőséget nyújt.

4. Az ár- és bértörténeti rész bevezetését Zimányi Vera írta. „Az ártörténet egyik főfeladata az, hogy hosszú távú mozgások vizsgálatát tegye lehetővé, ezért kívánatos, hogy lehetőleg sok évszázadon keresztül minél teljesebb adatsorokat lehessen összeállítani”. Zimányi Vera ennek szemléletes példáját a már idézett „Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes” 1981-ben megjelent III/1 kötetében nyújtotta, amikor a soproni bor-, búza- és zabárak változását ábrázolta és magyarázta: „A XV. század első felében 1 akó bor olcsóbb, mint 1 mérő búza. Az árstruktúra 1480 körül változik meg: drágább lesz a bor. A gabonaárak csak a XVI. század közepétől kezdve emelkednek, miként másutt is. A borárak már a XV. század közepétől kezdve emelkedő tendenciát mutatnak. A bor magas ára a XVII. században is változatlan marad. A gabona és a bor közti árolló mindjobban a bor javára nyílt szét” (502. lap). A két szerző a feldolgozás időbeni határát azért szabta meg 1750-ben, mivel a XVIII. század közepén új mezőgazdasági konjunktúra indul, az 1720-as és az 1740-es években pedig Európa-szerte, nálunk is a pénz stabilitása figyelhető meg: „annyira, hogy az 1720–1744 (vagy 1721–1745) közötti negyedszázados átlagokat szokták bázisul használni a

korábbi korszakokba visszafelé történő index-számításokhoz. Táblázatainkban mi is alkalmaztuk ezt az index-számítási módot, indexsoraink így nemzetközileg összehasonlíthatók”.

Egy-egy áruféleség egy-egy esztendei adataiból kiszűrték az irreálisan magas és alacsony árat, a többit átlagolták, de feltüntetve, hány adatot átlagoltak, vételről vagy eladásról van-e szó. A mértékegység évi átlagárát osztrák dénárban és magyar kamarai dénárban (az előbbinek egyharmada) is megadják, sőt átszámították kamarai forintra is, megadják az ár ezüstgramm- és aranygramm-értékét is. A már említett indexek az évszázados tendenciák vizsgálatát, és a nemzetközi összehasonlítást teszik lehetővé. A használt mértékegységek magyarázata egészíti ki a bevezetést.

5. Az adatsorokat 20 fejezetben, ezeken belül alfejezetekhez sorolták fel: I. Gabonafélék (19 alfejezet); II. Hüvelyesek (3); III. Trágyaszállítás; IV. Takarmányfélék (4); V. Állatok (25); VI. Húsfélék (13); VII. Italfélék (13); VIII. Sóeladás; IX. Fűszer, déligyümölcs, sajt (11); X. Bőrfélék, toll (3); XI. Zsiradékok, viasz, gyertyák; XII. [26](#)Faárúk (9); XIII. Építőanyagok (11); XIV. Textilfélék (37); XV. Cipő- és csizmavétel (4); XVI. Papírvétel (5); XVII. Iparcikk, vegyszerek vétele (35); XVIII. Napszámberék (9); XIX. Borfuvarozás (2); Ingatlaneladás (5). A feldolgozás tehát széles körű, mégis az élet és a soproni források változatossága és gazdagsága miatt még szélesebb körű lehet.[2\(25\)](#) Ez a még szélesebb körű feldolgozás a helytörténeti kutatás feladata, amelynek nem kell átlagolnia, amely nem évszázados, hanem rövidebb időre érvényes tendenciákat is megállapíthat, amely teljes gazdagságában mutathatja be a város életét. A szélesebb körű feldolgozás igénye, amelyet természetesen nem kérünk számon e kötet szerzőitől, még az aránylag leggazdagabb fejezetekre is érvényes, nem is szólva a feldolgozásban nem szereplő áruféleségekről. Így pl. a gabonaféléknél a „Búzavétel” c. alfejezetben 1438–1545 között nincsen adat és hiányzik a tönköly, amelynek mérője pl. 1489-ben 36 dénárba került (SSz. 1942, 34). Az állatoknál a lovak ára elég esetleges. A marhahús és a borjúhús árával már 1507–1532 között foglalkozott a városi közgyűlés: pünkösdig, ill. Úrnapjáig 1 dénárral drágább volt, mint azontúl (vö. SSz. 1988, 295, 12. lapalji jegyzet). A fűszerek, a faggyú, a gyertya, főleg pedig a textíliák árára vonatkozóan Moritz Pál már idézett üzleti könyve az 1520-as évekből temérdek adatot tartalmaz. Ezt azért kell megemlíteniünk, mivel a bevezetésben többek között ez olvasható: „A gazdasági élet vizsgálatához annyira nélkülözhetetlen posztórák azonban sajnos így is csak elvétve fordultak elő” (17). A „Kocsi” c. alfejezet adatai megvizsgálandók, egyes esetekben nem szekérről van-e szó, mivel a német nyelv utóbbit nem tudja, nem szokta megkülönböztetni az előbbitől. Mégis vö. Moritz Pálnál 1528: „ain vngrischen wagen, den ich von den lanczknechten kawft mit dem gericht (‘szekéroidal’) vnd 1 halsen (‘az igavonó állat vállhámja’) per X sol.den.” (50^r). A cipők és csizmák összevont, átlagosított ára a helytörténetírás számára használhatatlan. PI. a soproni vargák 1532. évi árszabása 9 fajta csizmát 11 változatban, tizenötféle férficipőt, nyolcféle nőcipőt stb. sorol fel (SSz. [27](#)1987, 305). Problematikusak az ingatlanok árai, hiszen pl. a szőlőknél, szántóknál a nagyságon kívül fekvésük is befolyásolja az árat. A házaknál: belvárosi-e vagy külvárosi, a háztelek nagysága stb. Mindez természetesen csak a háztörténet segítségével állapítható meg, erre pedig könyvünk szerzői ugyancsak természetesen nem vállalkozhattak. Könyvünk a házakkal kapcsolatban csak 1518-tól kezdve közöl adatokat, a helytörténetírás ennél jóval korábbiakat is ismer. Pl. a Szt. Mihály utca 3. sz. ház helyén állott házat 1459-ben 50 dénárfontra értéklik, annyiért is adják el (SSz. 1989, 221); 1509-ben a Kolostor u. 13. sz. ház helyén álló ház 60 dénárfontért kél el (GedB. 117). 1527. nov. 6-án egy öttagú bizottság (kőfaragók, ácsok) a Sopronból kiűzött zsidók Új utcai 11 házát, zsinagógáját és ispotályát 40–150 dénárfont között értékli (SoprOk. I/7: 220).[3\(26\)](#)

1. A bor, a búza és a zab árának alakulása Sopronban

6. E könyvben rengeteg hasznos, elismerésre méltó munka fekszik. Megjegyzéseinkkel érzékeltetni kívántuk, hogy ez az országos és nemzetközi összehasonlításra készült mű mennyi megoldandó kérdést és feladatot, gondolatot vet fel helytörténetírásunk számára. Ez is érdem.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Király Tibor: Sopron a filatéliában

Király Tibor: Sopron a filatéliában

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Király Tibor: Sopron a filatéliában / Tizennyolcadik közlemény: Az alkalmi bélyegzők

Tizennyolcadik közlemény: Az alkalmi bélyegzők

Az alkalmi bélyegzést alkalmi postahivatalok, – amelyek mindig az események színhelyén működnek – készítik. Az első magyarországi bélyegző használatára 1879-ben került sor a székesfehérvári országos iparkiállításon. Sopronban ehhez képest viszonylag elég későn, 1925-ben. „Iparkiállítás – Gewerbeschau Sopron 1925. aug. 2–30.” (1. kép). A bemutatott levél szép példája az ebben az időben tomboló első magyarországi inflációnak. Az ajánlott levél továbbítási díja 10 000 korona. 1925-től napjainkig Sopronban 139 különböző alkalommal került sor emlékbélyegző használatára. Az összes bélyegzést bemutatni több okból nem lehetséges. Egyrészt a cikk terjedelme ezt nem teszi lehetővé, másrészt gyűjteményem sem teljes. Mivel azonban nagyon sok olyan eseményről, évfordulóról van a birtokomban levél, bélyegzés, amely a város története szempontjából fontos illetve nagyon szép az alkalmazott boríték, bélyegző rajza, ezért ezeket rövid tájékoztató, ismertető szöveg kíséretében bemutatom:

1. IPARKIÁLLÍTÁS–GEWERBESCHAU SOPRON 1925, aug. 2–30. (1. kép)	1925
2. CIVITAS FIDELISSIMA 1931–1931 XII. 14 (2. kép)	1931
3. I. BÉLYEGKIÁLLÍTÁS CIVITAS FIDELISSIMA (3. kép)	1935
4. BALATONI NEMZETKÖZI CSILLAGTURA	1937
5. PROBÉK SOPRON	1938
6. A SZENTJOBB ORSZÁGJÁRÁSA (4. kép)	1938
7. SZÉCHENYI ISTVÁN SZÜLETÉSÉNEK 150. ÉVFORDULÓJA (5. kép)	1941
8. MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJÁNAK 75. SZÜLETÉSNAPIJA	1943

281-2. kép

293-5. kép

306-9. kép

31 10-12. kép

3213–15. kép

39. JÖJJÖN SOPRONBA! SOPRONI MUNKAHÉT (6. kép)	1943
10. SOPRONI MUNKAHÉT BÉLYEGKIÁLLÍTÁSA. 1943. IX. 5–12	1943
11. MAGYARORSZÁG FELSZABADULÁSÁNAK ÉVFORDULÓJA (7. kép)	1946
12. SOPRONI ŐSZI VÁSÁR (8. kép)	1946
13. KULTÚRHÉT MSZMT. BÉLYEGKIÁLLÍTÁS	1947
14. FIZESSEN ELŐ RÁDIÓRA	1950
15. 80 ÉVES A MAGYAR BÉLYEG. BÉLYEGKIÁLLÍTÁS	1951
16. „DRÁGA RÁKOSI ELVTÁRS 60. SZÜLETÉSNAPIJA”	1952
17. VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK	1952
18. ALKOTMÁNYUNK 3 ÉVES	1952

19. AZ MDP III. KONGRESSZUSA	1954
20. SOPRONI ÜNNEPI HÉT (9. kép)	1954
21. ÜNNEPI KÖNYVHÉT	1954
22. XXVII. BÉLYEGNAP	1954
23. 200 ÉVES A POSTAI BÉLYEGZŐ HASZNÁLATA SOPRONBAN (kétféle színű lila és vörös bélyegző)	1954
24. FELSZABADULÁSUNK 10. ÉVFORDULÓJA	1955
25. ÜNNEPI KÖNYVHÉT	1955
26. XXVIII. BÉLYEGNAP	1955
27. ÜNNEPI KÖNYVHÉT	1956
28. XXIX. BÉLYEGNAP	1956
29. SOPRONI KULTÚRNAPOK (10. kép)	1957
30. A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM 40. ÉVFORDULÓJA (11. kép)	1957
31. 400 ÉVES A SOPRONI BERZSENYI GIMNÁZIUM (12. kép)	1957
32. AZ ERDÉSZETI FELSŐOKTATÁS 200 ÉVES	1958
33. 150 ÉVES AZ ERDŐMÉRNÖKI FŐISKOLA	1958
34. SOPRONI ÜNNEPI HÉT	1958
35. LEVELEZŐ HÉT	1958
36. A KMP. MEGALAKULÁSÁNAK EMLÉKÉRE	1958
37. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSÁNAK 40. ÉVFORDULÓJA	1959
38. SOPRONI ÜNNEPI HÉT	1959
39. A MAGYARORSZÁGI TANÁCSOK ELSŐ ORSZÁGOS GYŰLÉSÉNEK 40. ÉVFORDULÓJA EMLÉKÉRE	1959
40. LEVELEZŐ HÉT	1959
41. MSZMP VII. KONGRESSZUSA	1959
42. FELSZABADULÁSUNK 15. ÉVFORDULÓJA (13. kép)	1960
43. SZOVJET BÉLYEGEK KIÁLLÍTÁSA	1960
44. POSTÁS ÚJÍTÓ KIÁLLÍTÁS	1960
45. ORVOSKONGRESSZUS SOPRON ÁLLAMI SZANATÓRIUM (14. kép)	1960
46. I. MAGYAR ATHEROSCLEROSIS KONFERENCIA (15. kép)	1961
47. IV. SOPRONI GYÓGYSZERÉSZNAP	1961
48. XXXIV. BÉLYEGNAP	1961

(Folytatjuk)

**34 Tatay Jenő: Tatay János
(1789–1862)**

1. Tatay Jánosról írta a Soproni Hírlap 1931. dec. 6-i számában Csatkai Endre: „...Magyarországnak Európára szóló nagy ünnepsége egy megyebeli pap, Tatay János lövői plébános hívta fel a figyelmet 1831-ben, azaz 100 éve a Tudományos Gyűjtemény hasábjain.”

A III. kötetben Tatay János a római birodalom fennállásának ezredik esztendejét említi, melyet az akkori császár óriási fényvel és költséggel ünnepeltetett meg. Ezután így emlékeztet a magyar vonatkozásokra: „A Haza Tudósaihoz! Hazánk megalapításának századait tudtommal nem ünnepelte. Elközelített fennállásának ezredik esztendeje; De vallyon melyik az? Ezen két kérdésnek megfejtésére bátorodom boldog Hazánk Tudós férfiai felszólítani, mert nem szégyen, úgy vélem, hogy egy hajdani dicső Rómának a Nemzetiség és önnön nagyságok érzetéből származó szép cselekedetét s példáját követni. S ha ezen egyedül hazafiúi indulatból tétett kérdéseim figyelmet érdemelnek a feleletek közlésére, valamint kérdéseim felvételére, a Tudományos Tudomány t. Redaktorát bizalommal megkérdem.

Tatay János
Sopronvármegyében lövői plébános.”

Részben családi hagyomány, másrészt Mohl Adolf: „Lövé története” c. könyve, Hegedűs Ferencnek az 1964. évi Vigiliában írt cikke, Tataynak Kazinczyval folytatott nagyszámú levelezése, valamint a szombathelyi Püspöki Levéltár adataiból tudjuk róla a következőket:

Tatay János dr. Pölöskén született, Vas megyében 1789. jan. 17-én nemes T. Imre és nemes Németh Anna szülőktől. Szombathelyt járt gimnáziumba, teológiai tanulmányait a pesti egyetemen végezte, a bölcsészettudományi fokozatot is megszerezte és 1813-ban szentelték fel pappá. Előbb a szombathelyi teológián tanulmányi felügyelőként (prefektus) működött; 1820-ban lövői plébános lett. A lövői nemzetiség 1848-i tavaszi szervezésében vezető szerepe volt, emiatt Theodorovics Vas megyén át menekülő horvátjai kirabolták, megkínózták, mint erről alább részletesen beszámolok. 1850-ben Győrben kanonokká nevezték ki. Egyben a győri teológia rektora lett. Új állását azonban csak 1851-ben foglalta el. Meghalt 1862. jan. 23-án szélütésben, 73 éves korában.

Sokkal jelentősebb élete eseményeinél az ő szerepe Kazinczy, Kis János, Berzsenyi és Dukai Takách Judittal, a Széchenyiekkel és a Batthyány családdal való kapcsolata. A keszthely–kemenesalji kör lelkes tagja volt, melynek főszemélyei Festetich György gr. és Berzsenyi voltak. Mohl Adolf-tól tudjuk, hogy „Tatay volt első kiadója Berzsenyi első poétai munkáinak, ő volt az is, aki Kazinczyval megismertette Dukai Takách Judit munkásságát. Kazinczyval 1815 óta állandó levelezésben állott, nemkülönben hazánk legnagyobb fiával, Széchenyi István gróffal is. 1839-ben őt hívják meg Bécsbe a szokásos Szent István-ünnepi szentbeszéd megtartására”.¹⁽²⁷⁾

Hegedűs szerint is neki köszönhette Berzsenyi, hogy a pesti kispapok összeadták a pénzt versei kinyomtatására. Nyomtatásban megjelent munkája; „Alkalmi versezetek” címet viseli –, írja másutt Lövé historikusa, de erre a verses könyvre, bármennyire kerestem, nem akadtam rá. Az 1965-ös kiadású Magyar

Irodalmi Lexikon is ismerteti Tatay János munkásságát, sőt egyik munkájának facsimiléjét is közli.

35Szinnyei: „A magyar írók élete és munkái” c. könyvében azt írja róla: „Midőn 1843-ban akadémiai tagul ajánlották, azt jegyezték fel róla; ki azon kívül, hogy a Tudom. Gyűjteményben többfelét írt, a Társaság figyelmét pedig leginkább az által érdemli meg, mivel régi nyelvemlékek és pénzek gyűjteményét bőven szaporította”.²⁽²⁸⁾

A szombathelyi hittudományi főiskola könyvtárában egy hat oldalas dicsőítő distichonban szerkesztett latin verse található, melyet még teológus korában Nagy József nagyprépost, egyben pártfogója dicséretére írt. A kézirat az ún. Köberl-hagyatékban maradt meg. Tatay verselt, írt, szónokolt magyarul, latinul és németül.

Mollay Károly az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálta Tataynak egyik németből fordított munkáját: „Véleményes előterjesztése Henking Henriknek a Sopron-Vasi Szederegyletkez” (Gutachtlicher Vortrag an den Seidenbau-Verein in dem Ödenburger u. Eisenburger Comitate) címűt, melyet 1841-ben fordított. Megjelent Sopronban, 14 lap terjedelemben. Ugyancsak említi Mollay Károly, hogy az Akadémia Széchényi-múzeumában lévő példányon Széchényi sajátkezű aláírása olvasható.

2. 1812-ben, akkor még teológus Tatay Berzsényinek bírálatra megküldötte verseit, aki ezt válaszolta; „Verseidet nagy gyönyörűséggel olvastam s nem leltem bennük semmi gáncsolat. Nyelved oly szép, oly hajlékony, hogy azt szeretni fogja minden, Neked oktatásra szükséged nincs”.³⁽²⁹⁾

Kis János, Berzsényi gyermekeinek keresztapja nemesdömölki pap korában gyakran meglátogatta Berzsényit, aki akkor a közeli Sömjénben lakott. 1803-ban jutott tudomására Berzsényi versíró tehetsége, melyre később felhívta Kazinczy figyelmét, amikor az Sopronban felkereste az irodalombarát költő, evangélikus szuperintendenst. Ennek javaslatára Berzsényi verseinek kiadása dolgában Kazinczy szorgoskodott és a versek kiadását Helmecey Mihályra bízta. Pénz nem lévén a versek kinyomtatására, Tatay János fiatal pesti teológus a pesti, a székesfehérvári és a zágrábi kispapoktól kb. 1000 forintot gyűjtött össze, amelyhez még Tatay 50, Berzsényi 100 forinttal járult hozzá. A versek kiadója forma szerint Helmecey, de a lehetőséget rá Tatay János teremtette elő. 1813-ban meg is jelentek Berzsényi versei. „A pesti kispapokhoz művei kiadását megköszönve levélben fordult: Berzsényi. Ez a levél elveszett” – írja Váczy János. Berzsényinek szándékában állott, hogy a kispapok neveit, elsősorban Tatay János nevét a versek elejére kinyomattatja. De Kazinczy figyelmeztette őt arra levelében, hogy a fiúk nevének közlésével azoknak komoly bajt okozhatnának: „A nemzetiség ellenségei szemmel tartják az ily buzgólkodókat s félek, nehogy megtiszteltetésekkel nekik ártsunk.”

Berzsényi Helmecey „átjavítgatásai” miatt Tatay Jánosra is megneheztelt, aki azt írja 1813. júl. 18-án a költőnek:

„Meg vagy bántva ugye kedves barátom. Engedj meg nekünk, mi a munkád előtt álló előbeszédben a legkisebb részt sem vettünk, akaratunk és tudtunk nélkül volt, csak a hiú fény után mászkáló Helmeceynek idéetlen és szerencsétlen gondolatja volt, hogy magát kiadónak nevezhesse, – holott jobb lett volna rontónak neveznie magát. Mi nem akartuk tudatni balkezünkkel, amit jobbunk tevé ... ami változások történtek munkádba, protestálásom ellen vannak, mert én majd a szemét is kiástam, hogy ne változtasson egy betűt is, de ő okosabbnak akarván látszani, maga fejétől tette”.⁴⁽³⁰⁾

Kazinczy annyira megszereti Tatayt, a pesti fiatal teológust, hogy Vay Miklóshoz írt levelében egy szokatlan, de szeretetreméltó tervet forgat fejében: „Szeptembernek elején egy utat teszek túl a Dunára egy soha nem látott Kis-Papnak első miséjén megjelenni, ki azon különös, de nekem igen sok tekintetben

kedves gondolatra jutott, hogy midőn első Miséjét fogja mondani, Papi esküvését megteszi, én legyek az úgy nevezett keresztatyja.” Kazinczy anyagi gondjai miatt ez az út elmaradt. ³⁶Tatay Kazinczy műveinek 50 példányát elvállalta eladásra és tudjuk, hogy Kazinczy metszetes képe a lövői plébánia falán ott függött. Jellemző a református költő és a katolikus kispap viszonyára.

A keszthely-kemenesaljai irodalmi körben szereplő fiatal Dukai Takách Juditot Tatay ajánlotta Kazinczy figyelmébe. Az ugyancsak nem katolikus Döbrentei Gábor több napot vendégeskedett Tataynál Lövön. Döbrentei első irodalmi próbálkozásait Sopronban kezdte az evangélikus líceumban. Tatay és Döbrentei együtt mentek Lövőről a soproni Kis János evang. püspök és költő látogatására, majd innen folytatták útjukat Tétre Pázmándi Horváth Endre plébánoshoz, ahol ott időzött Guzmics Izidor, a Kazinczy-kör egyik Sopron megyei tagja, nyelvújító bencés pap, a klasszikus görög versek akkor híres fordítója.

Ismert hogy Dukai Takách Judit Sopronban tanult németül, második házassága is Sopronhoz kötötte, ahol 1836-ban halt meg elég fiatalon, 41 éves korában a mai Lenin krt. 63. sz. műemlékházban.

3. Tatay Jánosnak a szabadságharc alatti szereplése ismert Mohl Adolf könyvéből.

A szabadságharc után a sürgő-forgó közéleti és irodalompartoló Tatay János, – már az elnémult magyar szó miatt is, – teljesen elhallgatott, kisodródott az irodalomból, elszegényítették a rabló horvátok, lakását feldúlták, egészsége, életkedve erősen hanyatlott. 1850-ben Ferenc József kanonokká nevezi ki Győrbe. Az egyházi kitüntetés nyilvánvalóan nem a nemzetország szervezéséért érte, hanem flastrom akart lenni, kárpótlás a bécsi udvar részéről a katolikus klérus egy tagjának megaláztatásáért és megkínzásáért. Többé nem hallunk róla, testileg-lelkileg megtörve kizárólag teológiai rektori és előadói feladatának élt haláláig. Millenniumi eszméje megvalósítását nem érte meg.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Hiller István: Adalék a soproni egyetem legújabbkori történetéhez

Hiller István: Adalék a soproni egyetem legújabbkori történetéhez

1. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtárának közgyűjteményi osztályaiban megkezdődött az egykori neves professzorok hagyatékának feldolgozása. Roth Gyuláé, Sébor Jánosé, Tárczy-Hornoch Antalé, Stasney Alberté, Lessenyi Ferencé, és még hosszú a sor. Most itt a Tárczy-Hornoch féle hagyaték hozzánk került, vagy nálunk már korábban meglévő anyagának felhasználásával szeretnénk korábban leírt állításokat megerősíteni, de főleg új, hiteles adatokat közölni.

1946 februárjában a soproni egyetem vezetőinek megbízásából Tárczy-Hornoch Antal professzor jelentést fogalmazott meg az egyetem helyzetéről, az elmúlt néhány év eseményeiről. A jelentést a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara (akkor ez volt a soproni egyetem elnevezése) jóváhagyta és a Soproni Nemzeti Bizottság elé terjesztette. Ebből a jelentésből idézünk ide vágó részleteket.

„Igen tisztelt Nemzeti Bizottság!

A Nemzeti Bizottságnak a lapokban közzétett hirdeteményére hivatkozva tisztelettel bejelentem, hogy a József Nádor Műegyetem Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Kara, amely a magyarságnak mindig erős vára

volt Sopronban, a német elnyomás ideje alatt különösen a szellemi ellenállás terén bőven kivette a maga részét. A régi selmebányai tradícióknak megfelelően Karunkon mindig békés, sőt testvéri egyetértésben élt nemzeti különbség nélkül annak valamennyi hallgatója... Német nemzetiségű hallgatóinkkal hosszú ideig hasonló volt a helyzet. Amikor azonban a pángermán örület egy részüket elfogta, a mindvégig Modrovich Ferenc tanárelnök vezetése alatt álló ifjúságunk a magyarságot fenyegető pángermán veszedelem ösztönös [37](#) megérzésével, minden lehetséges eszközzel védekezni kezdett ellene és ebben tanári karunk teljes támogatást nyújtott nekik. Szolgáljon alátámasztásul egynéhány példa. 1940 őszén négy volksbundista kérte Karunk bányamérnöki osztályára felvételét. Közös írógépen Budapesten készült kérvényeik elárulták őket. A felvételi bizottság elnöke, dr. Tárczy-Hornoch Antal az elkésett benyújtásra való hivatkozással elutasításukat javasolta, s ezt dr. Proszta János dékán magáévá tette. Azonban Szily Kálmán államtitkár telefonrendeletére mégis fel kellett őket venni: az egyiket okmányainak hiányossága címén sikerült még így is elgáncsolni. A három volksbundhallgató: Berthold Henrik, Bayer József és Opl Lars azonban hallgatóink részéről olyan bánásmódban részesült, hogy a német követ kénytelen volt a magyar külügyminisztérium útján az 1. alatt mellékelt jegyzéket eljuttatni kormányunkhoz. Bár a jegyzékben némi túlzás van, mégis tény az, hogy mind a három hallgató rövidesen jónak látta Karunkat és Sopront elhagyni. Az akkori kultuszminisztérium igen erős és fenyegető nyomásával szemben pedig dr. Proszta János akkori dékánnak álláspontunkat Modrovich Ferenc sakkhúzásával azzal sikerült megvédenie, hogy tanulmányi, fegyelmi stb. szabályzatunk az engedélyünk nélküli külső egyesületi tagságokat tiltják, s így a történelemért a felelősség a három volksbundhallgatót terheli.”

Itt jegyzem meg, hogy a fentieket bizonyító dokumentumok részei rendelkezésünkre állnak, ezeket közöltem korábbi munkámban. [1\(31\)](#) Sajnos a hivatkozott és a jelentéshez csatolt 1. számú mellékletet azaz a német külügyminisztérium eredeti jegyzékét nem sikerült eddig fellelnem. Folytatom a jelentést:

„Hallgatóságunk egyébként is igyekezett a soproni volksbund-összejöveteleket, mulatságokat, stb. gyakran tettleges beavatkozással, megzavarni. Ezek részletezése túl messze vezetne, s itt névlegesen csupán a következőket emeljük ki: 1942 októberében az SS-be besorozott soproni ujoncok kiköptek a nemzeti zászlónk előtt. Minthogy az akkori politikai hatóságok nem mertek elégtételt követelni, a műegyetemi ifjúság Modrovich Ferenc tanárelnök irányítása alatt testületileg zárt rendben vonult ki a Kossuth utcai Volksbund-ház elé, és kikényszerítették, hogy a soproni Volksbund sajnálkozó nyilatkozatot tegyen közzé a soproni újságokban.

Az egyre fokozódó ellenállás miatt 1944 őszén már annyira feszültté vált a helyzet ifjúságunk és a hazánkat leigázó német katonaság között, hogy a nyilas kultuszminiszter jónak látta a 2./ alatt csatolt levelet intézni Karunk akkori dékánjához. Ezek szerint Rajniss fegyveres összeütközéstől tartott és nem alaptalanul, mert ifjúságunk valóban meg is volt szervezve(!) s csak a jelet várta Budapestről, amely azonban az ellenállási mozgalom leleplezése miatt elmaradt. [2\(32\)](#)

Nyilas különben Karunkon csak mutatóban akadt, s ezek társaságát a többiek kerülték. Többen hallgatóink közül, mint pl. Arató István és Kun Miklós partizán volt, Combossy Barnát pedig a németek Mauthausenba hurcolták. ...A nyilas propaganda elkerülése céljából Modrovich Ferenc tanárelnök az Ifjúsági Kör működését 1944 őszén megszüntette, s ifjúsági elnökének, Laczkó Györgynek a németek elől el kellett menekülnie.”

2. Itt most megszakítjuk a professzor emlékiratát és a felsorolt hallgatók ide vonatkozó adatait vesszük vizsgálat alá, mert ezek sokatmondóak. Ezek az adatok tömörek, csupán néhány év az életükből, számunkra történelmi bizonyítékok. Az említett hallgatók egyetemi pályafutása az Erdészeti és Faipari

Egyetem Levéltárában nyomon kísérhető. Arató István Elemér budapesti születésű, földbirtokos származású kohómérnökhallgató anyaga 1943. III. 30-ig kísérhető végig. Ekkor tette le utolsó vizsgáját, melyet Tárczy-Hornoch Antal professzor igazolt. Kun Miklós, András Budapesten született, apja földbirtokos volt. 1944. május 11-én anyaga megszakadt, [38](#) tanulmányai folytatására a bányamérnöki szakon az 1945–46-os tanévben jelentkezik ismét: „Tisztelettel kérem a bányamérnöki tagozat 7. félévére való utólagos beiratkozásom engedélyezését. Tisztelettel kérem kérelmem teljesítését, mert a fasiszta megszállás megpróbáltatásai folytán egészségem leromlott. Majd a jugoszláviai partizánharcokban szerzett sebesülésem miatt ágyban fekvő beteg voltam, végül pedig legyengült szervezetem a mandulagyulladásnak sem tudott ellenállni. Későbbi évben utazásomat a háborús állapotok hátráltatták.” Csatolva járási tisztiorvosi igazolás Gyöngyösről, 1945 május 28-án. A Műegyetemi Hallgatókat Igazoló Bizottság 1945. december 16-án kelt 17/1945. számú határozatával igazolta, majd a teljes tanári kar támogatásával 1946. szeptember 1-ejétől demonstrátorrá választották meg. Gombossy Barnabás Béla született Budapesten, gyámja Gombossy Aladár Gyula, m. kir. százados. Az 1943–44-es tanévre még beiratkozott, majd csak 1945. október 25-én jelentkezett ismét. 1941. április 5-én jelentette a dékánnak, hogy ismét bevonul katonai szolgálatra. A dékán 1944. március 16-án „katonai ügyben” hivatalosan igazolja, hogy tanulmányi eredményei alapján remény van arra, megszerezheti kohómérnöki oklevelét, ha „nevezett szabadságot nyerne és ideje korán a most folyó 8-ik, majd a július hóban tartandó rendkívüli 9-ik félévre beiratkozna s azt lehallgathatná ...” Ezt a Sébor János által kiadott és aláírt igazolást Gombossy személyesen átvette, ezt aláírásával igazolta. 1945. augusztus 9-én beadott indexmásolati kérvényének megokolásában írja: indexe „bombázás és deportálás miatt elveszett”.

A „2016/I.5./1940 számú igazolvány alapján a vitéz jelző használatára jogosult „vitéz Laczkó György Béla Székesfehérvárott született, apja vendéglős volt. A felszabadulás előtt az utolsó félévre (1944. dec. 2-ig tartott!) még beiratkozott az erdőmérnöki szak hetedik szemeszterére. Azután menekülnie kellett, majd a hetedik félév lezárására 1945. június 20-án kért engedélyt azzal a megokolással, hogy a leckeönyvek évközi lezárásának hivatalos időpontjában „távol volt Soprontól és leckeönyve is nála volt”.[3\(33\)](#)

Sopron, 1942. december 7.

A Magyar-Német Társaság Nagytokintetű Igazgató-
Tanácsának,

B u d a p e s t .

Méltóztassák megengedni, hogy a Magyar-Német Társaságból 1942. év végével való kilépésemet bejelentsem.

Kilépésem iródként legyen szabad a következőket felhoznom.

Bizonyára köztudomású, hogy Sopron város magyar-érzelmi lakossága a különösen a szegyetemi ifjúságunk, valamint a Volkbund tagjai között időnként sűrűdéses keletkeztek, amelyekben a kezdeményező fél rendszerint, sajnos, az utóbbiak sorába tartozik. Mint tanár, majd ebben a tanévben mint diákán minden erőmmel azon voltam, hogy ifjúságunkat összeomlásra bírjak. Ez sikerült is.

December 4-én este azonban a következő történt.

A magyar vendégazszeretettel élvező két német állampolgár, a Hitler Jugendhez tartozó két ifjú a Rákóczi utcában lévő Lovente-Diákotthonnak néhány ablakát beverte. A rendőrség a tetteseket elfogta.

A Lovente-Diákotthon keletkezésével kapcsolatban meg kell még említenem, hogy ez Bédly altábornagy urnak köszönheti a létét, aki addig is, míg a végleges mennánk még nem épül, 32 ifjú részére a leggyorsabb felzárkózással egy Lovente-célokra igénybe vett épületet rendeztetett be egy év tartamára szükséginternátumnak, hogy ebbe a pincelakásokban, a egyéb egészségtelen helyeken lakó egyetemi hallgató Loventésink beöltözhessenek.

[391/a. kép](#)

3. Folytassuk Tárczy-Hornoch professzor emlékiratát:

„De nem csak hallgatóságunk, hanem azok, akiktől a hallgatóság a példát vette, Karunk alkalmazottai is túlnyomó részükben félreérthetetlen és nem titkolt németellenes magatartásukról tettek ismételt tanúbizonyságot. Többjük a németek elkerülhetetlen pusztulását már a háború első percétől kezdve rendületlenül és leplezetlen nyíltsággal hirdette. Egyik tanártársunk (Kövesi Antal. H. I. megjegyzése), akit a nyilas örület a sárgacsillag viselésére kötelezett, egész a legutolsó időig még a sárgacsillaggal is akadálytalanul megtartotta előadásait. Sébor János prodékánnak sikerült egy időre a kormányzói mentesítést is kieszközölni számára. Amikor pedig egy időben lakását nem hagyhatta el, dr. Tárczy-Hornoch Antal osztályelnök a szigorlatokat szóbanforgó tanártársunk magánlakásán tartotta meg. Modrovich Ferenc, dr. Szádeczky-Kardoss Elemér, dr. Tárczy-Hornoch Antal és Vendel Miklós tanárokat a Gestapo le akarta tartóztatni, s ezt csak közben egy tanártársunk közbelépése akadályozta meg. Dr.

Proszt János mindent megragadott, hogy a szerencsétlen munkaszolgálatosokon ruházattal és élelemmel segítsen, dr. Szádeczky-Kardoss Elemér a kilátásba helyezett súlyos büntetés ellenére az éhhalál küszöbén álló kiváló geológus dr. Kertai munkaszolgálatost kereste fel és eredményesen (életben maradt!) segítette ismétlen. Dr. Tárczy-Hornoch Antal ugyanígy többször is bent járt a soproni gettóban, hogy szerencsétlen embertársait vigasztalja, s ahol csak mód volt, mentesítésüket elismertesse; még azt megelőzően pedig a különböző egyetemeken számos olyan érdemes hallgatót vétetett fel, akiket származásuk miatt el akartak vagy már el is utasítottak. Dr. Fehér Dániel intézetében zsidó származásúak még 1944-ben is dolgoztak, s ugyanő leplezte le a Reisinger-üggyel kapcsolatban (aki mint német állampolgár intézetében dolgozva Hitler-ellenes kijelentéseket tett), hogy 40a Gestapo Sopronban titokban már 1942-ben is működött. Erre vonatkozó feljelentése a külügy- és kultuszminisztériumnak ment el. A zsidó származásúak érdekében egyébként még egy tanártársunk is ismétlen közbelépett.

Esztó Péter 1942 őszén az Országos Magyar Bányászati Kohászati Egyesület 50 éves jubileumi ülésén emelt óvást, hogy a reményteljes magyar olajterületeket koncesszióképpen a németeknek engedjük át és ugyanazon a napon az ünnepi ebéd serlegbeszédjében dr. Tárczy-Hornoch Antal közös megbeszélés alapján éles hangon ugyanez ellen a terv ellen tiltakozott. Ez utóbbinak 1942 októberében tartott dékáni székfoglaló beszéde a magyar öntudat és önérzet megerősítésére arról szólt, hogy téves az az általánosan elterjedt hiedelem, mely szerint a magyarság a bányászatot és a kohászatot a németektől tanulta volna el, mert ezt a tudást a Kaukázus melletti őshazájukból hozták magukkal.

Végül pedig nem utolsó sorban kell emlékeznünk azokról a szabotáló cselekményekről, amelyeket Karunk Sébor János prodékánsága alatt a kitelepítés meghiúsítása érdekében végzett. 1944. december 22-én Karunk a kitelepítésre való felhívásra Esztó Péter előterjesztésére egyhangúlag úgy határozott, hogy nem kíván Németországba kitelepedni, s működését minden körülmények között Sopronban kívánja folytatni. Ennek következtében az egész tanári kart internálni akarták, s felvett jegyzőkönyveinket a nyilas minisztertanácsosok kezdték tárgyalni. Ettől kezdve kari és osztályüléseink előtt jegyzőkönyv nélküli tanári értekezletet tartottunk s az üléseken jegyzőkönyvbe csak a személyeket nem tartalmazó kari határozatokat foglaltuk. Hol a tárgyalásokat húztuk ki, hol a csomagolás előfeltételéül annyi ládát kívántunk, amelyet egész Sopronban sem lehetett összeszedni. Tény az, hogy ezáltal minden felszerelésünket sikerült itt tartani, s az egyetlen Vági Istvánon kívül nem is távozott más nyugatra. Baráth Tibor nyilas egyetemi ügyosztályvezető piszkálódásaira mondott le egyébként dr. Tárczy-Hornoch Antal akkori osztályelnök 1944 januárjában osztályelnöki, s Karunkon viselt összes többi tisztségéről.”

4. Megszakítjuk ismét az emlékiratot, az akkori helyzetet dokumentálandó.

Az egyetemek Németországba való kitelepítésével kapcsolatos hírek keserű hangulatot teremtettek. 1944. november 13-án elterjedt az a hír, hogy a műegyetemet Sopronba fogják telepíteni, mintegy közbenső helyre. A megjelent rektori körözüvény azt írta, hogy csak gondos előkészítésről van szó, arról nem, hogy a higgadt nyugalom meginogjon. Különb is csak a kitelepelni óhajtók felmérését szeretnék elvégezni. Persze nem így volt, mert a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyetemi ügyosztálya is komolyan foglalkozott a kitelepítés részletkérdéseivel. Elrendelte az ún. rövidített tanfolyamok kitelepítése esetén elszállítandó tárgyak jegyzékének összeállítását és a kitelepelő oktatók névsorát. A karok eleget tettek a felszólításnak, elkészítették a kimutatásokat, de közölték, ha a rövidített tanfolyamokat alkalmasint Sopronban tartanák meg, az egyetemi színvonalú oktatást nem tudnák biztosítani, illetve csak akkor, ha a demonstrációs anyagot és a kézikönyvtárt Sopronba szállítanák.

A gazdasági igazgató később sürgette a rektort e tárgyak elszállítására, majd a rektor utasította is a

professzorokat, hogy a könyvtári állomány vonatkozó részét és a műszereket csomagolják be és készítsék elő a Sopronba való elszállításra. A gazdasági igazgató írta Rajnissnak: „...oly merev ellenállásra találtunk, hogy mindössze a könyvtár anyagából tudunk a rendelkezésre álló teherautóval 50 ládányit, kb. 2000 kötetet Sopronba szállítani”.⁴⁽³⁴⁾

Mintegy két héttel ezelőtt helyezették el a "Levente-Di-
ákothoz" feliratú és a levente-jelvényvel ellátott táblát
a házra, s december elején hallgatóink is beköltöztek.

A betört ablaktáblák az említett felirat közvetlen
közvetlenségben vannak, s mint megállapították, nevezett ifjak a
tábla nézegetése után törték be az ablakokat. Az is kiderült
hogy a szóbanforgó H.J.-ifjak már hónapok óta ugyanabban az
utcában, s csak két-három házzal odébb laknak, s így feltét-
lenül tudniuk kellett, hogy kik vannak a szomszédjukban. Azt
a védekezésüket, hogy zsidóknak az ablakait akarták beverni,
az előbbielek szerint a magam részéről elfogadni nem tudom.
Feltűnő mindenesetre, hogy ez december 4-én este történt,
amikor másnap december ötödikének délutánjára Sopron vala-
mennyi leventéje a Kormányzó Ur Öfőméltósága névünnepeinek
előestéjén a városi színházban nagyszabású ünnepségre ké-
szülődött.

Nem kívínik általánosítani, s bízom abban, hogy el-
szigetelt jelenségről van szó, mégis mint az érintett ifju-
ság ezidei dékánja indítatva érzem magamat, hogy ezek után
a Magyar-Német Társaságból kilépjek.

Fogadja az Igazgató-Tanács megkülönböztetett
tisztelőm kifejezését:

[Handwritten signature]

*Levelem elküldésével a mai napig vártam. Reméltem
egy vereséjéért, márban, vagy próbán rajnáthorászt fejce hi
de nem. Sajnos, az nem történt meg.*

Sopron, 1942. dec. 31.

[Handwritten signature]

Nem volt eredményes más egyetemek értékeinek és hallgatóságának, professzori, oktatói karának első áttelepítési kísérlete sem. A fenyegető intézkedésekre később már érkeztek anyagok Sopronba, erről a soproni egyetemi levéltárban bőven vannak [42](#)források. Tárczy-Hornoch professzor emlékiratának utolsó sorait közöljük:

„Ezek a kiragadott példák, amelyeket tetszőlegesen folytatni lehetne, szolgáljanak bizonyítékkul arra, hogy Karunk megtette kötelességét a nemzettel szemben annyival is inkább, mert felfogásunk és állásfoglalásunk közismertté lett, s bizonyára példaképpül szolgáltak másoknak is.

Sopron, 1946. febr. 16.”

5. 1973-tól betegségéig rendszeressé váltak beszélgetéseink Tárczy-Hornoch Antal professzorral. Akkor még az egyetem főépületében volt a könyvtár, szobám ugyanannak a folyosónak másik végén volt, ahol az ő egykori tanszéki szobája. Bizonyára ezért folytak a beszélgetések nálam. Az ezeken készült feljegyzéseim egy részét írásaimban már közöltem. Megbeszéltünk egy magnetofon-felvételt is, beleegyezett. Amikor azonban ez konkrét formát öltött, mindig azt mondta, majd később, máskor, ezzel még ráérünk. A beszélgetések főleg kutatási területemen maradtak, látta, hogy nagyon érdeklődöm az iránt, amit mond és így nagyon lelkesen beszélt egyetemünk történetéről. Hagyatékában most sok olyan irat, feljegyzés kerül elő (a soproni és a miskolci egyetemen, valamint a Központi Bányászati Múzeumban van egy-egy hagyaték-rész), amely írásos bizonyítéka a szóban elmondottaknak. (Lásd még: Molnár László: Tárczy-Hornoch Antal emlékkiállítás. SSz. 1987, 277. Levélrészlet!)

1960-ban, a felszabadulás 15. évfordulóján Tárczy-Hornoch Antal ünnepi beszédet mondott Sopronban. E beszéd szövege rendelkezésünkre áll. [5\(35\)](#) Elmondta, hogy a felszabadulás után megindult újjáépítés és a szocializmus építésének mindenki által ismert eredményeiről és általában felszabadulásunknak egész életünket átalakító jelentőségéről az elmúlt 15 év alatt már nagyon sok szó esett, a nem gyakorlott szónokoknak ezekről beszélni szinte már közhely számba megy. Ezért ő inkább egy-két emlékezetes személyes élményét fogja elmondani. Azután elmondta a már ismertetett német követségi jegyzéket, Rajniss levelét stb. Megvilágított azonban egy olyan ügyet is, amely sokáig foglalkoztatta az egyetem közvéleményét. Vági István professzor politikai magatartásáról van szó. Az tudott volt, hogy a szakmájában híres professzor nagy németbarát volt, illetve a nemzetiszocializmus híve. Ő volt az egyetlen, aki 1945-ben nyugatra távozott. Állítólag Dél-Amerikában gépkocsivezető volt haláláig. Ezzel is kapcsolatos a beszédnek következő része:

„...Az akkori soproni műegyetemi kar szálla volt a nácik szemében. És méltán! A tanári kar – egy kivételtől eltekintve – a legélesebb ellentétben állott az ő világnézetükkel és ezek közül többen, közöttük Sébor János kartársunk is, aki emberfeletti erővel küzdött a tervbe vett németországi áttelepítés ellen, kifejezetten ellenséges érzülettel viselkedett velük szemben. A szomorú emlékű 1944. márc. 19-e után pár hónapra három tanár: Modrovich Ferenc, Vendel Miklós és ez ünnepi megnyitó elmondója az elhurcolandók listájára került. Az az említett egy kivétel is volt annyira jó kolléga, hogy jótállásával megmentett bennünket az elhurcolástól, de a Damokles-kard állandóan a fejünk felett – nemcsak a három, hanem a többiek felett is – ott lebegett. Mert az ellenséges érzület mellett hármunknak még különösen nagy bűne volt: Modrovich volt az Ifjúsági Kör tanárelnöke, Vendel tüntetőleg 1941-ben magyarosította meg német hangzású nevét (Vendl volt. H.I. megjegyzése) s jómagam 1942-ben Péch Antal-serlegbeszédemben a magyar érdekek védelmében tiltakoztam a németeknek adandó olajkoncessziók ellen. Ez cenzúrázva

ugyan, de nyomtatásban is megjelent a Bányászati és Kohászati Lapok 1942. évi 552–553. oldalán. Megtudták rólam azt is, hogy ismételten a származásuk miatt üldözöttek védelmére keltem, eljártam érdekükben, s többször is meglátogattam őket a gettóban.”

Beszédének további részében elmondta – ma már ez is helytörténet –, hogy 1945 elején súlyosan megbetegedett, a Csorna melletti Pásztori faluban gyógyították. 43Pásztori felszabadulásának napján, 1945. március 27-én bottal már járni tudott. A véletlen hozta, hogy egy geodéta-mérnök századossal találkozott, aki Csebotarev professzornak volt a tanítványa. A beszélgetést így írta le Tárucz-Hornoch Antal: „Közben megkérdeztem, hogy nem Csebotarev professzornak a tanítványa-e. Pár másodperces csend támadt erre, majd szinte kiáltva válaszolta, hogy muj professzor, muj professzor. A kérdés sora mosta rajta volt, s meglepetten kérdezte, hogy honnan ismerem Csebotarev professzort. Azt válaszoltam, hogy a nagy tudósokat mindenütt ismerik: egyébként magam is a geodézia tanára vagyok Sopronban. Amikor kérdésére a nevemet megmondtam, azt válaszolta, hogy a háború háború, de az ő professzora barátját még ebben sem szabad kellemetlenségnek élni. Azonnal meg fölttes parancsnokságához, hogy házam őrséget kapjon. Így történt, hogy egy óra múlva már őrség állott a lakásunk előtt. ...De a meglepetés nem ért véget. Amikor rövidesen rá egészségi állapotom annyira javult, hogy Sopronba mehettünk, s a csornai szovjet katonai parancsnokságon írásbeli engedélyt kértem az utazásra, ez még egy fegyveres kíséret is adott szekereinkre, aki egész Sopronig elkísért. Sopronban viszont a Szövetséges Ellenőrző Bizottság soproni megbízottja (Turik szovjet őrnagy. H.I. megjegyzése) volt az, aki a tudomány iránti nagy megbecsülésből mindig fogadott, mindenben segített és támogatott bennünket különösen abban, hogy egyetemi épületeinkben az oktató és kutató munka mentül hamarabb megkezdődhessen.

Itt indult meg az újjáépítés munkája nálunk 1945 elején.”

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen

Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen

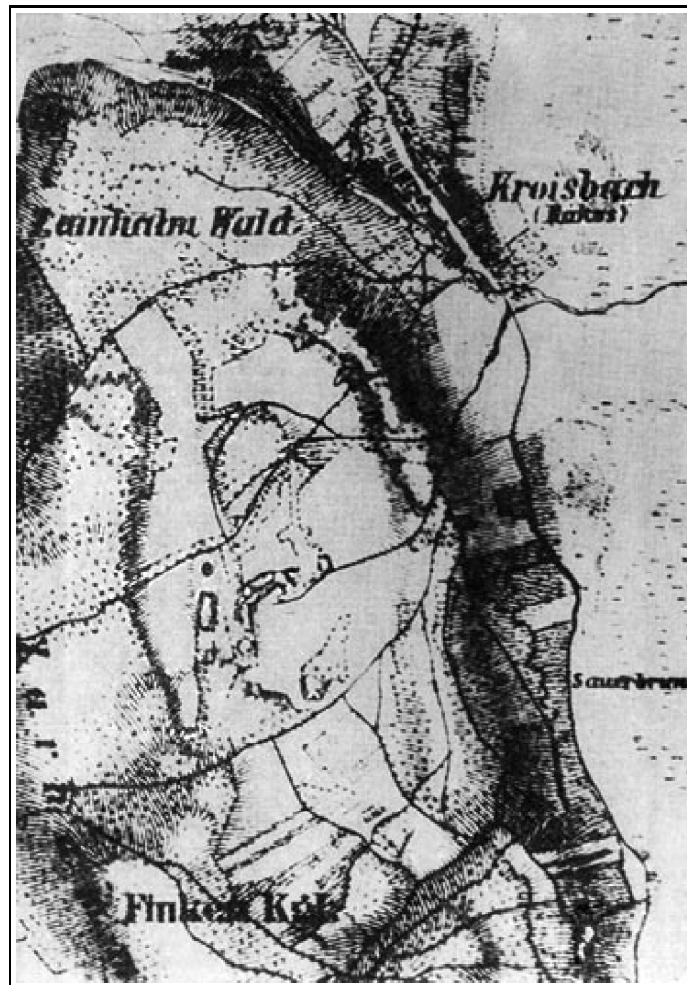
A Rák-patakkal foglalkozó korábbi tanulmányomban már hivatkoztam erre a katonai térképre s megjegyeztem: „A hibák és hiányosságok ellenére ez a térkép Sopronra és környékére, történeti adathűsége miatt, alapinformációként tekintendő” (SSz. 1988, 44).

E tanulmányom címében szándékosan adtam meg, hogy a XVIII. században felmért térképről van szó, mert a térkép adatgyűjtése (felmérése) és közzététele között legalább 80 esztendő telhetett el, s ezt a késedelmet Gábor Imre és Horváth Árpád 1979-ben megjelent művének¹⁽³⁶⁾ értelmében több indokkal is lehet magyarázni. Ezek közé sorolhatjuk az Első Katonai Felvétel (1770–1790) idején érvényes műszerezettséget, az alkalmazott térképfelvételi eljárást és szervezettséget, az elkészült térképek titkosságát és az ebből adódó terjesztési módozatot. Az általam ismertetett térképen kiadási időpont ugyan nincsen, de alsó margóján, a harmadik és negyedik lapjára elosztott szövegből kellő pontossággal megállapítható a felvétel és a közzététel időpontja:

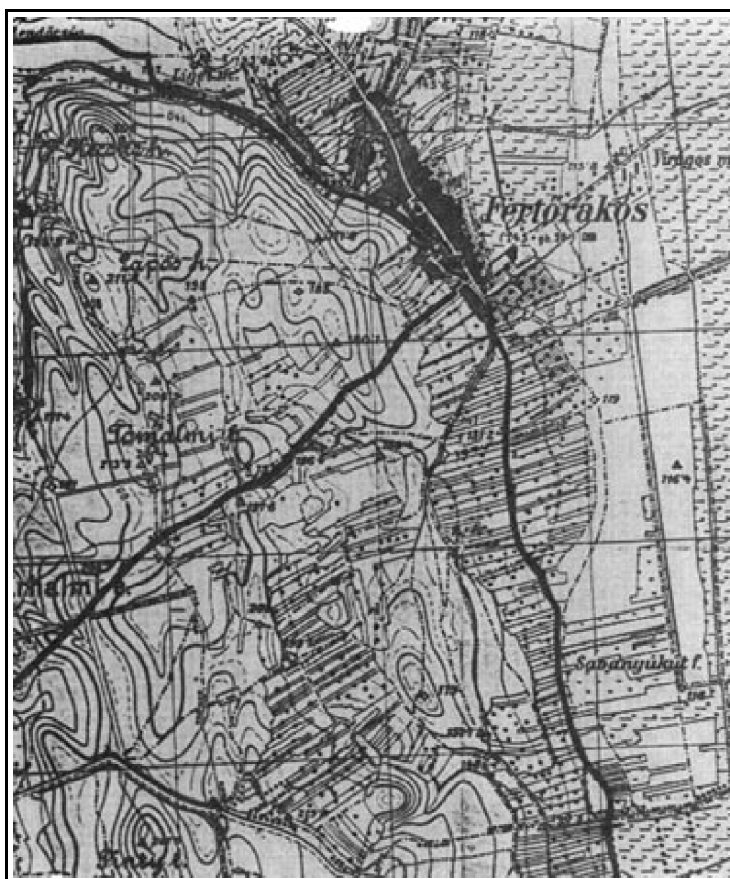
„Nach einem von der Generalstabs-Abtheilung der k.k. III. Cavallerie Truppen Division erhaltenen Originale im k.k. militärisch geographischen Institut photolithographirt.” A cs. k. Katonai Térképészeti

Intézet Bécsben működött, alapítási éve 1630. A „photolithographirt” szó azt jelenti, hogy könyomó lapra az eredeti transzparens rajzot fényképeszeti eljárással vitték át, utána savas maratással rögzítették. Ez magyarázza azt is, hogy az UMGEBUNG von ÖDENBURG elnevezésű térkép négy különálló lapra készült, mivel a Katonaterképészeti Intézet a ma kb. A4-es lapméretnél nagyobbat 1879 körül még nem tudott fotolithografálni.

E késői közzététel ellenére igen sok adat bizonyítja, hogy a térképet eredetileg a XVIII. század végén, az ún. József-féle Katonai Felmérés idején készítették. Így pl. az eredeti felmérési lapokra utaló szöveg (Lovassági Hadosztály), a domborzati ábrázolás módja, végül a térkép helymegnevezéseinek pontatlansága.

441. Részlet a II. József-féle térképről

[452. Az előbbi részlet az 1931. évi térképen](#)

46A József-féle katonai felvételhez szükséges mozgékonytságot elsősorban a lovasság biztosította, s e fegyvernemhez nemcsak a huszárokat kell értenünk, hanem ide tartozónak kell tekintenünk a fogatolt tüzérséget is, amelynek tisztjei már a XVIII. században is értettek a műszerek használatához, s jó matematikusok voltak, akik ismerték a trigonometriát. Gábor–Horváth szerint a soproni térkép 1809-ben Bonaparte Napoleonnak is birtokába került, mivel feltehető, hogy „az eredeti felvételi lapokat titkosan kezelő Bécsi Hadilevéltár egyik alkalmazottja nem tudott ellenállni a guruló Lajos-aranyaknak, s nagy sebtében másolatot készített róluk a francia hadsereg részére”.^{[2\(37\)](#)}

József térképfelvételéhez a lovassági műszaki tisztek kétségkívül bejárták a felvétel helyszínét, s felvételi lapjaikat megküldték a Bécsi Hadilevéltárnak, ahol duplikátumot készítettek róluk, majd a felvételi lapok „összerajzolásával”, tehát a térkép megrajzolásával valamelyik katonatiszti iskolát (általában a bécsújhelyit) bízták meg. Az így kialakult térképek mai érthetőségét erősen nehezíti, hogy egységes térképjeleket még nem alkalmaztak, rövidítéseiket a térkép szélén nem oldották fel.

Az első felvétel adatait Ferenc király rendeletére 1806–1869 között pontosították (ez volt a Második Katonai Felvétel), de e második felmérést végzők alaposágában ma erősen kételkedhetünk. Az itt tárgyalt térkép pontosságának bírálatakor mindössze annyi látszik vitathatlannak, hogy a felmérők hintójukon bekocsizták a környéket, s a József-féle felvételi lapokra berajzolták a legújabb stratégiai létesítményeket (Bécsújhely–Nagykanizsa-i vasútvonal, Gázgyár), de arra már nem vettek fáradságot, hogy pl.

kikocsikázzanak Brennbergbányára és berajzolják a térképre az időközben létesített újabb aknákat, vagy hogy töröljék a régi felvételi lapokról a bánfalvi lőpormalmot és a bécsidombi lőportornyot.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / Térképészeti eljárás József korában

Térképészeti eljárás József korában

Az első lépés: minél közelebb a felveendő terület közepéhez, két egymásra merőleges, lehetőleg sík területen levő ún. „bázisvonal” felvétele, és a lehető legpontosabb hossz meghatározása volt. A bázisvonal hossza 1000 vagy 1200 bécsi öl volt, metrikus egységre átszámítva ez 1896 vagy 2275 m. Ölhosszúságú farúddal vagy 10 öl hosszúságú láncsal dolgoztak, a távolságot mindkét végpont felől többször lemérték, az eredmények középértékét kiszámították, s a véglegesnek elfogadott végpontokat karóval megjelölték. Hegyes-dombos terepen ezután „látópontokat” jelöltek ki (hegycsúcsok), s megkezdték a háromszögelést (középérték számítással a szögeket a másodperc tört részének pontosságáig tudták meghatározni). A szögek ismeretében a háromszög két ismeretlen oldalhosszát trigonometriai képlet segítségével számították ki.

Úgy gyanítom, hogy a tárgyalt térkép É–D irányú bázisvonalát valahol az Alomhegy tövétől a Bécsi-dombig, a K–Ny irányút pedig a mai Shell-kúttól Ágfalva irányában vehették fel, mert mindkettő végpontjai továbbvihetők voltak a környéken sűrűn megválasztott látópontokra: az Alom-hegyre, a Vas-hegyre, a Koronázó-dombra és a Kuruc-dombra. Ezeket a látópontokat (háromszögelési pontokat) ugyan még nem jelölték meg, de a térkép azonos feliratozásából és a dombtetők elhelyezkedéséből következtethetünk használatukra.

A választott látópontokra aztán ki kellett vonulni, és onnan a háromszögeket tovább kellett terjeszteni. A kivonulásra, a mérési terep előkészítésére a német–cseh–olasz anyanyelvű térképész tisztek helyi lakosokat vittek magukkal, s az ő bemondásuk, vagy az egyidejűleg folyó polgári kataszteri felmérés rajzai alapján írták fel a mérőlapra a helyszínt, azaz a hegy nevét. Ha pedig a várostól távolabbra eső emelkedésre helyi megnevezés nem létezett, a térképészek adtak neki nevet. Sopronban a katonai és a polgári felvevők közti együttműködésre a Városi Levéltárban őrzött térképszelvények utalnak, amelyeken már megtalálható a *Sonnen Berg*, *Haus Berg*, [47](#) és *Hirsch Berg* helynév ugyanúgy, mint a József-féle katonai térképen.

A „mai” állapot összehasonlítására az 1931-ben kiadott „Kirándulók térképe 14. sz. Soproni Hegység. Kiadja: M. Kir. Állami Térképészet” című, 1:25 000 léptékű térképet használtam, de figyelembe vettem a III. Katonai felmérésből származó két 1:75 000 méretarányú térképet is. Ezek a századforduló idejéből származnak és már megadják az Adria feletti szintmagasságokat is.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / A földrajzi nevek

A földrajzi nevek

A felsorolásban a jegyzéket mindenütt két részre bontottam, s először a Széchenyi téren áthúzódó szélességi körtől É-ra található helyneveket, majd a fenti osztóvonalától D-re levőket sorolom fel. A két csoportot köz választja el egymástól.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / A földrajzi nevek / 1. Mérési pontok („látópontok”, hegycsúcsok):

1. Mérési pontok („látópontok”, hegycsúcsok):

Galgen B(erg): Ma Koronázódomb (248 m)³⁽³⁸⁾

Gold B(erg): Az ev. temető közeli volt téglagyáraknál (232 m).

Finken K(o)g(e)l: *Pintytető* a Szárhalmi Erdőben (261 m).

Kahle Leithen: a városi kataszteri térképen (SvT 1/6) *Kalt Leuten*. Ma névtelen lejtős gerinc, a volt Hubertusi Vadászlaktól ÉK-i irányban a Soproni Puszta felé (203 m).

Arbes H(ü)g(e)l: A *Felső Tödl* és Lépesfalva közti csúcs (400 m). Egy 1910 körüli német feliratozású térképről átmásolt, de 1922 körüli magyar feliratú térképen *Borsóhegy*, az 1931-es térképen névtelen.

Redouten B(erg): Ma Kurucdomb (232 m). Az azonos időben készült városi kataszteri térképen (SvT 1/13) *Krutzenberg*.

Neu B(erg): Balftól É-ra (236 m).

Stein B(erg): Kópházától É-ra (226 m).

Kogel B(erg): *Harkai csúcs* (276 m).

Varisch B(erg): Helye alapján a mai *Daloshegy* (401 m), a *Warisch* fölötti csúcs.

Streu B(erg): Alomhegy (259 m).

Eisen B(erg): Vashegy (399 m).

Burgstall B(erg): Várhely (483 m).

Hermes H(ü)g(e)l: Egyértelműen a Görbehalom (420 m).

Hohe Stand: Magas bérc az új *Hermes Akna* fölött (558 m). (A némethez odaértődik a *Der* névelő).

Dorn Happel: Tövissüveg (435 m) a Kánya-szurdoktól Ny-ra. A József-féle térképen a mai Tövissüvegtől kb. 1500 m-nyire Nyugat felé berajzolva. A domborzati csíkozás és a XX. századi szintvonalazás szerint a Muck-kilátótól K-re levő nyeregtől a Várhelyig magasgerinc húzódik, a gerincen több kiemelkedő csúcscsal. A József-térkép *Dorn Happel*-je ennek a gerinc-vonulatnak a D-i legmagasabb kiemelkedése (505 m), közvetlenül a Gyertyánfa-forrás fölött (ma ez a csúcs névtelen). A mai Tövissüveg és a régi *Dorn Happel* közti jelentős távolság nem lehetett mérési hiba következménye. Az átkeresztelést a III. Felmérésnek kell tulajdonítanunk, amikor már meg tudták határozni az *Adria* feletti szintmagasságot is.

Steinerne Stükl: A József-térképen *Brennbergbányától* D-re, a *Magas-bérctől* K-re berajzolva. Feltehető, hogy a *Hadilevéltár* másolója rosszul olvasta a helyszíni adatfelvevő kézírását, amely *Steinerne Rücken* lehetett. De a mai *Köveshát* (468 m) *Brennberg-bányától* ÉK-re fekszik, tehát a József-térkép felmérői követhettek el hibát. Ebből következtetve *Brennberg* helyét nem a „látópontok”-ról határozták meg, hanem

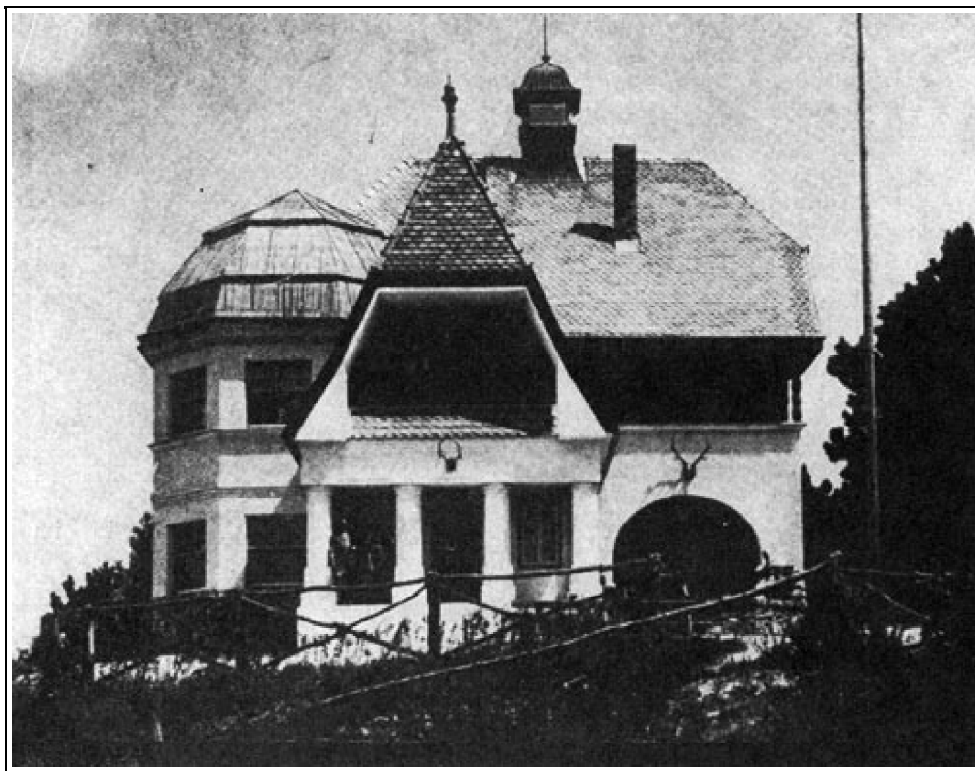
egy másik felmérő csoport végighaladt a völgyben és távolságot mért.

Hirsch B(erg): Szarvas-hegy (504 m), helye a József-térképen D-re és K-re rajzolva, tehát pontatlanul bejelölve.

48A két utolsó tétel tehát a József-térképen pontatlanul szerepel, amiből arra következtethetünk, hogy a felmérők a Dorn Happel-től dolgoztak D-i irányban, s első hibájuk fokozatosan nőtt. A Görbehalomra és a Magas-bércre viszont É-ről, a Borsóhegyről jöhettek D-re, s ezért ezekhez képest Brennbergbánya helye hibátlan.

Wald H(ü)g(e)l: Ma névtelen, leginkább azonban a *Ház hegyel* azonosítható (452 m), ha helyét a következő tételhez viszonyítjuk.

Sonnen B(erg): Naphegy. A mai Harkától (Magyarfalvától) Ny-ra (344 m). Idáig a felmérők K-ről jöhettek, a hegy helymeghatározása hibamentes.

3. A Hubertus-vadászslak 1930 körül

Im Bleigraben: a Róka-domb oldalában fakadó *Ólomforrás* alatt, ma ismeretlen megnevezés. A domborzati rajz alapján a Kecsepatak völgyének a Daloshegy alatt húzódó szakasza lehetett, tehát nem volt felmérési pont. A hibát a nyomdában követhették el, amikor a feliratot helytelen betűkből szedték ki.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / A földrajzi nevek / 2. Helységnevek

2. Helységnevek

A zárójeles magyar megnevezés ezen a térképen olvasható, ha ilyen a következő jegyzékben nem szerepel, a térképről is hiányzik.

ÖDENBURG (Soprony)

Drassburg (Darufalva)

Klingensbach (Klimpa): 1889 óta magyarul *Kelénpatak*. Ma Burgenlandban.

Mirwisch (Megyes): Mörbisch, azaz 1889 óta magyarul *Fertőmeggyes*. Ma Burgenlandban.

Kroisbach (Rákos): 1889 óta *Fertőrákos*.

Schadendorf (Somfalva): Ma Schattendorf Burgenlandban.

Loipersbach (Lepesfalva): Magyarul *Lépesfalva*. Ma Burgenlandban.

Agendorf (Agfalva): Magyarul *Ágfalva*.

Wandorf: Bánfalva (1889 óta Sopronbánfalva), ma *Sopron-Kertváros*.

Wolfs: Balf.

49Brennberg: *Brennbergbánya*. A József-térkép csak az Ó-Brennbergbánya települést jelzi, a mai Görbehalom–Brennbergbánya közti út, a Borbála-akna körüli lakótelepülés a felvétel korában még nem létezett. A József-térkép az Ó-Brennbergbányában a felvétel idején működött aknákat és tárnákat nem emeli ki a helyüknek megfelelő jelzéssel, hanem a helységnév alatt, kisebb betűkkel „Steinkohlengruben” feliratot tartalmaz.

Harkau (Harka): 1947 óta *Magyarfalva*, 1989 óta ismét *Harka*.

Kolnhof (Kopháza): Magyarul *Kópháza*.

Nekenmarker Weinberge: Neckenmarkt (*Sopronnyék*). Ma Burgenlandban.

Zinkendorfer Wald: *Nagycenki Erdő*.

4. A Hatvan Ferenc-turistaház 1935 körül

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / A földrajzi nevek / 3. Erdők

3. Erdők

Dudlers Wald: Ma *Dudlesz*. A polgári kataszteri lapon *Dudlás-erdő*.

Zarnhalm Wald: A mai Laposhegy és Fertőrákos között.

Zarhammer Wald: A Pintytető körül (*1. a. ábra*).

Mindkét elnevezés azonos hangzású, megfelelnek a mai Szárhalmi erdőnek (németül Zarhalm).

Agendorfer Wald: Ágfalvi erdő, a Brennbergi völgy É-i oldalától Ágfalváig.

Harkauer Wald: A József-térképen a felirat az Ikerároktól a Katonai Lőtérig húzódik, ma névtelen.

Nuß Wald: Ma névtelen, a József-térképen a Felső Tödl (400 m) D-i lejtőire bejelölve.

Frei Wald: Ma névtelen, a József-térképen Hermes-ároktól Ny-ra levő névtelen dombra berajzolva.

Buch Wald: Ma névtelen, Brennbergbányától DNy-ra.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / A földrajzi nevek / 4. Patakok, források,

tavak

4. Patakok, források, tavak

Loos B(ach): Lépesfalván folyik be az Ikva felső szakaszába.

Röhrel Bach: A Görbehalom és Tödl közötti völgyszakaszba bejegyezve, ma *Rákpatak*. Későbbi szakaszán a megnevezés egyszer sem ismétlődik.

50 Spitel Bach: A megnevezés az *Ikva* Kőhegy alatti szakaszán, a Kópházi völgyben jelentkezik.

Gr. Teich Mühle: *Nagytómalom*.

Teich Mühle: A bejegyzés helye alapján: *Kistómalom*.

Sauerbrunn: *Savanyúkút*. A bejegyzés Fertőrákos és Balf között kétszer szerepel: egyszer Fertőrákos határától D-re, egyszer Balf mellett, a mai ásványvíztöltő állomásnál.

5. A Várhely kilátó 1940 körül

Kräften Bründl: A Fertő-parton, a volt Halász-csárda mellett ma is meglévő foglalt forrás. Az 1931-es térkép *Kräftner-kút*nak hívja.

Studenten Bründl: Deákkút.

Beim Kalten Bründl: Az egyedi megjelölésből és a megjelölés helyéből következtetve nyomdatechnikai pongyolaság. Az eredeti felvételi lapon a teljes összetartozó szöveg „Dorn Happel beim Kalten Bründl” lehetett, ami bizonyítani látszik, hogy a hely megjelölése már a felvételkor kétséges volt, ezért kiegészítő magyarázatra szorult. A sokszorosításkor a szövegkeretek helyfoglalása miatt az összetartozó kétsoros szöveg eltávolodott egymástól, ezért ma nehéz az egyértelmű magyarázata. Ha helyes a feltételezésem, a forrás mai neve *Gyertyánfa forrás*, a mai Tövisüvegtől Ny-ra 1200 m távolságban (vö. a Dorn Happelhez fűzött magyarázattal).

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / A földrajzi nevek / 5. Hadviselés szempontjából fontos létesítmények

515. Hadviselés szempontjából fontos létesítmények

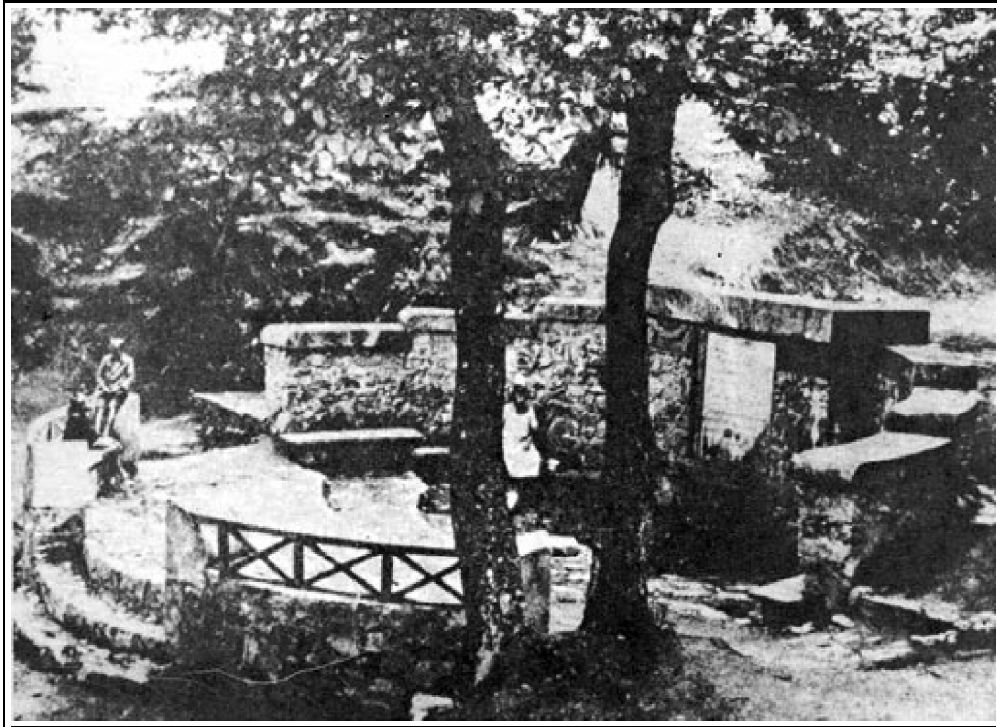
Pulver Turm: A mai Hubertusz-vendéglő alján levő gödörben. A térkép megjelenésekor már nem létezett.

Militär Spital: A Kertvárosi Mozi környékén, talán a Hősi Temető bejáratánál.

Pulver Mühle: A mai Hajnal-tértől É-ra néhány száz méterre. Az előző tételhez viszonyítva felmerül a gyanú, hogy a felvétel idején a volt pálos kolostor lehetett a „Katonai Kórház”.

Holz Depot: A mai Faraktár utcában (az 1930-as években még városi faraktárként és fűrésztelepként működött).

Gasometer: A Gázművek mai helyén. A térképre a megjelölés 1865-ben kerülhetett fel.

6. A Deákkút 1930 körül

Schottergruben: A Pozsonyi út és a Csalánkerti gyalogösvény között. Az 1931-es térkép már nem jelzi.

Seidenwürmer Zucht: A mai Bajcsy-Zsilinszky úttól K-re, a régi Meyne-kertészet helyén.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ruhmann Jenő: Sopron környéki helynevek egy XVIII. században felmért katonai térképen / A földrajzi nevek / 6. Egyéb jellemző szempontok

6. Egyéb jellemző szempontok

Zeißel M(ühle): *Zeisel-malom* (Ürge-malom) az Ikván a régi vízműtől kb. 600 m-rel Ny–ÉNy-ra. Az Ikva Somfalva–Sopron közti szakaszát erről a malomról nevezi néhány XX. sz. elején készült térkép *Zeisel-pataknak*.

alte

Schwimmschule:

neue

Egymás mellett elhelyezett szöveg, megfelel az 1946-ig működött volt *Nagy-Uszodának* és *Kis-Uszodának*.

Greilinger M(ühle): *Greilinger-féle malom* a mai Fenyő-téren.

Waldmühle: *Erdei malom*, a Kertvárosban.

Brennessel Garten: *Csalánkert*.

52 Rast Kreutz: *Pihenőkereszt*.

Z. S. Kézírásos bejegyzés három helyen:

- 1) A Faraktártól kb. 100 m-rel É-ra,
- 2) A Rák-pataktól D-re, a Vágóhíd szakaszán és
- 3) A Pihenőkereszttől kb. 200 m-rel Ny-ra.

Mindhárom helyen gödörnek vélhető körvonal mellett jelentkezik, tehát a 3) hely mai állapotából következtetve *Ziegel Schlagwerk* lehet.

Az SvT 1/2 helyszínrajzon az 1) bejegyzés helyén *Ziegl Wiese*, az SvT 1/9-en a 3) bejegyzés helyén *Ziegel Ofen* felirat van.

U. Löwer: *Alsó-Lövér*, az Alom-hegyen.

O. Löwer: *Felső-Lövér*, a Neuhoftól D-re kb. 1500 m távolságban. A térképfelirat a nyomdában az *O* és *U* betűk áthelyezésével felcserélődött, ami az akkori és a jelenlegi elnevezésnek a fordítottját eredményezi.

Schönherrn Mühle: *Schönherr-féle malom*. A Pihenőkereszt alján, az Ikvára telepítve.

Hut Mühle: *Hut-féle malom*. Kópháza és Balf között az Ikvára telepítve.

Alte Pfarrkirche: Kópháza és Nagycenk között a dombtetőn. Az 1931-es térkép szerint *Mária-kápolna*.

Erzieh Kreutz: A kereszt mai neve *Mester-kereszt*, helye a Gyertyánfa-forrástól D-re kb. 500 méternyire, pontosan a trianoni határon.

Gruber Kreutz: *Bányász-kereszt*. Ó-Brennbergbányától D-re kb. 1200 m távolságra, pontosan a trianoni határon.

Két közvetlen munkatársamnak tartozom köszönettel: Dr. Ormos Károlynak hasznos szakmai-térképészeti útmutatásáért, Lobenwein Tamásnak pedig a képek összegyűjtéséért és elkészítéséért.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Németh Alajos: Emléktábla a kurucdombi templom falán

Németh Alajos: Emléktábla a kurucdombi templom falán

„A Szt. István templom Orovitsch Ferenc plébános irányításával és a soproni hívek áldozatkészségéből épült 1939–1943. Felújítva: 1983–85.”

Kurucdomb..., Sopron egyik legjellegzetesebb városrésze. Az első világháború előtt ott volt az ún. Szélmalomkaszárnya, a 76-os közös (nem honvéd) gyalogezred otthona. Eltérően a másik két soproni gyalogezredétől, szürke egyenruhájuk volt (a 18-as és 48-as gyalogezredé kék). Mikor Magyarország

1914-ben hadat üzent Oroszországnak, az elsők közt vitték a galíciai frontra a soproni 76-osokat. Egyik helybeli napilap csak ennyit írt erről: „Elmentek a 76-osok.” Sokan közülük részt vettek Galicia legnagyobb erődjének, Przemyslnek a védelmében, az azt körülzáró orosz csapatok ellen. Kegyetlenül véres harcok dúltak ott. Sok-sok 76-os – köztük a soproni Szélmalomkaszárnya egykori lakói – is ott veszett el.

Trianon után a kaszárnyába és környékére, helyesebben a körülötte kialakult barakkokba szegény, meglehetősen lenézett és a hatóságoktól elhanyagolt népesség (cigányok, félcigányok és az akkori társadalom egyéb nyomorultjai) telepedtek, ami a Kurucdomb hírért nem öregbítette. A közvélemény továbbra is kurucdombi kaszárnyának hívta a „szélmalmot” és vele együtt a környező barakklakásokat.

Némi javulás csak akkor következett be, amikor iskolát és templomot építettek a Kurucdombon. Nagy érdeme volt ebben Orovitsch Ferencnek, akit a soproni Katolikus Konvent kért fel a kurucdombi egyházközség megszervezésére.

A soproni Katolikus Konvent (az akkori Szt. Mihály- és Szt. György-egyházközségek együttese) 1932. május 22-i közgyűlésén arról tárgyalt, hogy Sopronban a peremvárosrészekén új templomokat kell építeni. A katolikus vallású lakosság száma 53ugyanis azóta, hogy Sopronban felnőttek számára templomot építettek (a Szt. Domonkos templom a Széchenyi téren), az akkori 8000-ról 20 000 fölé emelkedett. A soproni „öreg templomok” mind a belváros területén vannak, tehát messze a peremvárosrészek területén épült lakásoktól.

Éles viták voltak arról, hogy a város melyik részén építsenek először templomot. Végül megállapodtak abban, hogy „a Kurucdombon van a legnagyobb lelki és anyagi nyomor”, tehát ott kell először a templomépítés ügyét megoldani.

Házi Jenő főlevéltáros javaslatára a közeledő Szt. István jubileumi évre (1938) való tekintettel a templomot nagy királyunk emlékére Szt. István templomnak nevezték el.

1935. május 18-án a Szt. Terézről nevezett Mária-kongregáció 670 pengőt gyűjtött a templom javára.

Ugyanazon év őszén városszerte megindult a gyűjtés az összes hitbuzgalmi egyesületek részvételével.

1935. december 8-án az Actio Catholica színjászó gárdája színelőadás sorozatot indított a templomalap gyarapítására (vö. SSz. 1982, 66).

1936. január 18-án a Katolikus Konvent 10 000 Pengőt szavazott meg a templom javára.

Sok vita után 1938. január 24-én a konventtagok abban állapodtak meg, hogy a templom a Vásártéren épüljön fel és ne a Kurucdomb tetején.

Négy tervpályázat érkezett be: három budapesti és egy soproni. Körmendy Nándor budapesti építészmérnök tervrajzát fogadták el, amely 1076 személy befogadására alkalmas, modern stílusú, félkör alakú templomot ábrázolt.

1938. július 16-án a Katolikus Konvent Sopron város Törvényhatósági Bizottságától – mint kegyúrtól – 80 000 pengő hozzájárulást kért. Október 9-én a Konvent is 80 000 P hozzájárulást szavazott meg. Nem sokkal később ezt az összeget 100 000 P-re emelte.

A városi közgyűlés 1938. dec. 30-án 23.654/219 kgy. 1938. V.sz. határozatával 990 □ telket adományozott a Vásártéren 2077/30. hrsz. alatt, melyet a Belügyminisztérium jóváhagyott

(33/350/1939.IV.a).

A város 80 000 P hozzájárulást biztosított a templom építésére.

1940. ápr. 1-jén Rosenstingl Antal soproni építésmérnök a Konvent megbízásából elkezdte a templomépités munkáját.

1940. június 30-án tették le a templom alapkövét, 146 évvel azután, hogy az utolsó (már említett Szt. Domonkos) templomot felépítették. A Soproni Hírlap 1940. júl. 2-án így írt az alapkövetételéről: „Ezrekremlő ünnepi közönség jelenlétében ünnepélyes keretek közt rakták le a kurucdombi templom alapkövét.” (Itt jegyezzük meg azt is, hogy a Katolikus Konvent néhány évvel előbb Szt. István királyról elnevezett modern elemi iskolát is építtetett a Kurucdombon.)

Először a templomtornyot építették fel. 1940. aug. 21-én elhelyezték tetején a keresztet, majd szept. 8-án a Mayer Benedek ny. esperes által 1939-ben készíttetett és ajándékozott 120 kg-os harangot is felhúzták a toronyba (kezdetben a harang a kurucdombi iskola udvarán szükség-haranglábon függött). 1941. december 24-én kondult meg a harang először a toronyban (1. kép).

A templom belseje még teljesen üres volt, de ennek ellenére a hívek az éjféle misén zsúfolásig megtöltötték.

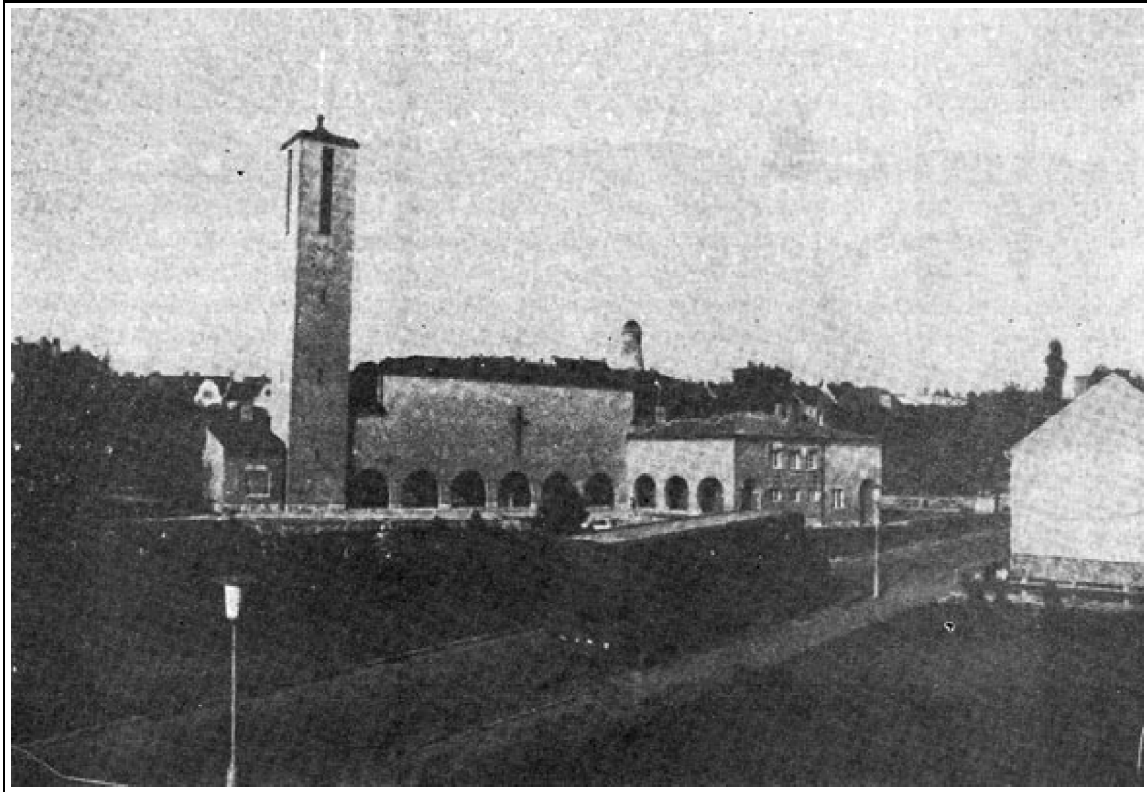
Ettől kezdve a kurucdombi templomban is volt minden vasárnap istentisztelet.

1943. január 1-jén Apor Vilmos győri püspök felállította a Szt. István lelkészséget, majd ugyanabban az évben, szeptember 8-án felszentelte a már – úgyszólván – teljesen kész és többé-kevésbé felszerelt templomot.

A templom felépítése, ill. felszerelése kb. 196 000 P-be került. Ebből 100 000 P-t a Katolikus Konvent, 80 000-et a város fedezett, a többi a hívek adományaiból, színdarabok bevételeiből, valamint „téglajegyek” megvásárlásából gyűlt össze.

54A templom felszerelése a következő időkben is folytatódott (pl. 2 mellékoltár, szentségház, szentségtartó, a főoltár gyertyatartói, keresztelőkápolna, keresztelőkút, gyóntatószék stb.). Soproni Stöckert Károly szobrászművész tölgyfából a Szt. Ferenc-domborművet, Szt. Thaddeus szobrát faragta, haraszi mészkőből a főoltár asztalának egyik domborművét, a másikat Szakál Ernő stb.

A kurucdombi templom felépítésének és a Szt. István egyházközség történetének küzdelmes évei el sem képzelhetők Orovitsch Ferenc nélkül. Neve azokban az években nemcsak a Kurucdombon, de az egész városban ismert volt. Nem csoda, ha a Katolikus Konvent őt kérte fel a kurucdombi tervek megvalósítására.

1. A Szent István-templom

Orovitsch Ferenc Mosonszolnokon született 1905. szeptember 17-én (2. kép). Pékmester apja korán meghalt. 3 fiúgyermeket hagyott hátra. Ferenc volt a legfiatalabb. A gimnázium elvégzése után a győri Hittudományi Főiskolán folytatta tanulmányait. 1929. június 29-én szentelték pappá. Első segédlelkészi állomáshelye Fertőrákos volt. 1931-ben a soproni Szt. Mihály plébániára került ugyancsak segédlelkészként. Ez azt jelentette, hogy részt kellett vennie az állásával együtt járó sok-sok feladat végrehajtásában (iroda, elemi iskolai hitoktatás, keresztelés, esketés, temetés, jegyesoktatás, szentbeszéd, egyesületi előadások tartása, szentmisék, litániák, egyéb szertartások végzése, gyóntatás, betegek látogatása és lelki gondozása stb.).

Amikor a Katolikus Konvent 1940. április 21-én Orovitsch Ferencet választotta meg az Erzsébet Kórház körzeti plébániabizottságának egyházi elnökévé, akkor az addigi feladatok mellé újak sorakoztak az új egyházközség vezetésével.

Megválasztását a Konvent a következőképpen indokolta: „Orovitsch Ferenc eddigi lelkes, odaadó munkájával kiérdemelte a megbízatást.”

55Ezt a megokolást a továbbiakban így részletezte: „Nagy elfoglaltsága mellett egyesületeket is alakított, ill. átvett. Így a Szt. Terézről nevezett Mária Kongregációt Dr. Médl Jánostól; 1935-ben pedig megalakította az Akció Katolika színgárdáját, és mind a két egyesülettel többször is rendezett előadásokat a színházban. A szerepeket ő tanította be. A Kongregáció pl. előadta a „Vezeklők” c. népszínművet. Az eredeti német nyelvű szöveget ő fordította le magyarra. – Az Akció Katolika színgárdájával előadatta a színházban az „István király” c. darabot. Tulajdonképpen ezzel a darabbal indította el a színielőadások

sorozatát, hogy „állandóan ébren tartsa a kurucdombi templom építésének a gondolatát.” (A konventgyűlés előadójának szavai.)

2. Orovitsch Ferenc

A templomépítés munkájából Orovitsch Ferenc „áldozatos, buzgó vezetésével és a testi munkában való tevékeny közreműködésével – a kurucdombi hívek összességével együtt –, fáradságot nem ismerve vette ki a részét, pedig közben a harkai lelkészi teendőket is ő látta el”.

Ami a magánéletét illeti? – Ilyen talán nem is volt... Az iskola egy termében lakott, amíg a sekrestyés lakása a templommal együtt elkészült. Kis helyiség volt, de azt is megosztotta édesanyjával és az idős asszony gondozójával. (Anyja 1945 októberében meghalt, Mosonszolonokon temették el.)

Orovitsch jólelkű volt. Azt lehet mondani, hogy mindenét feláldozta a közösség érdekében. Sokszor kapott ajándékot: fehérneműt, reverendának valót stb. Ezeket is elajándékozta a kurucdombi szegényeknek. Rádióját, gramofonját, írógépét a fiatalok rendelkezésére bocsátotta. Ha elromlottak, újra és újra megcsináltatta, hogy a fiatalok ne nélkülözzék azokat. Nem dohányzott, szeszesitalt nem ivott; összejöveteleken csak málnaszörpöt fogyasztott. Testi munkát állandóan végzett. Nemcsak a templom szőlőjét munkálta meg saját kezével, hanem a templom építésénél is mindvégig részt vett a téglahordásban, talicskázásban, betonkeverésben stb. A templom helyén [56](#) állt egy nagy fűzfa: ő maga vágta ki. A templom alapkövének a helyét is maga ásta meg. Egyszóval, mindenben együtt dolgozott a templomépítő munkásokkal. Tenyere – az elmondottak alapján érthető módon – durva, kéréses volt. Akadtak, akik kifogásolták: „Hogy mer olyan kéréses kézzel áldoztatni a templomban?”

Orovitsch emelkedett lelke, szociális gondolkodása, önfeláldozó emberszeretete a háborúban és az utána

következő apokaliptikus időben is ugyanaz maradt.

Rendszeresen látogatta a gettóban összegyűjtötteket és vigasztalta őket. A megkeresztelt zsidók érdekében eljárta a Todt-szervezet parancsnokságánál, hogy az áldozatok vasárnaponként templomba mehessenek. Kérését nem teljesítették. A kurucdombi gettó ügyeletes őrét megkérte, hogy emberségesen bánjanak az ott összegyűjtött zsidókkal. A Hunyadi utcai gettóban nem tudott elérni többet a látogatásnál és a szóbeli vigasztalásnál. A Deák téri, Rákóczi utcai, Erzsébet kórházi betegeket és sebesülteket is látogatta, vigasztalta. Egy epilepszia miatt leszerelt katonát lakásába fogadott és élelmezett. (Szerző megj.: mint már említettük, csak egy kis lakószobája volt és egy annál is kisebb helyiség a konyha mellett.) – Kijárt a járványkórházba is, a Balfi utcában.

De halljuk egy vasutas, kurucdombi lakosnak a vallomását Orovitschról: „Orovitsch Ferenc kurucdombi lelkészéhez tartozom. – A lelkész gyóntatta és vigasztalta gyakori látogatásaival a betegeket és sebesülteket. Az óvóhelyen is ugyanazt tette. A Lehár utcai hatalmas óvóhelyről van szó, ahol az akkori hírek szerint az 1945. március 28–30-i szovjetország bombázások idején kb. 6000 (hatezer) ember szorongott. Az oda menekültek közül sokan valósággal örjöngtek a bombázások alatt...” Majd így folytatta Koloszar: „Orovitsch Ferenc lelkészünk mindig és mindenben szociálisan gondolkodó ember volt, de fenkölt lelke a maga teljességében különösen a háború idején mutatkozott meg. Gondozta a kurucdombi szegényeket, felnőtteket és gyermekeket, látogatta a kórházakat, a balfi utcai fertőzött is, vigasztalta a sebesülteket és üldözötteket, a rászorulóknak ruha- és élelmiszeradományokat gyűjtött. – Még Nagycenken is látogatta a lengyel internáltakat. Olvasmányokkal látta el őket, részükre időnként misézett a Kurucdombi templomban. Ezt természetesen hivatalosan kérnie kellett a hatóságoktól. A Festetics-majorban internáltként dolgozó lengyelek meglátogatására is kért hatósági engedélyt. A Szt. Mihály temető Mélyvölgy-i oldalán ötödmagának készített bunkerban még 7 odamenekültnek szorított helyet.”

Menekülteket rejtegetett.

Évekig rejtegette a nácik elől Magyarországra menekült Mahr Lajos alsópéterfai (Burgenland) lelkészt. Egy zsidó származású 16–18 éves lánykát a Domonkos templom priorja vitt hozzá egy alkalommal azzal a kéréssel, hogy rejtse el valahol. Orovitsch először a kórházi apácánál kért számára búvóhelyet, majd később – mikor itt már nem volt biztonságban – az orsolyita apácák rejtették el a kislányt, – egészen a felszabadulásig. (Szerző: a „Sopron könnyes-véres dátumai” c., a Városszépítő Egyesület által megvásárolt és a „Háború és felszabadulás krónikája” címen könyv alakban is megjelentetett kézirat-részletben írt erről.)

Egy osztrák halottat felkutatott (a Brand-majorban), a hozzátartozóit értesítette. Egy müncheni katona adatait elküldte özvegyének, annak levélbeli kérésére.

A háború után a Nemzeti Segélyben dolgozott. A hazatérőknek – s egy ideig az újjáalakult határrendőrségnek is – élelemről gondoskodott; a város gyermekeinek tejet, tejport szerzett.

A háború alatt, főleg a bombázások következtében mind a templom, mind az iskola nagy károkat szenvedett. A templom ablakai megsemmisültek, megrongálódott a torony és súlyosan károsodott a tetőzet is.

A háború befejezése után azonnal hozzáláttak a károk helyreállításához. Orovitsch maga is résztvett mindenben. Fáradhatatlan volt a romok eltakarításában, a 57. templom rendbehozásában, ajtó-, ablakokkal való felszerelésében, a kurucdombi iskola belső tatarozásában, s a Nemzeti Segély útján egy óvoda

megnyitására a Lövéreken.

1947 tavaszán közel a városhoz, a győri országút mellett egy 4 m magas emlékkeresztet állítottak a háborús események következtében meghalt hívek emlékére (3. kép).

3. Kőkereszt a Győri úton

Ugyancsak 1947-ben Papp Kálmán püspök Orovitschot „érdemei elismeréséül” kinevezte püspöki tanácsossá. Ez a legalacsonyabb papi „kitüntetés”. 1952. május 31-én Bágyogszovátra rendelte helyettes plébánosnak.

A Szt. István lelkészség plébániabizottsága és hívei szomorúan búcsúztak szeretett lelkipásztoruktól, aki „hervadhatatlan érdemeket szerzett a kurucdombi városrészben kifejtett sokoldalú, áldozatos, áldásos, fáradtságos munkájával, – kezdve a templomépítéstől, folytatva a szociális, kulturális és karitatív tevékenységgel, valamint egyébként is példamutató papi életével”.

A bányászovátiaiak (már t.i. az idősebb generáció, akik Orovitschot ismerték), nagy szeretettel emlékeznek arra a „helyettes” bányogi plébánosra, aki azonban a 58. években (beszolgáltatások) sorba állt a tejcsernok és a vegyesbolt előtt, hogy a járnai már nem tudó, vagy alig tudó betegeknek és nagyon öregeknek nyomorúságos otthonába juttassa a tejet, kenyeret és egyéb életszükségleti dolgokat.

Nem elégedett meg azzal, hogy saját parókiáján tegye a fentieket, hanem Bányog akkoriban önállóvá lett filiájába, Szovátra is átgyalogolt minden nap, hogy ugyanazt megtegye az öregek és betegek érdekében. Sőt, amikor a szovátiak belekezdtek egy szerény kis ház építésébe saját lelkipásztoruk részére, a bányogi „helyettes” plébános – úgy mint annakidején Sopronban – itt is segített az építkezésnél két keze munkájával: talicskát tolt, betont kevert, téglát, cserepet hordott, hogy jövő szomszédjának is legyen minél előbb otthona. (E sorok írója már „élvezte” több mint egy évtizeden át az egykori iskolatársának, jóbarátnak közreműködésével épített szováti lelkészlakást.)

Orovitschot egy éjjel Bányogszovátról elhurcolták Budapestre. 3–4 nap múlva tért vissza testben megtörve.

Később a komárommegyei Bokod községbe került. (A községnek jelenleg 2200 lakosa van. A katolikusok száma 700, a többi protestáns vallású.) Ott is nagyon szerették és becsülték a katolikusok és másvallásúak egyaránt. A fent említett Koloszar meg szokta látogatni Sopronból, és továbbra is intézte ügyes-bajos dolgait. Egy alkalommal parasztszekéren vitték ki az állomásra. Útközben a szekér kocsisa, ill. tulajdonosa megtudta, hogy Koloszar soproni és onnan ismeri Orovitschot. A következőket mondta: „Én református vallású vagyok, de őszintén mondom magának, hogy Bokodon ilyen pap még nem volt.”

Orovitsch Bokodon agyvérzést kapott. A budapesti Széher utcai kórházba szállították, majd onnan a székesfehérvári Papi Otthonba. Az lett az áldozatos papi életének utolsó állomása. Akik ott meglátogatták, papok és világiak, mind megrendülve beszéltek a teljesen megbénult Orovitsch Ferenc állapotáról.

1970. augusztus 29-én halt meg.¹⁽³⁹⁾

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kiss Jenő: A rábaközi perecről

Kiss Jenő: A rábaközi perecről

A hagyományos paraszti gazdálkodás megszűntével, a falusi életmód megváltozásával lényegesen módosultak az étkezési szokások is falvainkban. Több olyan étel és sütemény például, amelyet az ötvenes években még gyakran készítettek szülőfalumban, Mihályiban is, s amely akkor a mindennapi élet természetes tartozéka volt (ahogy például a kalinkó, a kráfli és a sterc egyebek mellett), mára eltűnt, s csak az emlékezetben él. Ebbe a csoportba tartozik a rábaközi perec is, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbit már évtizedek óta nem sütik Mihályiban tudomásom szerint, így hát amikor – nagyrítván – ettem gyermekkoromban, az mindig másunnan, zömmel Csornáról hozott perec volt.

A rábaközi perecre vonatkozó mihályi ismeretanyag összegyűjtésére az készített, hogy a közelmúltban megjelent egy hasznos füzet a rábaközi perecről szóló leírással (Dobrodinszkiné Szergényi Katalin, A rábaközi pereckészítés és szókincse. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 39. sz. Szerk. Hajdú Mihály. Bp., 1988. 26 l.). Ebben 59. a szerző csornai adatközlőjére támaszkodva írja le a pereckészítést, megjegyezve, hogy Csornán 4, Szanyban 1 asszony foglalkozik még a rábaközi perec készítésével, de mindnyájan az idősebb korosztályhoz tartoznak. Úgy vélem, joggal írja azt, hogy kihalóban levő asszonyi mesterség

leírására vállalkozott (4). Mindaz, amit magam mihályi adatközlőktől, így édesanyámtól, Kiss Józsefnétől, valamint (a kisfaludi) Dömötöri Jánosnétól és Varga Lajosnétól tudok, jól egybeesnek a csornai szerző közvetítette információkkal. A még föllelhető ismeretanyag megörökítését nemcsak az indokolja, hogy egyre kevesebben lesznek, akik még emlékeznek a rábaközi perec készítésére, hanem az is, hogy a néprajzi irodalom sem igen szól róla. A Magyar Néprajzi Lexikonban ezt olvashatjuk: „Jelentősebb pereckészítő központok századunkban Debrecen, Erdőhorváti (Hegyalja), Somodi (volt Abaúj-Torna), Kapuvár (vert perec, rábaközi perec). A Székelyföldön híres a csíki perec” (IV, 230). A rábaközi perecről ezen említésen kívül mást nem találtam a lexikonban. A Magyarság Néprajza című mű meg sem említi.

A rábaközi perec visszaszorulásának okai között az egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – az, hogy nincsenek már kemencék, márpedig az igazi rábaközi perecet kemencében sütötték és sütik. Korábban nem sütötték gyakran. A rábaközi perec sütése ugyanis igencsak anyag- és munkaigényes vállalkozás („Nincs az a fiatal, aki ezzel vesződjne” – mondja a máról D. Szergényi Katalin adatközlője: i. m. 4). Sok tojás kellett hozzá, azon kívül szakértelem és türelem, valamint kellőképpen befűtött kemence. Húsvét táján sütötték általában, akkor volt sok tojás, tehát a legfontosabb alapanyag olcsó volt. Inkább csak jobb módban álló családoknál készült. Nem kis szerencsémre egyik adatközlőm konyhai receptjei közül elővette a rábaközi perec régi receptjét (Özv. Varga Lajosné, sz. Pirka Ida, Kisfalud, szül. 1915). Egybevetve ezt a receptet a D. Szergényitől közölt csornaival, azt látom, hogy a csornai recept nagyjából háromszor annyi rábaközi perec elkészítéséhez szükséges hozzávalókat ír le, mint amennyi az alábbiakban közléteendően van leírva. A szóban forgó recept alapján körülbelül 60 rábaközi perecet készítettek.

A recept: 3 kiló liszt, 30 tojás, 30 dkg zsír, 65 szem szaharin, 1 dkg szalalkáli, 4 deci rum, 10 kanál porcukor, 2 kanál vaníliás cukor; a tojás sárgáját, zsírt, szaharint, szalalkálit, cukrot, vaníliás cukrot fél óráig keverjük, a fehérjét habnak verjük, a kikevert masszához négy részben adjuk hozzá a lisztet, a habot, a rumot. Először a lisztből teszünk rá, a habot utána és a rumot. Ezt ismételjük, míg el nem fogy, és utána összekeverjük, a tálból kiborítjuk, fél óráig verjük. Kifőzzük és hidegvízbe rakjuk és utána megsütjük.

Az összegyúrt masszát húsdarálón többször is ledarálták (legalább hétszer, mondta egyik adatközlőm), s bontószéken (= négy lábú, téglalap alakú, vastag, erős, fából készített asztal, amelyen disznóöléskor a disznót szétbontják) vagy széles padokon sodrófával vagy fejszefokával verték. Kifőzték, főzőkanállal vették ki, s úgy tették be a kemencébe. A kemencét ággal, és pedig három rőzsével vagy kukoricaszárral fűtötték be. A kemence hőmérsékletét korpabeszórással ellenőrizték: ha a korpa meggyulladt, akkor túl meleg volt, várni kellett. A megsült pereceket spárgára, madzagra fűzték, s a kamrában vagy a spejzban gerendára akasztották. Adatközlőim emlékezete szerint az utolsó sütések a hatvanas évek végén voltak.

Azóta Mihályiban akkor van rábaközi perec, ha Csornáról visznek. Ez azonban már ritkán fordul elő. A mihályi abc-áruházban 1987 tavaszán lehetett kapni a rábaközi perecre emlékeztető perecet (el is kapkodták). A boltvezető közlése szerint a szombathelyi sütőipari vállalattól kapták. Hogy azonban azok a perecek a hagyományos módon készültek volna, alig hihető. Mert igaza lehet a csornai Valenténné Mancinének, a perecsütő asszonynak, aki azt mondta, hogy „a perec készítését recept után nem lehet megtanulni, mert annak titka van” (i. m. 5). Jó lenne, ha ezt a titkot legalább néhány fiatalasszony átvénné, hogy az ezredfordulón már ne csak emlékeinkben kereshessük az omlós, pehelykönnyű rábaközi perecet, s jellegzetes, szolid ízt.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Lomoschitz Pál: Megnyitó beszéd a 160 éves Zeneegyesület kiállításán (1989. szeptember 30.)

**Lomoschitz Pál: Megnyitó beszéd a 160 éves Zeneegyesület kiállításán
(1989. szeptember 30.)**

„Egyes városokat földrajzi fekvésük, gazdasági helyzetük arra a szerepre rendelnek, hogy nagy zenészeket neveljenek, adjanak a világnak. Lipcse és Weimar volt ilyen hely, mely szinte talpazatul szolgált a felfelé törő tehetségeknek. Más városok zenekultúrája azonban nem termőtalaj, csak szilárd erős út amelyen biztosan gördül tova a művészet szekere. Ilyen Sopron évszázados zenekultúrája is” – írja Csatkai Endre A soproni muzsika története c. könyvében.

Ha századokra visszamenően vizsgáljuk Sopron zenekultúráját, azt tapasztaljuk, hogy domináló szerepe van az egyházi zenének, mind katolikus, mind evangélikus részről. De az egyházi zene mellett helyet kap a világi muzsika is. A XVI. század derekán Sopronban is megszólal a toronyzene. A szerződötetett kürtösök, harsonások idegenek érkezését jelezték. Ha nagy úr érkezett a városba, fanfárok köszöntötték, de ezekre a muzsikusokra bízták lakodalmak, újévi, karácsonyi köszöntők zeneszolgáltatását is, akik ezáltal kapcsolódtak be a város zenei életébe.

A fejlett egyházzenei életet olyan nevek fémjelzik, mint az Ausztriából 1629-ben idekerült Andreas Rauch, vagy a ruszti születésű Wolmuth János, aki 1689-ben került Sopronba.

Nagy hatással volt az itteni zenei életre a kismartoni, majd az eszterházi zenekarhoz szerződötetett Haydn közel 30 éves magyarországi tartózkodása. De nem volt hatástalan a közeli Bécs zenei életének kisugárzása sem. Jól előkészített talaj adott tehát lehetőséget arra, hogy Kurzweil Ferenc egyesítse a Sopronban fellelhető zenei erőket és megalakítsa 1829-ben a Soproni Zeneegyesületet, a Musikverein-t. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a Pesti Filharmóniai Társaság, majd negyedszázaddal később, 1853-ban, bont zászlót.

Az indulás lendülete jellemzi az első éveket. Olyan nagy feladatra vállalkozik már a megalakulás évében, mint Haydn Teremtésének előadása. Több mint ötven taggal működik, és évente általában négy koncertet rendez.

1858-ban a Pestről idekerült Lorenz János veszi át az egyesület vezetését, akit a Dóm-templom karnagyának hívnak meg Sopronba. A zenekar már ez év decemberében gazdag műsorú hangversennyel mutatkozik be. Olyan műveket szólaltat meg, mint Mendelssohn Szent Iván-éji álom nyitánya, a Hebridák-nyitány, Beethoven Egmontja és a II. szimfónia. Szervezési nehézségek és Lorenz betegsége miatt azonban csökken a kezdeti lendület. Öröndetes viszont, hogy Altdörfer Keresztély a Dalfüzér (Liederkrantz) énekkar újjászervezésével a kóruskultúrának ad nagy lendületet. 1863-ban Sopronban

rendezik meg az első magyarországi dalosünnepélyt, amelyen egy sor vendégkórus is megjelenik. Pozsony, Győr, Szombathely, Kőszeg, Kismarton, Nagyszombat kórusai adnak itt egymásnak találkozókat. 1963-ban Országos dalostalálkozó emlékezik meg a száz évvel azelőtti eseményről.

A Zeneegyesület életében bekövetkezett pangást ellensúlyozni 1883-ban Kossow Jenő megalakítja a Soproni Zenekedvelők Egyesületét. A Kossow vezette zenekar 1885 karácsonyán mutatkozik be a nem kevesebb, mint 150 tagú zene- és énekkarával. Napirendre kerül azonban a két egyesület összeolvadásának kérdése; nem egymás mellett, hanem együtt kell szolgálniuk Sopron zenekultúráját.

61 1889-ben megtörtént az egyesülés, oly formában, hogy megtartották az akkor már hatvanéves múlta visszatekintő zeneegyesület nevét. Az így megújult egyesület 1889. december 15-én tartotta első nagyszerű hangversenyét. A korabeli zenekritikák szerint Kossow „ízig-vérig nagy karmester volt”. Az egyesület fennállásának 75. évfordulóján a hangversenyek egész sora követte egymást, amely a március 23-án rendezett ünnepi hangversennyel érte el tetőpontját. Az igényes művek megszólaltatását már nem tudta megoldani csak soproni muzikusokkal, Bécsből hívott kiegészítőket nem kis számban. A bécsiek vendégszereplésével kialakult személyi kapcsolatok folytán ez a gyakorlat állandósult. Az est fénypontja Beethoven IX. szimfóniájának előadása volt, s hogy Haydnnek is tisztelegjen az évforduló évében, Kismartonban szólaltatta meg a Nelson-misé. 1905-ben került el Sopronból Pozsonyba. Két évtizedes itteni működése egyik csúcspontja volt a Zeneegyesület életének. Kapcsolatait Sopronnal Pozsonyból is megtartotta. 1909-ben Haydn halálának centenáriumi ünnepségén Kismartonban a Teremtést vezényelte mint a pozsonyi, soproni és kismartoni egyesített kórus és zenekar karmestere. A soproni és kismartoni kórusvezetők is kaptak lehetőséget néhány tétel vezénylésére, Kismarton részéről édesapám. Kossow örökét Altdörfer Viktor vette át. Nem akarta elődje nagy zenekart igénylő műveit műsorra tűzni. Az énekar és kamarazene felé vonzódott. Sopron közönsége a kossovi gazdag negyedszázad után ezt a műsorpolitikát kevésnek találta. Érdektelenség lett a hangversenyek sorsa. Így 1910-ben a karnagyi tisztségről lemondott. Altdörfer idején indult el Sopronban az a kamarazene-kultusz, amely egészen a közelmúltig gazdagította a város zenei palettáját. Egyenrangú partnereknek bizonyul ebben Zupančič Vilmos, aki a bécsi klasszikusok kamarazenejének művelését tűzte ki céljául. Megalakítja a Haydn–Mozart–Beethoven Clubot és kialakítja azt a szép hagyományt, hogy kizárólag minden nagypénteken Kismartonba, Haydn sírjához, és előadja kamaragyűjtésével a Krisztus hét szava vonósnyegyes változatát.

A háború kitörésével majdnem teljesen megáll Sopron zeneélete. 1917-ben vállalja az újraindítást Zwinz Károly banktisztviselő, lelkes amatőr muzikus. Zwinz nagy érdeme, hogy a kortárs magyar zeneszerzőknek is helyt ad műsoraiban. Ezt igazolja az a hangversenysorozat is, amit az 1929-es centenárium alkalmából rendeznek. Ennek fénypontja az október 21-én rendezett díszhangverseny. A magyar zenei élet elitje jelen van, illetőleg részt vesz a hangversenyen. Kodály – aki nem tudott megjelenni – levélben köszönti a jubiláló egyesületet. A hangversenyt – hasonlóan a száz évvel ezelőttihez – Weber Oberon nyitánya indítja, majd Bartók játssza el Rapszódiaját, ezután Kodály Psalmusa szólal meg. Befejező szám Dohnányi fiz-moll szvitje, amelyet a szerző vezényel. Az egész magyar zenei élet felfigyel a soproni centenáriumi rendezvényekre. Zwinz egy évvel később megvált a zenekartól, ideiglenesen Horváth József áll a karmesteri pulthoz; feleségével, Desseffy Bellával, a kiváló magánénekesessel és énektanárassal együtt már 1925 óta a zeneiskola tanára, majd igazgatója. Helyét azonban hamarosan átadja a tanítóképző zenetanárjaként Sopronba került Gárdonyi Zoltánnak, a neves zenetörténésznek, zeneszerzőnek. Gárdonyi nem a külső sikerek embere, elmélyült muzikus.

Néhány év után végleg átveszi Horváth József a zenekar vezetését és ezzel elindít egy nagyon gazdag zenei életet. Magasfokú zenekultúrája, zeneszeretete, személyi kapcsolatainak eredménye, hogy a magyar

zeneélet legkiválóbbjai jönnek el Sopronba. Nagy oratórikus művek szólalnak meg, mint a Máté-passió, a h-moll mise, Haydn: Évszakok, Kodály Psalmusa. A szólisták között hallhatjuk Basilides Máriát és Báthy Annát. Vendégek a legkiválóbb hangszeres művészek, mint Fischer Annie, Zathureczky Ede, Garay György, Dénes Vera és még sokan mások. Fischer Annie Beethoven, Mozart, Liszt, Schumann zongoraversenye mellett Bartók III. zongoraversenyét kétszer játszotta a soproni zenekar kíséretével. Nem kis teljesítmény **62**ez egy amatőr zenekar részéről. Horváth József a mű és a szólista iránti tiszteletből partitúra nélkül vezényli a koncertet.

Horváth Józsefet 1964-ben váratlanul nyugdíjazzák. A zenekartól való megválásának körülményei miatt teljesen visszavonul. Minden kísérletezésünk, hogy gazdag életművét egy búcsúkoncerttel zárja, sikertelen maradt. Csak 1979-ben jön el újra – mindnyájunk örömeire – a zenekar egy karácsonyi hangversenyére, mintha megérezte volna, hogy ez az utolsó lehetőség, hogy zenekarával találkozzék. Egy héttel később már a temetőben búcsúztunk Tőle.

A soproni zeneélet talán leggazdagabb, legértékesebb, legtermékenyebb évtizedei zárultak le távozásával. Hivatalos elismerésben alig részesült. Közvetlen felettesei nem értékelték, talán nem is tudták értékelni, mit is tett ő Sopron zenekultúrájáért, úgy is mint a zenekar karnagya, mint a zeneiskola igazgatója, de nem kevésbé mint kiváló pedagógus.

Távozása után viszonylag sűrűn váltják egymást a zenekar vezetői. Érthetően nagyon megváltoztatja ez a körülmény azt a jó légkört, amit ő kialakított. Sikeres és kevésbé sikeres évek váltják egymást. Megcsappan a zenekar létszáma. Időnként csak nagyon sok kiegészítővel tudunk koncertet rendezni. Öröndetes viszont, hogy az utóbbi években a zeneiskolába került fiatal fúvóstanárok bekapcsolódásával szépen nő a zenekar létszáma. A létszámemelésnek egy másik járható útja lehetne, ha a jövőben az általános és középiskolákba kinevezendő énektanároknál figyelembe vennék azok hangszertudását. Kérjük az illetékesektől ennek a szempontnak figyelembe vételét.

Szeretnénk hinni, hogy a mind mennyiségben, mind minőségben megindult fejlődés tartósan bizonyul. Úgy érzem, hogy a zenekar egy állandóan emelkedő pályára lépett, és ezzel méltó lesz ahhoz a múlthoz, amire 160 éves fennállása kötelezi.

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik anyagot adtak a kiállításához. Nagy Alpárnak, az Óvónőképző Intézet tanárának, Fohner János zeneiskolai igazgatónak az anyag kiválasztásában, elrendezésében végzett munkájáért, végül Venesz Ernő igazgató úrnak, hogy helyet és lehetőséget biztosított a kiállítás megrendezésére.

Ezzel a Soproni Zeneegyesület 160. és Horváth József halálának 10. évfordulójára rendezett kiállítást megnyitom.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Soproni József: A Zenei Világnap soproni megnyitója (1989. szeptember 30.)

Soproni József: A Zenei Világnap soproni megnyitója (1989. szeptember 30.)

A zenét ünnepelni jöttünk össze ma. Számot vetni arról, hogy megtettünk-e mindent a művészet eszközeivel

a szebb, a nemesebb emberi élet megeremtéséért. Hogy jól sáfárcodtunk-e a művészetek megvilágosító és tisztító erejével.

A Soproni Zeneegyesület alapításának 160. évfordulója ugyancsak ünnepi alkalom, hogy visszatekintsünk és megkíséreljük felrajzolni a város zenei életének gazdag múltjából merítő és reményeink szerint végre ismét megerősödő jelen tennivalóit.

Válságos időkben a zenét talán nem ünnepelni kellene, inkább segítségül hívni, támasznak és iránytűnek választani, amely gazdagabbá tehet, felemel, bátorságot és hitet áraszt. Kedvező széljáráskor e fölött nem szoktunk meditatálni. Csak akkor döbbenünk rá hiányára, amikor már veszni fenyeget.

63 Társadalmi és szellemi életünknek mindig is hőmérője volt a művészetekhez, benne jó zenéhez fűződő viszonya. Amikor a szellemi, a gazdasági és a társadalmi élet virágozni kezd, vele tart a művészet is. S ha romlásnak indul az előbbi, akkor a művészi élet feltételei is nyomorúságossá válnak. Igaz ugyan, hogy jelentős alkotó szellemek még az élet szorításában is kitapintották a jövőbe mutató ereket.

Szólnom kell most az elvadult, összezavarodott emberi kapcsolatokról, csoportok és rétegek kusza bolyongásáról, egy emberhez alig illő élet peremén. A megfáradtakról, akik már értelmetlennek ítélnék minden jobbító kezdeményezést, a kenyerüket verejtékes munkával keresőkről, akiknek a művészet gazdagon terített asztaláról csak morzsák jutnak, az önálló gondolkodásról leszokottakról, akiknek a művészet céltalan és terméketlen játéknak, több esetben polgári luxusnak tűnik.

Beszélni kell a zenéről, mint az érzelmi nevelés egyik legfontosabb eszközéről. Az ifjúság körében tapasztalható elsivárosodás máris érezteti hatását. De ne csak a fiatalokra gondoljunk. Társadalmunkban ma a sajnálatosan nélkülözött emelkedettebb és megértőbb gondolkodáshoz szélesebb horizont szükséges. Nem következhet el a béke a lelkekben, nem köszönt be a gazdasági felemelkedés, ha nem teszünk többet a műveltségért, az érzelmi nevelésért, a jobb iskolákért.

A városról szólok most, amelynek 2000 éves történelme tanulsággal szolgál arra, hogyan épül fel apró sejtekből egy tevékenység és gyarapító, organikus közösség.

Ez a város sokunknak szülőanyja, még többeknek érlelő sugara. A Lackner Kristóf-i jelmondatot átfórmálva, nekünk „turris et fortitudo”, évszázadokon át példát mutatott, miképpen lehet az anyagi javakat a tudás, az érték, az időtálló emberi alkotások építésére és megőrzésére fordítani.

Békességben igyekeztünk megőrizni polgárait, a maga erejéből és nem felsőbb centrumok szűken mért adományából – mint később élni kényszerült – rakta fel szellemiekben erős várát; iskoláit, szépséges templomait, színházát, zeneegyesületét, múzeumát. Felvirágoztatta a szőlőkultúrát, fejlesztette a kereskedelmét, a XIX. század elején megtette az első lépéseket az iparosításban és korán vasúti összeköttetést teremtett a bécsi piac felé. A XVII. század elején Andreas Rauch személyében korának európai rangú zeneszerzőjét nyerte meg a Szt. Mihály-templom orgonása tisztére. Már 1793-ban előadták a színházban Mozart Varázsfuvoláját, de az alig két évvel korábban elhunyt géniusz több más műve is korán feltűnik a műsorokban. Amikor Kurzweil Ferenc, a Szt. Mihály-templom karnagya 1829-ben megalapította a Zeneegyesületet – az első egyikét az országban – a már régóta pezsgő zenei életet foglalta társasági keretbe. A közeli Doborjánban (Raiding) született Liszt Ferenc ezekben az években már feljutott a világhírnév első fokaira.

Nem sorolom fel, kik álltak egykoron az Egyesület élén, kik küzdöttek azért, hogy e város éltető ereje a

művészeti életet is átjárja. Mert e pillanatban nem csak a muzsikusai jutnak eszembe, hanem rangos festői és irodalmárai is.

Mégis külön meg kell emlékezni a közeli múlt jeles muzsikusai között Horváth József hegedűművész, zeneiskolai igazgatóról. Neve összefonódott az 1930-as, 40-es és 50-es évek jeles soproni zenei eseményeivel, a zeneiskolával, annak tanulóserégével. A mi kezdő lépéseinkkel is, akik itt most muzsikusként vagy zeneszerető hallgatóként ülünk. Ott volt indulásunkkor és még tudta további útjainkat is. Hálásak lehetünk neki, hogy az ellehetetlenülő évtizedekben is életben tudta tartani a zenei életet, pedig felülről szisztematikusan próbálták elvonni a várostól az életet erőt. Hogy most is együtt van és itt ül ez a zenekar, az nem csak a mai vezetőség és a fenntartók áldozatkész munkájának, a muzsikusként lelkes összefogásának, hanem az ő kitartó, meg nem alkuvó tevékenységének is köszönhető. Övezze Horváth József emlékét tisztelet és köszönet.

Az ezerkilencszáznegyvenes évek voltak a város egész történetének talán a legnagyobb megpróbáltatásai. Sokszáz embert hurcoltak táborokba: a halálba. Rombolás, pusztulás döntött halomba utcákat. Majd egy újabb exodus: sok ezer **64**embert kergettek el a hazájukból, otthonaikból s kezdeményezők, a végrehajtók mindezt mint valami fényes győzelmet ünnepelték... A vesztes a város, meg az ország lett!

Ez a város mindig is a kultúrák találkozásából fakadó sokszínűségben találta meg erejét. Három nyelvet lehetett az utcákon, a piac forgatagában hallani. Az együttélő nemzetiségek döntő hatással voltak iparára, gazdaságára és kultúrájára. Mára mindennek csak halódó, pusztuló emlékei maradtak. S hogy oly nehezen találja meg ismét régi önmagát a város, az ennek a szörnyű cezurának a következménye.

Majd az ötvenes évek felülről vezényelt iskola- és kultúrpolitikája szétzilálta az egyetemet, a tanítóképzőt, az oktatást. Elsorvasztotta a Zeneegyesületet. A Szimfonikus Zenekar egyik hónapról a másikra próbálta átmenteni önmagát. Fojtogatott az elzártság már nemcsak nyugatról, hanem az ország belseje felől is. A rátelepedő bürokratikus centralizmus mindennek előtt a jellegzetes soproni „identitástudatot” vette tűz alá. Nem is titkolt romboló szándékkal. Pedig tudnivaló, hogy ezt az országot mindig a szűkebb páttriához is kapcsolódó hazaszeretet építette. Tudni kellett volna az újszerű, bürokratikus kultúrpolitikusoknak, hogy a városok kulturális életét nem felülről kell elrendelni és igazgatni. Az egészséges sejt önmagát építve aktivizálja környezetét. Csupán támogató gondoskodásra és segítségre van szükség.

Nagyon kevesen tudtak akkor valamit tenni. E kevesek között kiemelkedik a városnak munkásból a polgármesteri székbe emelkedett vezetője, Bognár Dezső. Éleslátása, bölcsessége, tisztessége pajzs volt az ostromló korlátoltság és bűnös közömbösség ellen. Amennyire csak lehetett, támogatta a szimfonikus zenekart, a zenei életet. Hálával tartozunk neki.

De gondoljunk azokra a névtelen és már nem élő muzsikusokra is, akik a gyári munka után fáradtan, vagy szőlősgazdaként, tisztviselőként, egyetemi oktatóként is szorgalmasan eljártak a zenekari próbákra, a baráti dalos estékre, énekeltek a kórusokban. Ezeket az időket mint fiatal ember én is átéltem.

Százhatvan év nagy idő egy társaság életében, különösen akkor, ha közben a történelmi viharok többször is fojtogatva támadtak ellene. A zenét ápoló Egyesület csak akkor tarthat igényt igazi ünneplésre, ha nekilát új hittel folytatni az elődök munkáját. Elérkezett az idő a Zeneegyesület újraalakítására. Megnyugtatóan rendezni kell a Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekar anyagi támogatását. Legyen a város társadalmának ügye az egyetem, a pedagógusképző intézet, a középiskolák, a zeneiskola fejlődése. Sopron iskolaváros rangját úgy a felső- mint középfokú oktatásban vissza kell állítani. Fogjunk össze szellemi értékeinkért. A Zenei

Világnap és a 160. születésnap erre indítson minket.

Sokaknak e város a bölcsőhelye, még többeknek indítást adott és tág horizontot nyitott. Erdőségeinek kilátóhelyeiről, tornyainak ablakaiból messze lehet tekinteni. Láthatjuk az összefogásra teremtett okos munka kőbe vésett maradandóságát, az összefűző közösség erejét, teremtő akaratát.

Csaknem százhatvan éve írta a fiatal Liszt Ferenc Rómából: „Ámuló szemem előtt teljes nagyszerűségében jelent meg a művészet, teljes egyetemességében bontakozott ki, teljes egységben tárult fel előttem. Raffaello és Michelangelo elvezetett Mozart és Beethoven megértéséhez.”

Micsoda nagyszerű felismerés. A világot csodálatos színességében is oszthatatlan egységben láttatni mindenekfelett a közös anyanyelv, a zene képes: ünnepeink zengő orgonája, szorongattatásainknak vigasza és reményeinknek himnusza. Mint megfoghatatlan, [65](#)testetlen áram ringat titokzatos örvényekbe, lendít boldogító magasságokba.

A Zenét jöttünk mi dicsérni. Nem szavakkal, de cselekvő hittel, szárnyaló dallamokkal és mindnyájunkat összekötő zengő harmóniákkal.[1\(40\)](#)

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Nagy Alpár: A tizenkettedik emléktábla

Nagy Alpár: A tizenkettedik emléktábla

A soproni zenei emléktáblák, emlékhelyek, szobrászati alkotások sorában[1\(41\)](#) helyére került a 12. emléktábla. A Liszt Ferenc Művelődési Központ első emeletén, a hangversenyterem külső oldalfalán, két bejárati ajtó között avatták föl a Soproni (1929-től „Liszt Ferenc”) Zeneegyesület megalakulásának 160. évfordulójára, és az 1989-es Zenei Világnapra összeállított, s kivitelezett rendezvénysorozatban,[2\(42\)](#) október 1-jén, az elévülhetetlen érdemeket szerzett hegedűművész, tanár, zeneiskolai igazgató, zeneegyesületi karnagy és karmester halálának 10. évében.[3\(43\)](#) Szövege: „HORVÁTH JÓZSEF a soproni zenei élet kimagasló személyisége 1900–1979”.

A jeles muzsikus arc-, illetve fejmását leánya, Horváth Marietta formálta, a felirat Soltra E. Tamás helybeli művész munkája. A dombormű meg a hozzátartozó feliratos bronz tábla anyagi fedezetét a zeneiskola, a Liszt Ferenc Művelődési Központ, a Soproni Városszépítő Egyesület teremtette meg. A kivitelezést példás gyorsasággal – időre, jó minőségben, a Képzőművészeti Lektorátus serénységéből is [66](#)következően – a soproni „Bronceast” GMK végezte. Felavatásán a Hunyadi János utcai Általános Iskola kamarakórusa[4\(44\)](#) énekelt. Az avató beszédet Nagy Alpár mondta:

Tisztelt Hallgatóim!

Az az ember, akire most emlékeziünk, Horváth József. A név egyszerű, tiszta, olyan, amilyen viselője volt 79 éven át, és ahogyan fénylik ma is előttünk emléke.

1900. március 18-án született Szombathelyen. Középiskoláit szülővárosában és Pécsen végezte. 1918-ban érettségizett a ciszterciek pécsi Nagy Lajos Gimnáziumában. Hegedűtanulmányait ugyancsak a fenti két városban fejlesztette magas fokra. A 20. életévében járó ifjú szombathelyi muzsikust korán hallották a soproniak: 1919. május 18-án, egy vasárnapra szervezett kulturális rendezvényen[5\(45\)](#) Stráner Mária

zongorakíséretével Rubinstein orosz zeneszerző egyik hegedűszonátáját és Drdla⁶⁽⁴⁶⁾ „Magyar Ábránd”-ját adta elő.

A tehetséges fiatalembernek 1925–1929 között a budapesti Zeneakadémián Kemény Rezső, elméletből és összhangzattanból Molnár Antal is tanára volt. Még tanult, amikor a Sopronban működő, jó nevű zenetanár, Kárpáti Sándor hívására⁷⁽⁴⁷⁾ elvállalta a zeneiskola hegedűtanári állását. Más helyen⁸⁽⁴⁸⁾ úgy olvastam, hogy a zeneiskola akkori igazgatója, Dr. Marcsek Tibor, hívására jött Sopronba, s vállalta a hegedűtanszak vezetését. Tehát: a hegedűművész Horváth József, a Magyar Királyi Operaház zenekarának tagja, hajlott a hívó szóra. Erősítette döntését az a tény is, hogy felsőfokú zenei tanulmányai előtt Sopronban katonáskodott, és már akkor megismerte Kárpáti Sándort, Hoffer Ottót, Zwinz Károlyt, Klafszky Henriket, és másokat, akik akkortájt Sopron zeneéletében tevékenyek voltak. Megtetszett neki a város, a benne lakókkal, s vállalta a feladatot. Felcserélte az Operaház zenekarát a nyugati magyar város magánjellegű zeneiskolájával. Úgy érezte: itt többet tehet az értékes európai zene terjesztéséért, a magyar muzsikáért, az általános és a magyar zenei nevelés ügyéért. Így került Sopronba 1925. szeptember 1-jétől.

Idekerülését a Sopronvármegye (a továbbiakban: Svm) és a Soproni Hirlap (a továbbiakban: SH) c. napilapok augusztus 23-i számaikban közölték: „Zupančič Miklós zenetanár augusztus végén megválnak az intézettől, helyébe Horváth József budapesti zenetanár, az Operaház zenekarának hegedűse jön”.⁹⁽⁴⁹⁾

Amikor elkezdte munkáját, a Zeneegyesület függvénye volt a zeneiskola. A tanéveket a tanerők szétszórta, albérleti szobákban kezdték, viszonylag szegényes körülmények között. A rendszeres zeneoktatás eme „hősi korszakába” kapcsolódott be 1926-ban felesége, Horváthné Dessewffy Izabella, tanítónői oklevéllel, Zeneakadémián szerzett énekszakos diplomával, „operaházi sikereit korán felcserélve az énekpedagógiai feladatokkal”¹⁰⁽⁵⁰⁾ (Csatka). 1921-től, a Magyar Királyi Operaház állandó tagjaként, magánénekesként fényes művészi pálya előtt állott, mégis más utat választott: férje oldalán családját, városunk zeneéletét példásan szolgálva 35 év ⁶⁸után vonult nyugalomba.¹¹⁽⁵¹⁾ „Mindketten minden lehető alkalmat megragadtak, hogy tudásukkal előbbre vigyék Sopron zenei művelődését. Több évtizedes munkásságuk nemcsak sikerek, de kiváló eredmények láncolata is lett”.¹²⁽⁵²⁾

Horváth József zeneszerzőként a Simfonia vernaica c. zenekari művével mutatkozott be: a Szent Mihály-templomban a Zeneegyesület zenekara szólaltatta meg.

Dr. Marcsek Tibor hosszabb, Zwinz Károly rövidebb zeneiskolai igazgatósága után 1929-ben ő állt a

zeneiskola élére,¹³⁽⁵³⁾ amely 1930-ban a Festetich-majorban kapott két helyiséget.¹⁴⁽⁵⁴⁾ Arra törekedett az új, ambiciózus zeneigazgató, hogy „a soproni zenei élet igazi mélységeket mutasson, szoktassa az embereket a kamarazenére, és legyenek tudatában, mit lehet vidéki városban, mit nem”.¹⁵⁽⁵⁵⁾ Hegedűsként, tanárként kezdte, igazgatóként, szervezőként folytatta a soproni éveket; komponált, publikált, előadásokat tartott, szólistaként szerepelt, majd 1930-tól¹⁶⁽⁵⁶⁾ – Gárdonyi Zoltán dr. zeneegyesületi karnagyot kisegítve, helyettesítve – élére állt a Zeneegyesület ének- és zenekarának. Ez utóbbi poszton 1938 őszétől dolgozott véglegesen, Gárdonyi Zoltán dr. lemondása után.¹⁷⁽⁵⁷⁾

Nem karnagya, nem karmestere volt az egyesületnek, hanem – mint mondotta – mindenese! És emellett Sopron zeneéletének is (egyik) mindenese volt.

Szívesen vállalta, természetesnek vette a sok munkát, mert egységet alkotott benne a sokféle tennivaló. Hagyományteremtés, folytonos újakezdés: ezek voltak féltett gondjai, örömei. A zeneiskolában muzsikusokat nevelt, zenét szeretőket, akiknek a nagyobb része itt maradt, kisebb része kiröppent, elment a városból főiskolára, egyetemre, felsőbb zenei intézménybe. Azután Horváth József számára kezdődött minden előlről, újratermelődött a zenei utánpótlás vég nélküli gondja.

Megszervezte, aktívan működtette a Soproni Kamarazene-Társaságot; 1945-ig első hegedűsként dolgozott benne.¹⁸⁽⁵⁸⁾ Soproni jeles hagyományokat folytatott ezzel, egyszersmind továbbfejlesztette (pl. műsoraival, hangversenyszervezéssel) elődei ilyen irányú kezdeményezéseit, munkáját.

Legnagyobb sikereit mégis a zeneegyesületi koncerteken aratta. 1934-ben azt írta a SH, egyik hangversenyt méltatva: a Zeneegyesület hangversenye „az egyesület legragyogóbb idejének emlékezetét keltette fel a hallgatóságban. A Kaszinó termét egészen megtöltő elit közönség lelkes örömmel tapasztalta, hogy a soproni kultúrának mily hatalmas, ki nem fogyó, állandóan gyarapodó aranykészletét jelenti a Zeneegyesület. Ezért az egész város háláját elsősorban ennek az aranyfedezetnek őrzője, kincstárnoka, Horváth József karnagy érdemli ki. Az ő és az igazi klasszikus ⁶⁹művészetért rajongó tagok lelkesedésének köszönhető, hogy a gazdasági válság romboló ereje a soproni zenekultúrában nem teremtett devalvációt. Ellenkezőleg, a nehéz viszonyok bozótjain átgázolva, olyan magas ormokra küzdötte fel magát a pár évvel ezelőtt szinte válságos viszonyok közé jutott egyesület, amely a Kurzweilok, Geronnay-Kossowok fénykorára emlékeztet”.¹⁹⁽⁵⁹⁾

1936-ban az ünnepi Liszt-hangversenyt szintén ő vezényelte, a Sopronban debütáló Fischer Annie az Esz-dúr zongoraversenyt az ő „keze alatt” játszotta.²⁰⁽⁶⁰⁾ Ennek az évnek júniusában a magyar rádió 10 éves évfordulójára kiírt zenei pályázaton „Maradj meg” c. pályamunkáját²¹⁽⁶¹⁾ 100 P jutalomdíjra méltatta a bíráló bizottság.

Az első soproni Éneklő Ifjúság-mozgalomból (1939) bőségesen kivette részét. „Vérbeli konstruktív magyar munka volt, amit az első soproni 'éneklő ifjúság' összehozásával végeztél” – írta neki Bárdos Lajos.²²⁽⁶²⁾ A Kék Adria c. vegyeskari mű korrekcióját szintén Bárdos Lajoshoz kapcsolhatjuk: ő mutatta be a Cecilia-kórus élén Sopronban, egyik vendégszereplésük alkalmával, 1939 októberében. Egy héttel az előadás után elismerő, biztató szavakat juttatott el a szerzőhöz: „Művedet majd visszük mindenfelé, kérünk további hasonló, korszerű, kiadósabb műveket is”!²³⁽⁶³⁾ Levelének hátlapjára pedig azt fogalmazta: „Külön gratuláció a zurnalisztikai tevékenységedhez! A 'Kultúra és civilizáció' olyan remek írás, amilyent emberemlékezet óta nem olvastam. Filozófiai magaslaton stílusremek is”!²⁴⁽⁶⁴⁾

1940. december 17-én a soproni írók, képzőművészek, zeneszerzők jutalmazására alapított Arany

Hűségdíjat adták át neki folyamatosan kimagasló zenei munkájáért.

A Zeneegyesület ének- és zenekara élén megszólaltatta a nagy remekművet, Mozart Requiemjét, 1941-ben J. S. Bach Máté passióját. Ez utóbbit 1942 pünkösdhétfőjén megismételték.²⁵⁽⁶⁵⁾ A SH május 27-én sokoldalúan jellemezte a vezénylő karnagyot:

„Horváth József Sopronba kerülése óta meg is valósította a sokat hangoztatott ‚zenei’ város fogalmát. Kiváló zenekar és énekkar mellett egész sereg újítást hozott. Collegium Musicum, Éneklő Ifjúság, bérleti hangverseny, Máté passio stb. Fáradhatatlanul, vas idegekkel, soha senkit meg nem bántva, örökké mosolyogva és udvariasan áll a soproni zenei élet élén. Küzd a nemtörődömökkel, a krajcáros zene ellen, küzd a leghálátlanabb posztokon: a szervező, a karnagy posztján, a szebb, ⁷⁰fiatalabb és mindig tökéletesebbet kereső művészetért. Ha a Máté-passió előadásából, annak hatalmas együtteséből, az ő alakját látjuk elsősorban messze kiemelkedni, akkor ne feledjünk a soproniak nevében őszinte köszönetet mondani neki...” (Részlet)

A napilapok hozzá méltóan festették meg zenei arcképét: „az ő közismert kedves egyénisége tette naggyá a zenekart és teremtett Sopronban művészi magaslaton álló hangversenykultúrát”,²⁶⁽⁶⁶⁾ őszinte elismeréssel ünnepeltük tegnap őt: ‚a város zenei elsőjét’! „,„²⁷⁽⁶⁷⁾ mind tisztábban kristályosodik ki Horváth József karnagy útja: a zenedarabok kiválogatásában nem az önkényes kapkodás jellemzi, mint amire már volt példa régebbi időkben: pontosan tudja, mennyire képes a zenekara, és képességein túl nem terheli meg; másfelől műsora nemcsak a közönséget neveli, hanem a közreműködőket is. Legjobban azon venni észre, mi lett az énekkarból. A kitűnően felfrissített gárda ma a legnehezebb feladatokat játszva leküzdí és egyaránt mesterien tükrözteti vissza a magyar népdalt mint a klasszikusokat”, a Máté passió felújítása, „emberfeletti teljesítménye a legnagyobbak sorába tartozik, amilyeneket valaha is hoztak az egyesület karnagyai. Zenei művelődésünknek útján nagy emlékkö...”²⁸⁽⁶⁸⁾

Sorra következtek a „nagy emlékkövek”: Az évszakok,²⁹⁽⁶⁹⁾ a saját Hegedűverseny,³⁰⁽⁷⁰⁾ J. S. Bach h-moll miséje.³¹⁽⁷¹⁾

Ezekből is látható, hogy a II. világháború éveiben is töretlen kedvvel, hittel, hatalmas energiával irányította városunk zenei életét. (Nem szólunk most a zenei hírességek hosszú soráról.) Horváth József sűrűn hangversenyezett, és a nagy zenekari, illetve oratórikus művek előadásával csúcspontra emelte a teljesítményeket. 1945 után ő maradt a zeneiskola és a Zeneegyesület élén. Heroikus feladatot vett vállára: a soproni zeneélet feltámasztását! Évekig tartó küzdelmét siker koronázta. Most, amikor órá emlékezünk, őszinte tisztelettel adózunk azoknak is, akik hűséges társai, segítői, pártfogói voltak nagyszerű küzdelmében...

Mind 1945 előtt, mind 1945 után híres művészeket, előadókat hívott a városba, de nem szorította háttérbe a helyi erőket, sőt, nagyon gyakran ezekkel közreműködve bontakoztatta ki alkotó energiájukat, egyetlen célt tartva szem előtt: a művészi muzsikát, muzsikálást! Erre tette föl életét. Műsoraikat, zenei vállalkozásait a történelmi forduló után sem jellemezték túlméretezett megnyilvánulások. Gyakran ismételte a darabokat, hogy közelebb vigye azokat a hallgatóságához, hogy ne terhelje muzsikusaikat. Fontos volt számára mind a hagyományos „klasszikus” európai, mind az értékes új magyar zene. A zeneegyesületi énekkar mellett vendégkórus(ok)nak is helyt adott, szereplést biztosított a helyi hangversenyéletben. Életre hívta a Soproni Vonósnégyest.³²⁽⁷²⁾ 1951-től, amikor a Zeneegyesület zenekarát³³⁽⁷³⁾ Sopron város Tanácsa vette át, a Liszt Ferenc Szimfonikus Zenekar élén munkálkodott tovább, megőrizvén a művészi társulás jogfolytonosságát. 1954-ben, a Soproni Ünnepi Héten, a Szocialista Munkáért Érdeméremmel tüntették

ki.³⁴⁽⁷⁴⁾ A „Háromszáz hangverseny ⁷¹karmestere” c. újságcikkben³⁵⁽⁷⁵⁾ azt olvashatjuk róla, hogy „a muzsika tiszta szelleme, a szép és nemes tisztelete voltak indítékai szüntelen fáradozásának”. Első hangversenye óta (1930) háromszázszor (!) állott dobogón a helyi muzsikuskapcsolat élén, és csaknem ezer (!) mű szólalt meg „keze alatt”. Szóló hegedűs volt és tanított, képezte magát, vezényelt, komponált, szervezett, irányított, tanácsstagként (is) szolgált a közügyet, s még mi mindent csinált! A sokféle cselekvés kitélt egyetlen emberből, mert fűtötte, hajtotta a hivatástudat, a lelkesedés, a szakmai műveltség egészséges ambíciója, vezérelte a művészetek igazságába vetett hit, és mert **ember** volt testestől, lelkestől.

Nagyon gazdag, tartalmas évtizedek után „úr” keletkezett életében, „légiüres tér”: 1964. március 1-jével nyugdíjazták, pedig 40 éves jubileumából csak félév hiányzott! Kényszerűségből tette le a karmesteri pálcát, s búcsúzott zeneiskolai tanártársaitól. Muszájból ment, emelt fővel, lelke mélyéig megbántva. Búcsúhangversenyén (1964. június 27-én) pár szál virágot sem kapott.³⁶⁽⁷⁶⁾

1965. január 20-án a városi tanács kistermében mégis búcsúztatták, szűk körben, „hivatalosan”: Kocsis József, a VB elnökhelyettese méltatta érdemeit, s kérte, hogy utódjának, Székely Endrének nyújtson segítséget, és a későbbi években is aktívan vegyen részt a város zenei életének irányításában, majd átnyújtotta a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa által adományozott kitüntetését: a Munka Érdemrend bronz fokozatát.³⁷⁽⁷⁷⁾ (Szerintem „aranyat” érdemelt volna!)

A zeneiskolában még néhány évig tanított óraadóként. 1979. december 21-én halt meg. Régi adósságból törleszt – keveset! – a város, amikor a mai napon kegyelettel emlékeznek rá.³⁸⁽⁷⁸⁾

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

⁷²MEGEMLÉKEZÉSEK

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Szabó Jenő: Mollay János (1911–1989)

Szabó Jenő: Mollay János (1911–1989)

1989. szeptember 25-én, életének hetvenkilencedik évében meghalt dr. Mollay János nyugalmazott gazdasági főigazgató. Sokan kísérték utolsó útjára, ami jelzi, hogy városának ismert és becsült polgárát temették. Ám a gyászolók között vajmi kevesen tudták, hogy valójában ki is volt ő.

Önéletrajza sem árul el rendkívülit. 1911. jún. 20-án született. Apja lakatosmester a Soproni Vasárugyárban, 1914-ben már hősi halott az orosz fronton. Anyja gazdapolgárleány, aki a hadiözvegyek nehéz gondjaival vállal nevelni két fiát. Az idősebbik, János középiskolai és egyetemi ösztöndíjak, segélyek támogatásával végzi el tanulmányait. Amikor érettségi után, 1930. szeptember 30-án Sopron város szolgálatába lép, még fizetést sem kap. Rosszak a gazdasági viszonyok, a város majd csak akkor tud fizetni munkájáért, ha valamelyik tisztviselői hely megürül. Ám nagy a munkanélküliség, még az ingyenhelyekre is

sort kell állni. Hét hónapi ingyenmunka után nevezik ki hetibéresnek. Az elnevezés ugyan íróasztalnál dolgozó tisztviselőt jelent, akit azonban munkásként, hetente fizetnek – és ugyanolyan rosszul. Öt évvel később ráléphet a ranglétra legalsó fokára: kinevezik díjnoknak. 1936-ban számtiszt, majd számellenőr: 1942-ben a Magyarországhoz visszacsatolt Szabadkára helyezik, de ő visszakíváncozik szülővárosába, ahová a következő évben egy megürült harmadosztályú aljegyzői állás révén sikerül is visszakerülnie.

Mint elmaradt korosztályosnak 1944. december 18-án be kell vonulnia: 1945 februárjában csapattestét kiviszik Németországba, ott kerül amerikai fogságba, ahonnan 1946 elején tér haza. Idehaza fenntartás nélkül igazolják (3/1946.III.6.) és a pénzügyi osztályba osztják be. Az 1946/I. tc. átalakítja a tanácsokat, az állásokat átszervezik, Mollay János városi fogalmazói „rangot” kap, majd előadó, főelőadó, 1952-ben pedig vezető előadó lesz. (1953. szeptember 1-jén kelt önéletrajzából).

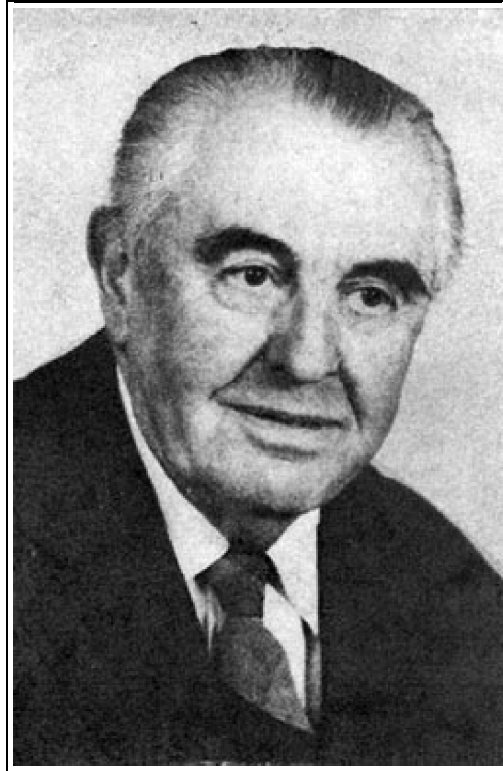
1955. június 30-ával a város váratlanul, megokolás nélkül megszünteti munkaviszonyát. Az egyetemi könyvtárban kap munkát és a könyvtár akkori vezetőjétől, dr. Szabó Istvántól baráti segítséget, megértést és – vizsgáztatást. Rövid idő múltán ismét szakterületen működhet, átveszi az egyetem gazdasági ügyeinek intézését és ezt folytatja nyugdíjazásáig.

Ezek Mollay János curriculum vitae-jének állomásai, de még ennél sokkal aprólékosabb részletezés sem árulja el, hogy 1989. szeptember 25-én nem csupán egy szürke köztisztviselői karrier fejeződött be, hanem Sopron város háború utáni tisztviselői gárdájának képességben, képzettségben és jellemtulajdonságokban kiváló egyénisége távozott az életből.

Hivatásának tekintette szülővárosa szolgálatát. Az akkori gyakorlatnak megfelelően végigjárta a városháza valamennyi osztályát, végül a számvevőségen állapodott meg, ahol a szükséges gyakorlati idő eltelté után hamarosan letette a számviteli szakvizsgát, időközben megszerezve a jogi diplomát is.

1956-ban, amikor az egyetem gazdasági hivatalát átvette, noha állásához nem kívántatott meg, letette az ipari főkönyvelői vizsgát is. A nyüzsgő politikai káderek között ő fölényes, biztos tudásra törekedett, ez volt munkája sikerének titka, de számtalanszor védelem is a politikai vezgaturák ellen.

73 Amikor 1946 elején hazatér Sopronba, a város még egyetlen romhalmaz és a legfőbb feladat még csak nem is az újjáépítés, hanem a város kiszabadítása a romok alól. Ő az, aki hamarosan észreveszi, hogy a munkák közepette pótolhatatlan értékek mennek tönkre és hogy nem egyszer egy-egy romos ház lebontása nagyobb költséggel jár, mint az állagmentő renoválás. (Példa erre az Orsolya téri Gyóni-ház „likvidálása”). Felismeri a rengeteg problémát és valamiféle szabályozás szükségességét. Mindez arra indítja, hogy műemlékvédelmi szabályrendeletet kezdeményezzen. A Soproni újság 1949. február 6-i számában arról ad hírt, hogy dr. Mollay János aljegyző szabályrendelet-tervezetet készített a műemlékek védelméről. Ezt a közgyűlés változtatás nélkül elfogadja és felterjeszti a belügyminiszterhez jóváhagyásra (89/1951.vb.sz.). Sopron azonban igen előre sietett, első az országban, amely ilyen szabályozást hozott létre, a minisztérium ilyesmire még nincs felkészülve, azzal küldi vissza, hogy a műemlékek védelméről majd készül törvény, a kérdés szabályrendeleti szabályozása szükségtelen. Mollay János, akinek szeme láttára bontják a város történelmi patinájú házait, tudja, hogy a törvényes védelem máris több éves késésben van, nem nyugszik bele a minisztérium elodázó válaszába. Sürgető javaslatára a közigazgatási bizottság újból felterjeszti jóváhagyásra a tervezetet, mert „a törvény életbeléptetéséig is gondoskodni kíván a műemlékek védelméről” (34/1952. vb. szám). Végül is a tervezetet a megyei tanács jóváhagyásával lehet életbeléptetni (525–5–5/1951. III. sz.) és az országban elsőnek megalakul Sopronban a Műemléki Albizottság.

74Hogy milyen fontosnak tartja Mollay János ezt a munkáját, azt az is mutatja, hogy a jóváhagyott szabályrendeletet elküldi egykori hivatali főnökének, a Bánfalván betegeskedő dr. Heimler Károlynak, akinek válaszleveléből fájoan kiérezhető a városáért tenni akaró soproni ember tragikus tehetetlensége.

Amikor 1962-ben szükségessé válik a szabályrendelet módosítása, Mollay János már évek óta a Faipari Egyetem gazdasági főigazgatója, a város tanácsa azonban még mindig hozzá, az indokolás nélkül elbocsátott alkalmazotthoz fordul javaslatért (15.235–1/1962.). Ez is mutatja, hogy a szabályrendelet mennyire Mollay János személyéhez kapcsolódik.

Mollay János nehezen törődött bele ok nélkül való elbocsátásába. A régi iskolán nevelkedett és valósággal szégyennek érezte, hogy el kellett hagynia munkahelyét. Sopron városa csak ritkán, nyomós okok alapján vált meg valamely főtisztviselőjétől, ha mégis megtörtént, ez a városban évekig szóbeszéd tárgya volt. Ennek ellenére természetesen szokott lelkiismeretességével, legjobb tudása szerint készítette el a kért javaslatot.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a műemléki szabályrendelet volt az első tudatos lépés abból a letargiából, amely a bombák okozta emeletmagas romhalmaz láttán elfogta soproni polgárt. Ismét úgy érezte, érdemes és szükséges a város megmaradt értékeiért harcolni. Mollay János ezt a harcot munkaterületeinek minden ágazatában folytatta sorra készítette a szabályrendeleteket, mint a természetvédelmi (ma környezetvédelmi) 34/1952. vb.sz., köztisztasági, (3141/1/1949.IX.20.), üdülőhelyi (89/1951. vb.sz.) szabályrendelet: utóbbi máig is érvényben van, noha akkor gúnyként hatott, mert a városban csak „határmegközelítési” engedéllyel lehetett „üdülni” (89/1951.vb.sz.).

A sors ajándéka: elégtételt kap elbocsátásáért. Akkor már hónapok óta az egyetem gazdasági ügyeit intézi, amikor 1956. november 16-ára meghívják a városi tanács végrehajtóbizottsági ülésére. Ott Bognár Dezső tanácselnök ezekkel a szavakkal fordul hozzá: „Kérem dr. Mollay Jánost, hogy vállalja a végrehajtóbizottsági titkári teendők ellátását. Tudom, szereti a várost és a közigazgatást, ami biztosíték a teendők jó ellátására”.

Ezután dr. Ferenczi Géza, a város tiszti ügyésze szólal fel. A jegyzőkönyv szó szerint rögzíti szavait: „Meg kell mondanom azt is, Bognár Dezső sohasem akarta, hogy Mollay Jánost a városi tanácstól eltávolítsák. Ez felettes hatóságunk, a megyei tanács követelése volt.”

A törvényesség városi örékek, az ügyésznek nyilvánosan elhangzott szavai igazolják, hogy Mollay János elbocsátására sem szükség, sem törvényes ok nem volt. Munkája ellen soha, semmiféle kifogás nem merült fel, pártnak, egyesületnek nem volt soha tagja, politikával soha nem is foglalkozott. Még származásában sem lehetett „hibát” találni: munkás-gazdapolgár családból származott. Csupán feltételezhető, hogy a tartományi központ szerepébe éppen beletanuló és e rangjára féltékenyen vigyázó Győr számára kényelmetlen volt az évszázados városi önállóságra állandóan hivatkozó, „túlzottan lokálpatrióta” tisztviselő.

A jegyzőkönyv Mollay János válaszát is szó szerint idézi: „Amikor a városi tanácstól eltávolítottak, az egyetem vezetősége azonnal állást biztosított számomra. Jelenleg komoly és felelősségteljes funkciót töltök be az egyetemen, álláshelyemet – különösen a mostani súlyos helyzetben, amikor az egyetem státuszából többen távoztak – nem hagyhatom el. Nekem az egyetemmel szemben erkölcsi kötelességem van. Ugyanakkor kész vagyok minden erőmmel a várost szolgálni, ezért a végrehajtóbizottsági titkári teendők ellátását ideiglenesen vállalom. Az állást a törvényes rendelkezéseknek megfelelően későbbi időpontban kellene betölteni”. A bizottság Mollay János javaslatának megfelelően határoz: ideiglenesen megbízza a titkári teendőkkel (1–36–1–4/1956.)

75 Mollay János 1956. november 16-a és 1957. január 22-e között öt végrehajtóbizottsági ülésen van jelen. Az ülések a súlyos helyzetben lévő város gondjait, bajait tárgyalják. Alig akad tárgypontról, amelyhez Mollay János nem szól hozzá, vagy nem tesz javaslatot, amit a bizottság többnyire ellenvélemény nélkül elfogad. Szó esik itt a város tájékoztatásáról, a hírközlés megszervezéséről, a korpakészlet szétosztásáról, a gazdasági és pénzügyi osztály egymást átfedő és keresztező intézkedéseiről. Probléma a külföldre menekült soproniak elhagyott lakásainak önkényes elfoglalása. Ennek megakadályozására Mollay János azt javasolja, kapcsolják ki az ilyen lakások közszolgáltatásait, amit azonnal meg is szerveznek. Súlyos gond a fenyegető energiahiány. Pótlására a végrehajtó bizottság elhatározza, hogy a felhagyott brennbergi bányát újból beindítja. Ennek pénzügyi megalapozását Mollay János készíti elő. Ő javasolja, hogy Sopron városa erélyesen tiltakozzék Győrött, mert az több esetben első fokon beavatkozott elhagyott soproni lakások kiutalásába. Napirendre kerül a dr. Házi Jenő főlevéltáros ellen indított fegyelmi vizsgálat, amely a ny. főlevéltárost teljesen rehabilitálja, de Mollay Jánosnak ez nem elég, azt javasolja a vb-nek, hogy a határozatot ne csupán tudomásul vegye, hanem tegyen lépéseket Házi Jenő alaptalanul csökkentett nyugdíjának visszaadására. A disszidált orvosok ügyében szembeszáll a város párttitkárával és az ő álláspontja győz. Nyomatékosan kiáll azért, hogy az idegenforgalmi iroda soproni vezetőjének helyére ne idegent hozzanak, hanem azt dr. Friedrich Károly üdülöhelyi előadóval töltsék be, „akinél jobb szakembert aligha találhatnak.”

Mindezek csupán kiragadott részletek két hónap felelősségteljes munkájából és csak sajnálni lehet, hogy 1957. január 22-én Mollay János visszaadja ideiglenes megbízatását. Talán az egyszer már csalódott ember

gyanakvása készíti a lépésre. Nagy kár, hogy minden kérelés ellenére kitart elhatározása mellett.

Másik munkahelyén, az egyetemen már várják a problémák, elsőnek egy ávóosztály személyében. „Miért nem akadályozta meg az egyetemi hallgatók disszidálását?” – szegezi neki a kérdést. Nem ő, az egyetem akkori rektora felel neki, visszafordítva a kérdést: „És az elvtárs hol volt abban az időben?” Válasz nincs, az ávós inkább abbahagyja az „eljárás”.

Az egyetemet valósággal modernizálja. Laboratóriumokat épít, előteremti az újonnan felállított fotótanszék anyagi feltételeit, elindítja az épületek külső renoválását és villamos berendezéseik rekonstrukcióját (573–1949, 520/1970.). Utóbbinak hamarosan megjön az első „eredménye” is, feljelentik az Egyetemi Tanácsnál, az egyik kari dékán azt veti szemére, hogy pazarol, felesleges munkákat végeztet, „mert mire való az, hogy régi, jó rézhuzalokat alumíniumra cserélnék ki feleslegesen”. Noha a villamos rekonstrukciót külső vállalat végzi, tehát a vádaskodás nem Mollay Jánost illeti, nagy elfoglaltsága mellett is bámulatos türelemmel összeszedett óriási adattömeggel – köztük a panaszttevő saját kijelentéseivel is, – megcáfolja a feljelentés minden állítását. Így a kellemetlenkedés egyetlen eredménye, hogy az Egyetemi Tanács megint a feljelentőt, „tartózkodjék az alaptalan vádaskodástól!” A Tanácstól még azt az elégtételt is megkapja, hogy következő éves gazdálkodási jelentésének elbírálásánál neki és munkatársainak jó munkájukért köszönetet szavaz meg.

Fáradtságos, de szép munkája az egyetem 150 éves emlékünnepejének megrendezése, amelynek két kiemelkedő eseménye az erdőről szóló kiállítás, amelyre a Nemzeti Galéria anyagából hozat erdő témájú országos hírű képeket és az ünnepi est, amelynek főszereplője Fischer Annie.

Rendbehozatja az egyetem botanikus kertjének útjait, világítását és felállíttatja ott az egykori főiskola tizenhárom országos nevű professzorának mellszobrát. Egy városszépítéssel foglalkozó budapesti szakember elragadtatva járja végig a kertet, 76 amelyben tizennegyediként Váradi Ernő „Szarvas” szobrát is elhelyezik. „Páratlan létesítmény, gyönyörű gondolat szép megvalósítása”, lelkesedik a pesti szakember.

Mollay János ritkán beszélt arról, mennyi fáradságába, idegmunkájába került, amíg a szoboregyüttes megvalósult. Egyszer szemére vettem, miért nincs soproni a szobrok alkotói között. „Van fogalmad, mennyit kilincseltem az Alapnál, hogy legalább egy soproninak adjanak megbízást?” – de nem tudott eredményt elérni. „Egyedül voltam, támogatást még saját városunk vezetőségétől sem kaptam”.

Nem is lehet csodálni. Amíg ő a botanikus kertben tizennégy szobrot állított fel, a város másik részében épülő József Attila lakótelepen vandál módon ledöntötték Vörös János Attila szobrát és mint építési törmelékkel elásták. Az illetékeseknek még tiltakozó szavuk sem volt ellene.

Azt a magas fokú tisztviselői etikát képviselte, amely állását a korrupció gyanújának még árnyékától is igyekezett megóvni. Ennek érdekében sem munkát, sem fáradságot nem sajnált. Amikor egyre sűrűsödtek a jelek, hogy a város meggyesi (Mörbisch Burgenlandban) birtokainak kezelője szabálytalanságokat követ el, maga ment ki Meggyesre és vezette le a bérleti árveréseket. Ettől kezdve a város addig veszteséges birtokai kezdtek nyereséget hozni, ami bizonyítéka volt az addigi korrump kezelésnek. Nem sajnálta a fáradságot, minden évben maga intézte a helyszínen a meggyesi birtokok ügyeit mindaddig, amíg – budapesti főhatósági intézkedésre – potom pénzért el nem adták a várossal a birtokot. A meggyesi birtok elkotyavetyélése, a brennbergi völgybe tervezett hóágyuk abszurd, de szerencsére meg nem valósult ötlete, a városplébános rétfének, a majdhogy történelmi Paprének autóparkolóvá való részleges bebetonzása számára nyomasztó tünetet jelzett: az évszázados városfenntartó köztudat megszűnését. Sajnos, Győr Sopron minden városérdekű megmozdulását lokálpatriotizmusnak bélyegzett meg, „ezért nincs a

soproniaknak példaképük” – mondta számtalanszor.

Tudott nevetni is. mert volt humora. Egykori tanáráról, a fotótanszék docenséről, Diebold Károlyról, a soproni erdőket fényel rajzoló művészeről, egykori kollégákról, főnökökről, köztük dr. Sopronyi-Thurner Mihály polgármesterről, „akinek leghosszabb aláírása huszonhét centiméter volt” órákig tudott történeteket, anekdotákat felidézni.

Amikor egyre többször vetődött fel a politikában a városi önkormányzatok visszaállítása és én csipkelődve egyre-másra kérdezgettem: „Még mindig nem üzentek érted a Tanácsról?” – legyintett. „Azt én már nem érem meg”, mondta, mintha megsejtette volna milyen hamar beteljesedik sorsa.

Akkor ment el, amikor a legnagyobb szükség lett volna reá az új soproni önkormányzat létrehozásának történelmi felelősségű munkájában, hogy minél többet mentessünk át az évszázadokon át bevált régi önkormányzat szelleméből a készülő újba. Bizonyos, ha él, ma is ugyanúgy helytállt volna, mint 1956-ban.

Szerette szülővárosát és tett is érte. Szabadkai vezető állását gondolkodás nélkül elcserélte a harmadaljegyzőével, csakhogy visszakerülhessen Sopronba. Tökéletes német nyelvtudásának köszönhető, hogy jó állást kínáltak neki, ha Németországban marad. Ekkor sem tévázott, hazajött, hogy itthon a „demokratikus” katonai fogadóbizottság „Hazaáruló!” megszólítással fogadja, noha csupán katonai parancsnak engedelmesskedett, amikor csapattestével elhagyta az országot.

Munkájáért Sopron városától nem kapott még köszönő szót sem, igaz, nem is várta el.

Sopron városa önmagát tisztelné meg, ha egy utcájának róla való elnevezésével megörökítené emlékét.

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

77 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Szita Szabolcs: Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Budapest, 1989, 316 lap

Szita Szabolcs: Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Budapest, 1989, 316 lap

A magyar holocaust negyvenedik évforduló-sorozatának küszöbén, 1983-ban Győrött, az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottságának kiadásában látott napvilágot Szita Szabolcs Holocaust az Alpok előtt című igényes monográfiája, amely a Munkaszolgálat, hadimunka Nyugat-Magyarországon 1944–1945. című, 1988. március 18-án megvitatt és megvédett kandidátusi értekezése előzmény-munkájának is tekinthető. Szita Szabolcs már ebben olyan összefüggéseket tárt fel, amelyek a magyar holocaustnak, a magyarországi zsidóság 1944–1945-ös üldöztetésének és megsemmisítésének történetéből a mű megjelenéséig a köztudat előtt teljesen ismeretlenek voltak, amelyekről csak az alpokalji határtérségben

kialakított (e műben még csupán a Sopron környéki) állásépítő kényszermunkatáborok foglyai, valamint az érintett, illetve szem- és fültanú helyi polgári lakosok tudtak.

A könyvnek a Soproni Szemle 1986. 1. számában (91–94.) megjelent méltatását azzal a mondattal zártuk, hogy nagy érdeklődéssel várjuk a szerző további alkotásait e témában.

És most örömmel üdvözljük az újabb munkát, amely a kandidátusi értekezés továbbfejlesztéseként, Halálerőd címmel jelent meg 1989 tavaszán a Kossuth Könyvkiadó és az Állami Könyvterjesztő Vállalat gondozásában. A könyvet újabb, az előzőnél is jelentősebb lépésnek tekinthetjük a holocaust kutatásában évtizedekig – ki tudja, miért – fennállott tabu felszámolása terén.

Szita Szabolcsnak már előző könyvében is, majd kandidátusi értekezésében, valamint a Halálerődben megnyilvánuló rendkívül szívós és alapos forrásfeltáró tevékenysége, tüzetes kutatómunkája, magas szintű feldolgozó munkássága, az értékes jegyzetanyaggal alátámasztott és teljessé tett hibátlan tényrögzítése tökéletes empátiával párosul.

A könyv első fejezete a magyarországi munkaszolgálat kialakulásának és lényegében 1919-től 1944. március 19-éig terjedő történetének keresztmetszetét adja. A második fejezet az 1944. március 19-e és október 15-e közötti időszak munkaszolgálatának jellegzetességeit elemzi. Az országosan elrendelt zsidóellenes intézkedések teljesen korszerű, árnyalt értékelését nyújtja, amidőn – külön rátérve a nyugat-magyarországi deportálásokra – kimutatja, hogy az ország nyugati megyéiben ezeket az intézkedéseket más országrészekhez képest humánusabban hajtották végre. Konkrét példákat hoz: a két soproni és a kapuvári gettó életére, továbbá Vasvárotra, Zalaegerszegen és másutt is ez volt a jellemző. Győrről és Sopronban a lakosság egyes csoportjai együttérzésüket nyilvánították zsidó állampolgártársaik mellett. Külön kiemelésre érdemes Apor Vilmos győri püspök bátor fellépése.

A harmadik fejezet az 1944. évi őszi hegyeshalmi gyalogmenetek történetét dolgozza fel. A bécsi országúti menetelők javarészt női foglyok voltak, de rajtuk kívül idős, beteg férfiak és gyermekifjak is. Ezek a menetelők az ún. sáncásó zsidók lettek, akiket a nyilas kormányzat 1944. október 20–23-án, főváros környéki erődítési munkára hurcoltatott el közegeivel, illetve hívott be falragaszok útján honvédelmi munkaszolgálat címen, s a Budapest környéki sáncásás után a házi és utcai razziákon elfogott „munkakötelezett” zsidókkal együtt – sok esetben tekintet nélkül a megszabott korhatárra és munkaképes állapotra – a hegyeshalmi halálmarsba küldött. A szerző a honvéd kiségitő munkaszolgálatosok deportálását tüzetesen vizsgálja: 1944. október végén–november elején 70 kiségitő munkaszolgálatos századot 78 indítottak el a bécsi országúttól délre eső menetvonalon gyalog, s adtak november 2-ától német kézre; majd november végén az ún. védett munkaszolgálatos századokat vagonokban deportálták. A keleti frontról visszavont kiségitő munkaszolgálatosokat pedig a bécsi országúttól északra hurcolták nyugatnak és adták a német átvevők kezére. A honvéd kiségitő munkaszolgálat megszűnt: mindenki egyformán deportált kényszermunkás fogoly lett.

A negyedik fejezet a Birodalmi Védőállás (Reichsschutzstellung) kiépítésének előkészületeit, körülményeit tárgyalja, és számos új kutatási eredménnyel bizonyítja a magyar polgári lakosság nagyobb részének passzív ellenállását, amely főként akkor nyilvánult meg, amikor ezt a lakosságot hadimunkára kényszerítették.

Az ötödik fejezet, a legterjedelmesebb, a Niederdonau-erődvonal munkatáborainak (nemcsak Sopron környékieknek) történetét, az SS égisze alatt működtetett táborok általános jellegét és egyedi sajátosságait

tárja fel.

A hatodik fejezet a Steiermark-erődvonal északi erőszakaszának építéstörténetét vizsgálja, végül a hetedik fejezet a Vörös Hadsereg által 1945. március 16-án indított ún. bécsi támadó hadművelet következményeinek ismertetése után az állásépítés (Stellungsbau) táborainak kiürítését, a Mauthausenba, majd az onnét Gunskirchenbe irányított halálmarsokat, az ottani rémállapotokat öleli fel. Mindezekről alább még szólunk.

A szerző a rideg történelmi tényeket tudományos igényességgel, ugyanakkor olvasmányos, szép stílusban rögzíti és tárja az olvasó elé. Külön figyelmet fordít a női deportáltak munkaszolgálatos – kényszermunkás – foglyok sorsára, akiket Balfra, Hidegségre és az oda tartozó Ilonamajorba, Sopronkeresztúrra (Deutschkreutz), Harkára, Kópházára, Nagycenkre, valamint Kőszegre, illetve Bozsokra, Kőszegről Kőszegfálfára szállítottak. Kitekintést ad e fogoly nők további sorsáról: akik 1944 decemberében–1945 januárjában még éltek, azokat javarészt továbbhurcolták Bergen-Belsenbe, Gmünd im Waldviertelbe, Lichtenwörthbe; a hátrahagyott női foglyok közül azok, akik megérték 1945 március végét, a táborok kiürítését, Mauthausenba, onnét Gunskirchenbe gyalogoltak.

Szita Szabolcs tudományos alkotásából egzakt fejtegetések révén és drámai erővel világlik ki, hogy a nácik eszköztárában a végmegoldás (Endlösung) és a megsemmisítés munkával (Ausrottung durch Arbeit) tökéletesen megfér egymással. Kiegészíti és feltételezi egymást – mondhatni: egy töről fakad. A német birodalom fogolymunkásigénye, valamint fogolymegsemmisítési programja egyaránt valós volt és egymásba kapcsolódott. Amelyik foglyukból a nácik még kiprélhettek kényszermunkát, azt tették is a végkimerülésig, „természetes” haláláig. Vagy ha úgy ítélték meg, hogy munkavégzésre már alkalmatlan, végeztek vele. Kőszegen, de a Stellungsbau más munkatáborainak foglyai között is meghatározó erővel érvényesültek a munkával megsemmisítés elemei. Általános irányelvnek tekinthető az állásépítés történetében a kópházi SS-Bauleiter jellegzetes parancsa: „Es gibt keine Kranke! Nur Arbeitsfähige gibt's oder Leichen!” („Beteg nincs! Csak munkaképes vagy hulla van!”)

A Stellungsbau munkatáborait a kiürítési parancs értelmében 1945 március végén felszámolták. A tanulmánykötet nyomon követi az állásépítő foglyok sorsát, nyugatra deportálását. Már előzőleg is történtek továbbdeportálások, pl. Kőszegről Felixdorfba. (Az alpokalji fogoly nők java részének továbbdeportálásáról már szoltunk.) 1945. március 28-ától a még menet- és munkaképes foglyok nagyobb részét gyalog elindították. Voltak fogolycsoportok, amelyeket vonaton vagy uszályokon deportáltak. A célállomás mindannyiuk számára Mauthausen volt, ahová Ziereis SS-Standartenführer, a KZ Mauthausen parancsnoka szerint az oda irányított zsidó foglyoknak csak a töredéke érkezett meg.

Művében Szita Szabolcs tüzetesen feltárja az alpesi halálmenet történetét: az átkelés az Alpokon a felpörgetett náci brutalitás jegyében zajlott le. Lorettomnál (Loretto) SS-osztagok megtámadták a Niederdonau-erődvonal középső és déli erőszakaszáról indított menetelőket. A foglyokra záporoztak az ütlegek, s közülük többen 79 is elpusztultak. St. Pöltennél is számosan életüket veszítették a brutalitások folytán. Hasonló sorsra jutottak a Kőszeg, valamint a Steiermark-erődvonal északi erőszakáról Rohonc (Rechnitz), Strém (Strem) térségéből indított volt sáncmunkások, akik főleg Eisenerznél és az Enns völgyében szenvedték el a nácik támadásait, a sorok ritkítását. Leoben és Eisenerz városok között százakat lőttek le vagy sebesítettek meg az SA, az SS fegyveresei.

Mauthausenből a deportáltak újabb halálmarsokban vonultak a hivatalosan Wels II-nek nevezett gunskircheni „Waldlagerbe”, ahol a teljes veszteség elérte a 4000 főt. Voltak foglyok, akiknek célállomása

nem Mauthausen, hanem eleve Gunskirchen lett.

A kutatás kiterjedt az ún. keleti munkások (Ostarbeiter) és az ún. idegenmunkások (Fremdenarbeiter), valamint a különböző nemzetiségű hadifoglyok dolgoztatására, helyzetére. Nemkülönben a hadiüzemekben dolgoztatott magyar zsidó kényszermunkások sorsának, veszteségeinek alakulására is.

Szita Szabolcs méltó emléket állított könyvében a fogolysegítőknek, az embermentőknek, ők végső fokon életüket kockáztatták halálra szánt embertársaikért. Megemlékezik több balfi lakosról: Wosinski Ernő fürdőigazgatóról, Fleck János kocsmárosról és feleségéről, a Jäger és a Pörtl család tagjairól, Lagler Pál pékmesterről és családtagjairól; a harkai Danielis Róbert evangélikus lelkészről; a kópházi Grubits Jánosról és családjáról, s a szomszéd Klemencsics Károlyékról; a nagyeceni Kiss József postamesterről; soproni lakosokról; a sopronbánfalvi Sümeghy József tanítóról, a szintén bánfalvi Pintér György asztalosról, a bánfalvi karmelita zárda szerzetesnőiről; az osztrák Ignaz és Barbara Friedmannról, az ugyancsak osztrák (fleckendorfi) Barbara Plöderlről, annak családjáról és másokról. A szerző méltatja az emberi és baráti szolidaritás talán egyedülálló fokának és módjának szép történetét, Menyhárt Erzsébet cselekedetét: a keresztény leány önként csatlakozott az országúton keresett zsidó barátnőjéhez, Fleischmann Lászlónéhoz Dorog hátárában. A hegyeshalmi halálmars után Kópházára, majd a kiürítéskor Mauthausenba kerültek s ott szabadultak.

A könyv Függeléke a már említett értékes jegyzetanyaggal kezdődik, majd a szerző összesítést ad a munkaszolgálatos és a munkásalakulatok hadrendi számáról, mozgásáról, állomáshelyeiről, állományi összetételéről és felállítási helyéről. A továbbiakban közli a német koncentrációs táborok, mellék- vagy fióktáboraik, munkatáborok, külső munkaosztatok listáját. E listát névmutató követi, s angol és német nyelvű összefoglalás, képjegyzék és szövegközi illusztrációk jegyzéke zárja a Függeléket és az igényes alkotás egészét. A római számokkal jelzett harmincöt illusztráció és hatvanegy kép szervesen illeszkedik a tanulmányhoz, s kitűnően láttatja a munkaszolgálat, a hadimunka, a holocaust drámáját.

Mint 1989. május 18-án a mű író-olvasó találkozón történt bemutatása során Rapcsányi László, a Magyar Rádió főmunkatársa mondta, ez a könyv készen van, de Szita Szabolcs folytatja kutatómunkáját.

Tehát változatlanul nagy érdeklődéssel várjuk a szerző további alkotásait e témában. Hiszen nem tekinti lezártnak az eddig folytatott forrásfeltárását, gazdag adatkészletű munkái hézagot töltenek ki, tartalmilag módszertanilag és empátiás töltésük tekintetében egyaránt. Az 1945 májusának végén született szerző írásából az olvasó úgy véli: Szita Szabolcs maga is megjárta a halálmarsokat. Megtette a rabvagonutakat, ásta a Stellungenba árkaikat, megélte az alpokalji holocaust és a továbbdeportálás minden testi-lelki kínját. Ez a mély humanizmus teszi élővé az 1944–1945 után születetteknek a holocaust történetének Szita Szabolcs által feltárt fejezeteit s nem csupán e nemzedékek, hanem az egész köztudat számára.

H. Elek Mária

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Fogarassy László: A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás 1985–1986, 537–574. (Baranyai Levéltári Füzetek 71. sz.) Pécs, 1986

80 Fogarassy László: A magyar–délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás 1985–1986, 537–574.

(Baranyai Levéltári Füzetek 71. sz.) Pécs, 1986

A tanulmány azért érdekes a soproni helytörténet számára, mivel az I. világháború utáni nyugat-magyarországi és dél-magyarországi események közt szoros összefüggés alakult ki akkor, amikor a magyar kormány 1921-ben arra az álláspontra helyezkedett, hogy mindaddig nem üríti ki az Ausztriának odaítélt nyugat-magyarországi területeket, amíg a szerbek nem vonulnak ki az önkényesen megszállt dél-magyarországi területekről. Ezt az álláspontot ugyanis a Nagykövetek Tanácsa is elfogadta és úgy döntött, hogy a dél-magyarországi területeket még Burgenland kiürítése előtt vissza kell adni a magyaroknak.

A Pozsonyban élő történész, akinek az I. világháborút követő nyugat-magyarországi eseményekkel kapcsolatos kutatásait a SSz.-ből is jó ismerjük, ebben a munkájában az 1918–1921 közötti magyar–dél-szláv katonai és politikai eseményekkel foglalkozik, a tőle megszokott alaposással.

A szerb csapatok még 1918 novemberében a padovai fegyverszüneti egyezményben kijelölnél jóval nagyobb területet szálltak meg, amit a szerző térképmellékletben is bemutat. Ennek határa a Drávánál kezdődött Barcstól nyugatra, majd Barcstól, Szigetvártól, Pécstől, Pécsváradtól és Bátaszéktől északra haladt a Dunáig, Pécs térségében a Mecsek vonalát követve. Bajától északra átszelte a Dunát, majd Kelebiától és Rösztől északra, Szegedtől pedig délre haladva Kiszombor és Makó között érte el újra a fegyverszüneti egyezményben kijelölt demarkációs vonalat. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a felsorolt városok mellett főleg a mecseki szénbányákat szerette volna a maga javára megszerezni.

E területeken kívül vitás volt még a Muraköz és Vendvidék sorsa. Szerző az e területeken lezajlott katonai és politikai eseményeket is részletesen ismerteti.

Soproni vonatkozás, hogy az itteni harcok idején a jugoszláv tisztok és legénység nyíltan beszéltek arról, hogy Szombathelyig fognak előnyomulni. Sőt a Sopron irányában való továbbnyomulásról is szó volt, hogy felvegyék a kapcsolatot a csehekkel. Ugyanis kísértett a csehszlovák–jugoszláv korridor megvalósításának gondolata. Ezt látszik megerősíteni, hogy aug. 14-én négy csehszlovák zászlóalj szállta meg a Pozsonnyal szemben, a Duna jobb partján fekvő Ligetfalut 3 üteggel, habár ekkora erőre az ottani magyar határvédszázad elfogására nem is volt szükség.

A végleges határvonalat a párisi békekonferencia 1919. aug. 25-én állapította meg. A Muraköz Jugoszláviához került. A Vendvidékből 950 km² került Jugoszláviához 92 000 lakossal, melyből 15 000 volt magyar nemzetiségű, 69 000 pedig vend. Baranyából 1193 km²-t kapott Jugoszlávia 34 községgel. A lakosságból 21 000 volt magyar nemzetiségű, 14 000 szerb–horvát–sokác és 14 000 német.

A történelmi irodalomból közkeletű az a megállapítás, hogy a két területet Jugoszlávia Temesváráért és Klagenfurtért kapta kompenzációként. Mindkét város ugyanis jugoszláv megszállás alatt állt, de előbbi Romániának, utóbbi Ausztriának ítélték. Temesvárott 1918. dec. 21-én a szerb megszállás idején népszámlálást tartottak, a 75 332 polgári lakosból 56,6% magyar, 27,5% német, 8,1% román, 3,6% szerb, és 2,9% zsidó nemzetiségű volt. Klagenfurtban elenyésző volt a szlovének száma.

A munka legrészletesebben a baranyai és bácskai területtel foglalkozik. A megszállt területek kiürítését a belgrádi kormány egyre halogatta, mert szerette volna végleg magának megtartani. A megszállók polgári és katonai közigazgatása olyan helyi mozgalmakat hívott létre, ill. támogatott, melyek az annexió meghosszabbítását, ill. a terület Jugoszláviához való csatolását kérték. Főleg a mecseki szénbányászok

körében folytattak agitációt. A bányászok nagyrésze ugyanis kommunista vagy szociáldemokrata ⁸¹volt és a Horthy-hadsereg bevonulása esetén megtorlástól tartottak. Ezért egyesek kérték, hogy a terület mindaddig maradjon jugoszláv megszállás alatt, míg Magyarországon demokratikus kormány nem alakul. A lakosság túlnyomó többségét azonban nem tudták maguk mellé állítani, még a bányászokat sem.

Amikor 1921 nyarán az antantmisszió már erősen követelte a megszállt magyar területek kiürítését, a jugoszlávok azzal kísérelték meg annak megakadályozását, hogy aug. 14-én kikiáltották a Baranya–Baja Szerb–Magyar Köztársaságot. Ezt azonban az antantmisszió nem ismerte el. Végül is 1921. aug. 20-án Soós altábornagy a magyar csapatok élén virágesőben vonult be Pécsre, majd a jugoszlávok fokozatosan kiürítették az egész területet.

Metzl János

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Zsiga Tibor: Horthy ellen, a királyért. Budapest 1989. Gondolat Kiadó, 234 lap

**Zsiga Tibor: Horthy ellen, a királyért.
Budapest 1989. Gondolat Kiadó, 234 lap**

A cím nem fedi tökéletesen a könyv tartalmát. A kandidátusi értekezés gyanánt benyújtott kézirat eredeti címe „Nyugat-Magyarország sajátos szerepe 1919–1922 között” volt és el is olvastam a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában. Nagy megrökönyödésemre a szerző egyáltalán nem hivatkozott a Soproni Szemlében megjelent és a témakörbe vágó tanulmányokra és közleményekre és negligálta a „Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary” c. dokumentumgyűjtemény III. kötetét is, amely ugyan csak próbanyomatban jelent meg, de a Magyar Országos Levéltárban kutatható. Az értekezés vitája 1986. április 9-én volt, amelyen dr. Vígh Károly történész kifogást emelt az értekezés ellen arra való hivatkozással, hogy a jelölt nem vette tudomásul az értekezés témakörébe vágó és több folyóiratban megjelent tanulmányaimat. Ennek dacára a Tudományos Minősítő Bizottság megvédettnek nyilvánította az értekezést, amely azután a fenti cím alatt jelent meg.

A térképpel, dokumentumszövegekkel és illusztrációkkal kiegészített szövegben természetesen olyan képek is találhatóak, amelyek korábban a Soproni Szemlében jelentek meg. Helyesebb lett volna a könyvnek az „Adalékok a nyugat-magyarországi kérdéshez és a restaurációs kísérletek története” címet adni. A szerzőnek az volt a nagy előnye, hogy hozzáférhetett a Sigray-féle Nyugat-Magyarországi Főkormánybiztosság irattárához. Az ebben való kutatást éveken át többször is kérvényeztem, de a Szombathelyi Állami Levéltár sohasem adta meg az engedélyt. Ezért helyeslem, hogy Szombathely végre feloldotta a zárlatot és végre egy kutatónak lehetővé tette, hogy a sorsdöntő évekre vonatkozó iratanyagot feldolgozza. Ismeri Gebhardt Pál, a Sopron környéki felkelőparancsnoknak múzeumban őrzött iratait is, de nem tudja, hogy elődje Maderspach Viktor emlékiratai a Soproni Szemle 1978-as és 1979-es évfolyamában megjelentek és a róla szóló előadásomat 1979-ben a Burgenländische Heimatblätter le is közölte.

Az öt részre tagolt könyv első fejezetében az ausztriai fehér emigráció tevékenységéről és az ellenforradalomnak a négy nyugat-magyarországi vármegyében történt hatalomrajutásáról van szó, a II. fejezetben pedig a katonai és polgári közigazgatás megszervezéséről. Honnan veszi a szerző, hogy Lehár ezredes 1919. augusztus 19-i parancsában megtiltotta román előnyomulás esetén az ellenállást?

Emlékiratainak 106. oldalán ennek pontosan az ellenkezőjéről van szó! A III. fejezet címe („Nyugat-magyarország önállósága”) helyett inkább „Útban a konszolidáció felé” lett volna jobb. Nem éri be a négy nyugati vármegye területén történt események leírásával, hanem országos jelentőségűeket is érint. A rédicsi határcsúcs rövid [82](#)leírása után jó lett volna a szombathelyi hadosztály történetével összefüggő további eseményekre is kitérni, amelyek feldolgozása megtalálható e sorok írójától a debreceni Déry Múzeum 1973-as évkönyvében. A IV. fejezet címével („Ellenzékben”) nyilván a legitimista mozgalom lassú ellenzékbe szorulására utal. Itt található az első restaurációs kísérlet története is, valamint a nyugat-magyarországi felkelés leírása. A „felkelő csoportok” cím alatt a 122. oldalon közzétett három kép közül a középső nem felkelőket ábrázol, hanem a 27. oldalon már egyszer le volt közölve, mint a Feldbachból bevonult Lehár különítmény egy csoportja. A felkelőknek nem is volt páncélvonaluk, a képen látható páncélvonal sem Feldbachból jött, hanem a vörösöktől csatlakozott a fehérekhez.

Gratz Gusztáv „Magyarország a két világháború között” c. kézirat lelőhelye hol található? Én a bécsi Staatsarchívban olvastam nyolc éve, ez lényegében Gratz „A forradalmak kora” c. könyvének kéziratban maradt folytatása.

Az V. fejezet („Nyílt szembenállás”) a Lajtabánságot, a második restaurációs kísérletet, a soproni népszavazást és az 1922. évi felkelési kísérletet foglalja magában. Talán itt találtam a legkevesebb olyan anyagot, amely számomra is újat mond. Igen fontosak azonban az ehhez a fejezethez kapcsolódó dokumentumok, amelyek közzétételével a szerző úttörő munkát végzett. Természetesen az előző fejezetekhez kapcsolódó okmányok is figyelmet érdemelnek. A második restaurációs kísérletet jobban is megírhatta volna, ha figyelembe veszi a Hadtörténelmi Közlemények 1971-es évfolyamában megjelent tanulmányomat, vagy a csak tíz példányban kiadott Bengyel-Folkusházy féle, évtizedekig titkosan kezelt könyvet. Věra Olivová cseh történésznő révén ismeretes, hogy Benes bizalmi embere IV. Károly svájci környezetébe is befurakodott és a második restaurációs kísérlet előkészületei nem kerültek el Prága figyelmét. Makai Ágnesnek a Soproni Szemlében megjelent tanulmányát a lajtabánsági emlékéremről szintén nem kellett volna a szerzőnek ignorálni és az emlékérem ezüst fokozatát elnyert személyiségek névsorát is közzétehetette volna. A szerző csak a bronzérmes nyert felkelők néhány csoportjának a neveit közli.

A térképekkel meg lehetünk elégedve, de a 171. oldalon lévő vázlatához annyit, hogy 1922-ben még nem létezett Mosonmagyaróvár város, hanem csak Magyaróvár és Moson. Egyesítésükre csak 1936-ban került sor. Fölöttük a csehszlovák határt nem a trianoni, hanem az 1947. évi békeszerződésben kijelölt vonallal jelölte meg. Az akkor elcsatolt három Moson megyei község közt van Oroszvár is, ahol 1922 nyarán szintén kerestek, de nem találtak felkelőket.

Nem a könyvismertetés feladata, hogy aprólékosan felsorolja az összes elírásokat és tévedéseket. Zsiga Tibor könyve nem tökéletes összefoglaló munka, csak adalékként felel meg az eddig megjelent irodalomhoz. Második kiadásra csak a negligált forrásmunkák figyelembevétele és újbóli lektorálás után ajánlom. Nem mulaszthatom el megemlíteni, hogy érdemes kutatni dr. Traeger Ernő iratgyűjteményében, amely a kismartoni tartományi levéltárban található.

Az „Utószó.” lényegében a legitimista mozgalom rövid összefoglalása a Horthy-rendszer végéig, amelynek története megérdemel egy önálló tanulmányt.

Fogarassy László

83 Kiss Ákos: Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 192 lap + 119 tábla

A szerző az utóbbi évtizedekben teljesen és méltatlanul elhanyagolt anyagcsoport összegyűjtésére vállalkozott könyvében: harmincéves munkával Pannónia építészeti elemeit (oszlopok, pillérek, párkányok) szedte össze és elemezte. Rövid előszó után a katalógusrész következik, melyben lelőhelyük, illetve őrzési helyük szerint kerülnek leírásra az egyes emlékek. A nyugat-magyarországi Szombathellyel kezd, majd a Győrben található tagozatok után a Duna vonalát követi. Ezt a felsorolást azonban megszakítja, kissé érthetetlenül és indokolatlanul ide-oda ugráltatja Sopron után, amikor a Balaton környékén található, néhány darabbal képviselt lelőhelyek (Vörösberény, Örvényes, Balatoncsicsó, Baláca, Csopak, Balatonalmádi) anyagát veszi számba. Helyesebb lett volna a soproni anyag leírását követően szigorúan érvényesíteni a topográfiai szempontokat, és először a Duna menti emlékek számbavételével végezni, s csak aztán a provincia belsejében találhatóakra áttérni.

A magyarországi kutatás felsorolásakor meglehetősen hosszú listát közölhetett a szerző. Jellemző azonban, hogy ezek javarészt a múlt században, vagy a XX. század első éveiben jelentek meg. Legtöbbnek az írója még ott bábáskodott régészettudományunk megszületésénél, és közleményük nem egyéb, mint köemlékeink pontos, megbízható leírása. (Számos alkalommal azonban csak e híradások őrzik a megtalált kövek emlékét mert azok időközben elkallódtak.) A következő nemzedék (Hekler Antal, Járdányi-Paulovics István, Buday Árpád, Téglás Gábor) már összehasonlító vizsgálatokat is végzett, hogy ezután a harmadik (Oroszlán Zoltán, Nagy Lajos, Szilágyi János, Alföldi András) új ismeretekkel jelölhesse ki a pannóniai emlékek helyét a római birodalom építészetének egészében.

A nemzetközi irodalomnak szánt – szerintünk kissé túlméretezett – fejezetből az is kiderül, hogy kezdetben minden provinciális építészeti tagozatot a Rómában előkerültekhez viszonyítottak. Így egyrészt a magyarországit meglehetősen silánynak találták, másrészt nem sikerült a közvetlen előképet megtalálniuk. Nem is sikerülhetett, mert hazai emlékeink más tartományok anyagával, építészeti elrendezésével mutatnak rokonságot. A III. században különösen a keleti építészet (Adalia, Palmyra, Baalbek) volt nagy hatással Pannóniára. Gyakran előfordul azonban hogy míg ott egy-egy pompás és teljes épülettípus a maga klasszikus formájában áll előttünk, addig minálunk csak néhány elemét alkalmazták. Nem így van ez a sírépítmények esetében, mert itt gyakran figyelhetők meg helyi mesterek helyi sajátosságokat tükröző megoldásai.

A szerző ezután külön-külön elemzi az egyes építészeti tagozatokat, és hatalmas nemzetközi összehasonlító anyag felhasználásával igyekszik rendet teremteni köztük. Megállapítja, hogy az ország nyugati részén fekvő Savaria és Scarbantia emlékei szorosabban és közvetlenebbül kapcsolódnak Rómához, mint a limes melletti, hiszen azok lakossága jórészt katonákból és veteránokból tevődött össze. Bonyolítja a helyzetet, hogy Aquincum és Intercisa esetében keleti népességgel (zsidók, szírek) is számolnunk kell, akik nyilván a hazájukban látott épületeket tartották példaképnek. Gyakran mintakönyvek alapján dolgoztak a helyi mesterek. Másképp nehéz lenne elképzelni, hogy egyes rajnai díszítőelemek ilyen gyorsan tűnnek fel

Aquincumban. Valószínűleg a mesterek is vándoroltak egyik helyről a másikra.

A szerző végül az egyes díszítő motívumok népvándorlás kori továbbélését vizsgálta meg, és megállapította – nagyon helyesen –, hogy jelenleg nem rendelkezünk olyan régészeti emlékekkel, melyek egyértelműen bizonyítanák a honfoglalás koráig, tehát mintegy 500 éven keresztül, ezek folyamatos létét. A magyarországi 84.román stílus korában már érezhető bizonyos hatások, melyek római előképeket sejtetnek, ám nem közvetlenül, hanem Észak-Itália és Dél-Franciaország városainak a római kultúrában gyökerező emlékeire vezethetők vissza.

Sajnálatosan kevés a Sopronban talált építészeti tagozat, annál több a sírkő, oltár és a pompás szentélyekből előkerült töredék. Kiss Ákos nem szól arról – ez nem is volt feladata –, hogy a híres katonaeorvos, Lazius (aki számos magyarországi feliratot ismertet 1548-ban megjelent munkájában), már említi M. Vibius Aniesis sírkövét, mely Sopronban került elő. A feliratos emléket nagy becsben tarthatta a város, ha az 1676. évi tűzvész után, amikor a kő megsérült és a betűk olvashatatlaná váltak, kőbe másoltatta át a Laziusnál megőrzött szöveget, és az új feliratot a régi mellett a városházán őrizte. Tudomásunk szerint az angol Milles volt az első, aki a római köemlékek ábrázolásával foglalkozott. Munkájában a Lazius által említett feliraton kívül a Dobner-ház (Orsolya tér 2.) udvarában álló, azóta elveszett kőről ad leírást. A reformkorban a múlt emlékeinek összegyűjtése nemzeti kérdéssé válik. Sopron római régiségeiről nem kisebb személy, mint maga Jankovich Miklós ír a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, majd a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók soproni nagygyűlésének alkalmából Vidák Öse számol be. A század közepe után a kiváló régész, Paúr Iván gyűjti fáradhatatlanul a környék feliratos emlékeit és építészeti tagozatait. A század végén Bella Lajos kapcsolódik be a munkába, és az Archaeológiai Értesítő hasábjain számos kőplasztikai emléket publikál. Jelentősebb kőplasztikai anyag a Bécsi dombon, a Storno-féle ásatás során került elő, legújabban pedig a Soproni Szemle ad teret az ilyen jellegű közleményeknek.

Kőhegyi Mihály

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kovács I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 242 lap

Kovács I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 242 lap

Megtévesztő a könyv címe. Ugyanis nemcsak a magyar nyelvű, hanem a nem magyar nyelvű kalendáriumokról is szól, így tehát mindkét alkalommal a magyarországi kalendáriumokat kellett volna megneveznie. Ilyen értelemben azonban hiányos. A kalendáriumok művelődésszociológiai vizsgálatának mindazokra a nyomtatványokra ki kellene térnie, amelyeket Magyarországon kalendáriumként olvastak, használtak. Tehát az itthon nyomtatottakra is, a külföldről behozottakra is. A soproni levéltár gazdag naptárgyűjteménye, amelyet folyóiratunkban Varga Imréné ismertetett (A soproni városi levéltár naptárgyűjteménye 1561–1805. SSz. 1984, 193–220, 289–311) mindkettőre tartalmaz anyagot, amelyet a szerző nem ismer. A soproni polgárok az itt jelzett időszak előtt is használtak már naptárakat. Egy soproni pátricius hagyatékából pl. egy 1509. évi, Nürnbergben kiadott falinaptár került elő (vö. SSz. 1962,

302–311). Az 1524. évi adójegyzéket pl. Singriener János bécsi nyomdász által kiadott naptár néhány lapjába kötötték (SoprOkI. II/6: 371). Hasonlók még előkerülhetnek, másutt is. Igaz, a szerző, úgy látszik elsősorban az 1730–1820 közötti, még inkább a XIX. századi naptáriródmalmat dolgozta fel, nyugat-magyarországi szempontból azonban ez is hiányos. Könyve mindenesetre helyesen mutatja be a naptárak művelődéstörténeti értékeit.

Mollay Károly

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Molnár Károly–Vaskó László: A magyar demokratikus tanügy negyven éve. Veszprém, Veszprémi Akadémiai Bizottság, 1985, 114 lap

85 Molnár Károly–Vaskó László: A magyar demokratikus tanügy negyven éve. Veszprém, Veszprémi Akadémiai Bizottság, 1985, 114 lap

A Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Bizottsága a felszabadulás 40. valamint a tanítóképzés felsőfokúvá válásának negyedszázados jubileuma tiszteletére rendezett emlékülés anyagát jelentette meg – kissé megkésve – ebben a füzetben. Molnár Károly a második világháború utolsó éveivel foglalkozik és a felszabadulást követő négy hónap közoktatásügyét elemzi. Ez a korszak elsősorban az oktatáspolitikai és a tanügy irányítás oldaláról elevenedik meg. A második tanulmány (Vaskó László) az általános iskolai pedagógusképzés felszabadulás utáni alakulásának kérdéseivel foglalkozik.

Számunkra főleg az első tanulmány érdekes, mert ez a füzet 74 oldalán ír sok soproni vonatkozású tanügyi kérdéstről. A tárgyalt időszakban Sopron a szombathelyi tankerülethez tartozott (a dolgozat címe: A szombathelyi tankerület közoktatásügye a második világháború utolsó tanévében).

1944 végén, 1945 elején még Szálasi államgépezete tartotta kezében a hatalmat, az államgépezet kiterjedt a politikai és kulturális életre is, bár a katonai helyzet alakulása határozta meg a napi életet Nyugat-Dunántúlon. Eddigi ismereteinket jól egészítik ki a szerző soproni, illetve Sopron környéki vonatkozású kutatásai, amelyeket a Vas megyei Levéltárban folytatott. Ime egy idézet a Soproni Evangélikus Tanítóképző Intézet igazgatójától az iskolaév megkezdésével kapcsolatban, amely viszont jól mutatja az akkori soproni helyzetet is. „Az iskolaévet a vezetésem alatt álló intézet jelenlegi körülményei között mindaddig, amíg helyzetünkben a megfelelő változás be nem áll, és légmentes szempontból felettes hatóságok felelősségvállalása meg nem történik, sem augusztus 28-án, sem későbbi időpontban, sem saját, sem más épületben megkezdhetőnek nem tartom... A bennlakó tanulókat nem tudom elhelyezni. A vitéz Gömbös Gyula úton (ma Bajcsy Zsilinszky út. H. I. megjegyzése) lévő tanulóotthonunk épületét június 19-től július 6-ig ezernél több zsidó elhelyezésére vették igénybe. Az épület beszennyeződött, a parkettázási, működési, vízvezetési és festési munkálatok fennakadtak... A Győri út. 8. sz. alatti externátus helyiségeit a várostól béreljük. A város polgármestere 1944. március 14-én kelt 5080/1944. sz. véghatározatában ezen helyiségek kiürítését rendelte el. ...Az új épületbe ...a zsidók elhelyezése következtében nem tudunk beköltözni. ...A tanintézet épületében 200 személyre óvóhely nem létesíthető, mert az épület kicsi és egyik oldala földszint. ...A közelben megfelelő befogadóképességű óvóhely nincs. ...A város polgármestere f.é. júl. 4-i 12338/1944. III. sz. véghatározatával különben a Képezde u. 14. sz. alatti (ma: Csatai Endre utca. H. I. megjegyzése.) épületet (= a volt Tanítóképző, ma emléktábla jelzi a helyét. H. I. megjegyzése) a soproni főpostahivatal légitámadás folytán történő megsérülése esetére

kijelölte, ill. igénybe vette a posta számára. Ebben az épületben 192 tanulót tanítottunk és kerekén 40 bennlakó is lakott” (Vas megyei Levéltár, rövidítve VamL. 501/62.406/1/1944 sz.) A soproni Siketnémák Intézete vezetőjének jelentése: „...az ellenséges légitámadások szempontjából intézetünk veszélyeztetett helyen, két kaszárnya tőzsomszédságában, gyárak és az egyik vasúti állomás közelében, a városon áthaladó vasút 500 méteres zónáján belül fekszik. ...Növendékeinknek éjjeli riasztása hihetetlenül nagy nehézséggel jár. Halláshiányuk miatt csak egyenként külön-külön ébreszthetők. ...Mindezeket kötelességszerűen fel kellett említenem, és rá kellett mutatnom azokra a veszélyekre, amelyeknek az intézet és annak lakói a jelenleg is oly sűrűn megisméltendő és egyre fokozódó légitámadások mellett ki lennének téve” (I. h. 174/1944). Igaza volt a Siketnémák Intézete vezetőjének. Az intézet a legvesélyeztetettebb 86 helyen volt. A környéket csaknem teljesen elpusztították később a légitámadások.

Nagy volt a tanító-, illetve tanerőhiány. A brennbergi népiskola 11 tanítója közül 4, a sopronbánfalvi 9 tanítóból ugyancsak 4 teljesített katonai szolgálatot.

A tanévkezdés alaposan megkésett és rossz körülmények között folyt. A soproni polgári fiúiskola igazgatója a következőket jelentette a királyi főigazgatónak: „...az állami polgári leányiskola katonai kórház részére való lefoglalása miatt az ott elhelyezett 8 osztályunkat az evangélikus tanítóképző intézetbe helyeztük át mindaddig, míg a város előjárósága megfelelő más helyet nem bocsát rendelkezésünkre. 4 terembe 12 osztály jár, tehát egy-egy osztály tanulói hetenként kétszer jönnek felváltva iskolába. A tárgyfelosztás nagyjában nem változott. Az 50 perces órák 25 percesre zsugorodtak. Mivel rövidesen változás várható, tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy új tárgyfelosztás és órarend felterjesztéséről méltóztassék eltekinteni.” 1944. október 2-án kelt az átirat (501/62. 155–4/1944.)

1944 végén egyre inkább felvetődött a németországi áttelepülés kérdése. December 16-án a soproni állami gimnázium igazgatója a következő átirattal fordult a tankerülethez: „1. Történik-e hivatalos intézkedés az intézet alkalmazottainak és értékesebb felszerelésének Németországba való átköltöztetésére vonatkozóan? Ha igen, a kiürítés csoportban történik-e, előre megállapított helyre való irányítással, vagy bárki odamegy, ahová menni tud? 2. Váratlan kiürítés esetén elhagyhatják-e állomáshelyeiket az intézet alkalmazottai? A főigazgatói válasz: ad 1./Tárgytalan; ad 2./Igen. Szombathely, 1944. december 20.” (Tanker.főig.ir.VI.501/81.)

A Siketnémák Intézete igazgatója 1945. május 31-én részletes jelentést küldött a tankerülethez. Leírja, hogy amitől félt, az bekövetkezett. A december 6-i, de különösen a március 4-i borzalmas légitámadás következtében az intézet súlyos károkat szenvedett: „...A légnomástól az ajtók és ablakok legnagyobb része betört s hasznavehetetlenné, az igazgatói lakás lakhatatlanná vált. A vízszolgáltatás megszűnt. A városunkon átvonuló háború pusztításaitól szinte pótolhatatlan károkat szenvedett az oly kor- és szakszerűen felszerelt intézetünk. ...Itt legyen szabad rámutatnom arra is, hogy tanulóinknak 90%-a a legszegényebb néposztályból került ki s így a legtöbb esetben ágynemű nélkül, egy rend silány ruhában, rossz cipőben hozták be őket mindenkor az intézetbe. A háború előtt képesek voltunk ezeknél a jelzett hiányokat összegyűjtött készletünkől pótolni. De most – internátusi felszerelésünk – cipő, ruha, fehérenemű és ágyneműkészletünk teljes pusztulása után – erre, sajnos képtelenek vagyunk” (Tanker.Főig.ir.VI.501/86.4101.cs.) A szerző hozzát teszi, hogy az irat nagy részét szándékosan idézi, mert e súlyos károsodás Sopron szinte valamennyi intézményére jellemző volt. Megtudjuk, hogy nagy gondokkal küzdött a soproni állami leánygimnázium, a Fáy András Kereskedelmi Középiskola és még jónéhány. A intézeteket katonai célra vették igénybe, lefoglalták. A tanulmányban szereplő számos eredeti levéltári idézetből csak a legjellemzőbbeket közlöm. A soproni Állami Gimnázium igazgatója jelentette 1945. május 18-án: „Az anyaépület (a „reál”. H. I. megjegyzése) Templom utca 28. számú része a március 28-i nagy

bombatámadás következtében használhatatlanná vált, tönkrementek a szertárak, az irodák, a raktár az irattárral. A törmelék között megmaradt használható értékeket felprédálták... A megszerzhetetlen kézikönyvtár anyagát az emeletről az udvarra szórták, s a könyveket az iratokkal együtt az udvaron felégették” (Tanker.Főig.ir.VI.501/86.4101.cs.) Ebből az iratcsomóból tudjuk meg, hogy a soproni tanfelügyelőség irodáinak lefoglalása és a sorozatos légitámadások miatt 1945. március 17-én Harka községbe települt át. Közvetlenül a felszabadulás után címe: Sopron Madách utca 11., később Deák tér 22. A soproni tanfelügyelőség akkori vezetője Gelethey D. Ervin volt.

A szerző megállapítja, hogy a főigazgatóság felszabadulás utáni intézkedéseiből nem olvasható ki valamiféle önálló, a demokratikus iskolaügy kibontakozását sürgető 87törekvés. Így pl. Sopronban már 1945. április 30-án megalakították a bencés rendházban – felekezeti és jellegi hovatartozástól függetlenül – a Soproni Tanerők Szabad Szakszervezetét, mint pártpolitikamentes érdekképviselőt. Ez a szakszervezet a soproni népiskolák, közép- és középfokú, valamint a szakiskolák igazgatóiból álló testület volt. A szakszervezetet Sopron thj. város főispánja jóváhagyta, így a testület elnöke a további működésre vonatkozóan a tankerülettől kért útmutatást. A főigazgató válaszában kijelentette, hogy érdemi intézkedésre nem illetékes, forduljanak a fővárosban megalakult pedagógusok szabad szakszervezetéhez.

Figyelemre méltó a MADISZ megalakításával kapcsolatos álláspontok ismertetése, a cserkészmozgalom bekapcsolásának kérdése Sopron vármegyében.

Nem kevésbé érdekes az ún. Iskolai Bizottságok kérdésében kialakult viták ismertetése. Néhány idézet a soproni kereskedelmi középiskola igazgatójának egyik felszólalásából, illetve jelentéséből. Ennek közlése azért indokolt, mert nagyon jól mutatja az akkori „harcokat”. Ime a jelentésből: „A mintegy 3 óráig tartó vita végeztével hosszasan feltettem ki a magam álláspontját és mint a Soproni Pedagógusok Szabad Szakszervezetének elnöke a tanárság kívánságait. ...A hozzászólások kevés kivétellel szembeszálltak minden olyan törekvéssel, amely az iskolai rendet megbontaná és hozzá nem értőknek a nevelés és oktatás kérdéseibe beleszólást engedne. ...Elutasítottam minden illetéktelen bírálatot, megvédve a tanárság tekintélyét és munkásságát. ...Ráműtöttem a nevelésben az eszmények szükségességére, a magyarság különleges helyzetére. ... Helytelenítettem a kiterjeszkedést olyan jogkörre, amely az ifjúságot koránál és szellemi fejlettségénél fogva nem illetheti.” (Tanker. Főig. ir. VI. 501/86 5565. sz.)

Kiemelendő, hogy a soproni pedagógusok szakszervezete 1945. augusztus 8-i rendkívüli közgyűlésén külön napirendi pontban foglalkozott a Németországban lévő diákok hazatelepítésével. A példamutató kezdeményezés ismertetése idézőjelek között teljes terjedelmében szerepel a tanulmányban. Itt csak az utolsó mondatot idézem, tisztelegve az akkori pedagógusok, egykori tanárain előtt is, akik emberségből mindig jelesre vizsgáztak. „A soproni Pedagógusok Szabad Szakszervezete, amely szemtanúja az egyéni átvonulások és hazatérések nehézségeinek, készséggel vállal segítő szerepet az ifjúság hazaszállításának megszervezésében.” Itt kívánom megjegyezni, hogy a Pedagógusok Szakszervezetének hosszú ideig Augusztinovicz Elemér volt az elnöke. A felszabadulás után ilyen keretben vállalt nagy szerepet az újjáépítés munkájában. (Lásd: Tanker.Főig.ir.VI.VI.501/86.4101.cs.)

A rendkívüli könyvismertetést az indokolja, hogy a tanulmány először tárja fel részletesen Sopron és környékének iskolaügyét, szervezeti és tartalmi kérdéseit a nyilas uralom alatt és a felszabadulást követő időszakban. A soproni helytörténeti kutatók – érthetően – a soproni gazdag levéltári anyagra támaszkodnak. A szombathelyi levéltári kutatást most Molnár Károly végezte el az ismertetett tárgykörben, nagy körültekintéssel. A tanulmány mindössze 300 példányban jelent meg és több megyére kiterjedően került terjesztésre. Így aligha juthat(ott) el minden soproni, Sopron környéki érdekelthez. Ismertetésével

hiányt is szerettem volna pótolni.

Hiller István

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 2. kötet, 821+822 lap

**88 Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára.
Negyedik, bővített kiadás.
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 2. kötet, 821+822 lap**

Kiss Lajos munkájának egykötetes, három változatlan kiadását ezen a helyen részletesen méltattam (SSz. 1981, 237–250). Már akkor kiemeltem: „Szakemberek és laikusok körében egyaránt azért volt sikere, mivel érezhető hiányt pótol, mivel nemcsak magyarországi, hanem az egész világról gyűjtött földrajzi (hely-, víz-, térszínforma-, utcanévek) megbízható magyarozatát nyújtotta. Könyve a szakember számára azért is értékes, mert a régebbi és újabb névváltozatok forrását, keletkezését, a magyarozat alapjául szolgáló szakirodalmat is idézi, hivatkozásaival a több helyen meglévő vagy azonos eredetű helynevek összehasonlításával a névadás társadalomtörténeti háttérének tisztázásához nyújt segítséget. Aki a 6850 szócikket elolvassa, az tudja igazán értékelni a szerző munkáját”.

Az új, kétkötetes kiadás 12 600 szócikket tartalmaz. Ez egymagában is jelzi a méltán nagy közönségsikert elért előző három, változatlan kiadással szemben levő gazdagodást. Amit az előző három kiadásról mondtunk, az fokozottabban áll a mostani negyedikre. Ha a következőkben mégis bíráló megjegyzést is teszünk, ezzel nem a szerző érdemét akarjuk kisebbiteni, hanem egy kiváló munka még kiválóbbá tételét akarjuk – egy újabb, bővített kiadás reményében – elősegíteni.

Kiss Lajos a bevezetésnek szánt „Tájékoztató”-t is átdolgozta és tömören vázolta a földrajzi nevek fajtáit és típusait: „A jelen kiadás szócikkgyarapodása legnagyobb részét a Kárpát-medencének azokról a területeiről származik, amelyeknek a földrajzi nevei nem kerültek be kellő számban a szótár első kiadásába. Megszaporodtak a szótárban a határrészek nevei is, köztük nagy számban olyanok, amelyek egy-egy elenyészett középkori településünk emlékét őrzik. Moldova és Bukovina kivételével a Kárpát-medencén túli vidékek és országok helynévanyagából pótlólag csupán itt-ott vettem fel a szótárba egynéhányat”. Éppen ezért kívánatos, hogy a Kárpát-medence földrajzi nevei mind teljesebben kerüljenek be a szótárba. Nemcsak a magyar nevek, hanem az itt élt, az itt élő népektől származó nevek is. Idézett méltatásomban Sopron vármegyével kapcsolatban rámutattam a német és a horvát földrajzi nevek fontosságára, magyarországi viszonylatban ezt ki kell terjeszteni a szlovák, román, szerb-horvát, ukrán és a vend nevekre is. Elismerem, hogy a nem magyar nevek történeti adatolása helyenként nagyon nehéz, csak aprólékos helytörténeti kutatásokkal deríthető fel. Ilyen szempontból a történeti Nyugat-Magyarországon állunk legjobban. Kiss Lajos számos magyar címszónak nem magyar megfelelőjét is közli, magyarozza. Nem vitás, hogy a nem magyar név, akár összefügg a magyarral, akár ettől függetlenül jött létre, egy-egy helytörténeti mozzanatot őriz. *Buda* eredetileg a mai Óbuda magyar neve: német neve ekkor *Etzelburg* 'Attila vára' (Kiss Lajos nem idézi); Pest eredeti német neve *Ofen*, ami azt a felfogást erősíti, hogy mészégető kemencéről kapta a nevét. Amikor a tatárjárás után Pesttel szemben a hegyen megépül a vár, ennek magyar neve lesz *Buda*, német neve *Ofen*, Pest német neve pedig *Altöfen*, amint ezt többek között a

XV. századi Budai Jogkönyv is igazolja: *Dv alten ofnerr sullen einen richter aus den gesworen purgeren von Ofenstat nemmen...*” (Mollay, Karl: *Das Ofner Stadtrecht*. Budapest–Weimar. 1959. 70). Óbuda csak az újkorban lesz németül *Altofen*. Marosvásárhely német *Neumarkt* neve még 89a város *Székelyújvásárhely* névvel függ össze; Visegrád még a középkorban kapta német *Plintenburg* nevét, Neszmély a *Lagendorf* nevet (csak a török kiűzése után ill. az új német telepítések idején lett *Neßmehl*) stb. Gyulafehérvár a középkorban németül még *Weißenburg*, a XVIII. századtól kezdve III. Károly (1711–1740) tiszteletére *Karlsburg*, Szabadka pedig *Maria Theresiopel* stb. Hegyeshalom (*Straß-Sommerein*) német elnevezése a középkorban (1451: *Samaria* alio nomine *Hegyeshalm* SoprVmOkl. 2: 365) még nem különbözik a csallóközi Somorja (*Sommerein*) elnevezésétől (1473: „*Samaria ...in districtu Challoekez*” SoprOkl. II/6: 235), sem az alsó-ausztriai *Sommerein*től. Hegyeshalom német elnevezésének megkülönböztetése csak a marha-, ill. disznó kiviteli útvonallal kapcsolatban válik szükségessé és fontossá.

Nyugat-Magyarországon számolni kell importnevekkel is, a magyar (és az osztrák) közigazgatástól származó nevekkel is. Az importált, tehát másodlagos nevek természetesen már nem érvényesek az eredeti, elsődleges nevek megállapított helytörténeti előzmények. Tehát a 'Pest' jelentésű német *Ofen* még közvetlenül, a 'Buda' jelentésű *Ofen* legfeljebb közvetve utal mészégető kemencékre (a pesti oldalon). Az importnevek felderítése a helytörténeti kutatás feladata, hiszen egy olyan munka szerzőjétől, mint Kiss Lajosé is, nem várható el, hogy ezt a vizsgálatot elvégezze. De az eredményeket figyelembe kell vennie, amint ezt Kiss Lajos a Sopron közeli Kelénpatak/*Klingenbach* (korábban *Ják*) esetében meg is teszi. Tanulságul még négy nyugat-magyarországi példát idézünk.

Az alsó-ausztriai Heiligenkreuz (1136-ig *Sattelbach*) ciszterci apátsága (Kiss Lajosnál hiányzik) 1195 táján telepszik meg Sopron vármegyében: a Babaduri hegyen épült Borsmonostor/Klostermarienbergről aljában folyó Sárvíz patakra átviszi az anyakolostor aljában futó *Sattelbach* nevét. Tehát még a vízneveknél is számítani lehet importnevekre! Az ugyancsak Sopron vármegyei Vimpác/*Wimpassing* szócikkében az osztrák szakirodalom alapján többek között ez áll: „Ebben egy 'szélroham; széldöntvény' értelmű baj. – osztr. *Wintposs* dülönév rejlik”. Alsó-, Felső-Ausztriában és Karintiában 7 *Wimpassing*, Alsó- és Felső-Ausztriában 5 *Windpassing* (ezek Kiss Lajosnál hiányzanak!) nevű falu van, a Sopron vármegyei a XV. században, 1457–1521 között váltja fel a korábbi magyar *Cseke* helynevet. Vajon mind a 13 német helynév közvetlenül az idézett dülönéven alapul? Nem tudjuk, hogy az ugyancsak Sopron vármegyei Zsira (1225-től) mikor és miért jutott német *Tening* névéhez: ennek első adatát ugyanis csak 1768-ból (!) ismerjük, Moór Elemér (*West-ungarn im Spiegel der Ortsnamen*. Szeged. 1936) mégis az ófelnémet *Teno* személynév közvetlen *-ing* képzős származékának tartja, akárcsak a felső-ausztriai *Tening* helynevet, amelyet már 800-tól (!) kezdve lehet adatolni (Schiffmann, Konrad: *Historisches Ortsnamen-Lexikon des Landes Oberösterreich*. München und Berlin, 1935–1940). Idevehető még az ugyancsak Sopron vármegyei Réccény német *Ritzing* (1349-től) neve, amelyről Kiss Lajosnál – Moór alapján ezt olvassuk: „A falu elsődleges neve, a ném. *Ritzing* a ném. régi *Ritzo ...személynévnek az *-ing* képzős származéka”. Felső-Ausztriában 5 *Ritzing* nevű hely van: a legkorábbi 1025-től kezdve adatolható. Moór szerint ófelnémet személynévből *-ing* képzővel csak a X. század végéig képeznek helyneveket (ún. primér *-ing* helynevek). Mivel Moór a Sopron vármegyei *Ritzing* és a *Tening* (!) helyneveket ilyeneknek hiszi, ennek megfelelő településtörténeti következtetést von le belőlük! Mindezek a példák szükségessé teszik a névfeltés szempontjainak újragondolását, ha a történettudomány számára megbízható megállapításokat akarunk nyújtani.*

Helytörténeti ismeretekkel kiegészíthetők, pontosíthatók a földrajzi nevek és magyarázatok is. Pl. nemcsak a Szilágyságban van *Szopor* (Alsó-, Felső), hanem Sopron vármegyében is (1264: *Zupur* Urkundenbuch

des Burgenlandes 1: 307). Mesterháza 90régi *Vesterháza* nevének első tagját nem magyaráznám a Magyarországon ki nem mutatható, feltételezett, német eredetűnek (*Wester* 'aki nyugat felé lakik') tartott személynevből, hanem inkább a Nyugat-Magyarországon kimutatható, németül a második szótagon hangsúlyos *Silvester* személynevből (i.m. 1: 210, 266; 2: 246). A *Nagycenk* névre első adatunk nem 1659-ből, hanem 1544-ből való (Keszei Dénes: *Nagycenk múltja és jelene*. Sopron, 1983, 19). Az 1281. évi Tothchenk adat nem Nagycenkre, hanem Kiscenkre vonatkozik (Keszei: SSz. 1983, 275–276). Kiscenk nem 1906-ban, hanem már 1893-ban olvadt be Nagycenkbe. Kiscenk *Dánielcenk* neve nem 1436-ban, hanem 1327-ben (*Chynk Danielis*) fordul elő először, de 1544-től már *David Czenk*-nek írják. A *Kiscenk* név nem 1773-tól, hanem 1585-től (*Kys Czenk*) használatos; németül 1523 tájától *Dürren Zinkendorf* 'Szárazcenk' (SoprOkl. II/5: 360). Nagycenk egyéb nevei: *Gödörcenk* (1359), *Vámoscenk* (1428), *Németcenk* (1598). Kiss Lajosnál hiányzik Somfalva/Schattendorf (1153: *Suesla*), amelynek eredeti jelentését az ottani *Zeiselbach* pataknev őrzí (Kranzmayer–Bürger: *Burgenländisches Siedlungsnamenbuch*). A Sopron vármegyei helységek közül még hiányzik Sopronszécsény (1283/1297: *Scechum* Urkundenbuch 2: 170).

A nem Sopron vármegyei helynevek közül pl. a Baranya megyei *Lánycsók* magyarázatát egy nem adathozható, kikövetkeztetett ősszláv szóból nem tartom megnyugtatónak. Szerintem a helynév a középkori német *lantzuc* 'hadjárat' szóból származik, hiszen első említése 1093-ból (*Lanchuk* 'Lancuk') azzal kapcsolatos, hogy Szt. László Moháccsal együtt a pécsi püspökségnek adta: két esztendővel a király nagy horvátországi hadjárata után (vö. Györffy, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Bp., 1963, 1: 335). *Ludas* nevű helység nemcsak Heves, hanem Bács megyében (ma Jugoszlávia) is van; nemcsak Mátra- és Tápíószele, de Nógrád vármegyében Ipolyszele (szlovákul *Zelenovo*) is; Vöröskő (*Rottenstein*) nemcsak Trencsén vármegyében, hanem Pozsony vármegyében is (1499: *Bibersburg* SoprOkl. I/6: 175).

E bíráló megjegyzések azonban a többi, több mint 12 000 szócikk érdemét nem érintik.

Mollay Károly

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Visy Zsolt: A római limes Magyarországon. Budapest, Corvina, 1989.

**Visy Zsolt: A római limes Magyarországon.
Budapest, Corvina, 1989.**

Hiánypótló összefoglalással jelentkezett Visy Zsolt. Ugyanis a római birodalom egyéb tartományaiban hagyománya van a limest ismertető munkáknak, Magyarország, illetve Pannónia viszonylatában mindeddig hiányzott az effajta mű. Az eddig megjelent, Pannonia történetével foglalkozó magyar nyelvű irodalom egyes fejezeteiben ugyan találunk a limesre vonatkozó adatokat, ezek azonban természetesen nem tartalmazzák a látogatóknak, turistáknak szóló információkat. Az egyetlen, kifejezetten a magyarországi limest tárgyaló összefoglalás (Der römische Limes in Ungarn, Székesfehérvár. 1976) a XI. Nemzetközi Limeskongresszusra készült szakemberek számára, német nyelven. Megjelenése óta, az újabb kutatások eredményei sok esetben túlhaladottá tették a benne foglaltakat. Visy könyvének nagy előnye, hogy a legújabb kutatási eredmények birtokában nemcsak a szakembereknek, hanem az érdeklődő nagyközönségnek, a Duna mentét járó turistáknak is érdekes információkat kínál. A magyar nyelvű

kiadással egyidőben német nyelven is megjelent, tovább bővítve ezzel olvasótáborát.

91A két fő részre tagolt könyv első (A pannoniai limes) fejezetében áttekintést kapunk a pannoniai limeskutatás történetéről, az Anonymus Gestájában tett első említéstől a XV–XVI. századi humanistákon át napjainkig. Részletesen foglalkozik Luigi Marsigli munkásságával, aki a XVII–XVIII. század fordulóján hadmérnökként a katonai létesítmények felmérésével egyidőben igen sok fontos limesobjektumot is térképre vitt. Megismerhetjük a II. József-féle és az 1806–1869 közötti ún. második katonai felmérés eredményeit a limeskutatás szempontjából. Az ismeretek bővülése a régészeti szakirodalom megjelenését eredményezte előbb latin, majd a XIX. század második felében már magyar nyelven. Beszél Römer Flóris szervező és kutató tevékenységéről, amely meghatározó szerepet játszott a régészet tudománnyá válásában. A XX. századeleji nagy fellendülést követő visszaesésen, majd Alföldi András iskoláján keresztül vázolja a II. világháború utáni múzeumi szervezet és a modern kutatás történetét.

A második fejezet rövid összefoglalás, melyben a provincia megszállásának, megszervezésének, Pannonia katonai történetének vázolása a szerző célja. Ennek kapcsán különös gondossággal tárgyalja a Flavius-kort, amely a limes kiépítésének, a légiók és segédcsoportok végleges elhelyezésének az időszaka. Bepillantást nyerhetünk a római birodalom katonapolitikájába, a határvédelem stratégiájába is, egyben jó áttekintést kapunk a provincia hadtörténetéről.

A harmadik fejezetben a limes katonai építkezéseit tárgyalja. Tisztázza a limes fogalmát, ismerteti a különböző típusú limeseket, különös tekintettel a birodalom folyami határait. Összefoglalóan bemutatja a pannoniai limes építéstörténetét, a táborok építési sorrendjét. Beszél a hadsereg felépítéséről, a különböző katonai alakulatokról. Részletesen foglalkozik a táborokkal, építéstechnikájukat, alaprajzukat, az egyes belső épületeket és védműveket ismertelve. Ugyanígy taglalja az őrtornyok szerepét. Adatokat közöl a limes-útról és az azt kísérő mérföldkövekről. Említi a katonai és csapattörténet szempontjából legfontosabb forrásainkat: a katonai diplomákat, szól a limes polgári településeiről.

A könyv fontosságban és terjedelemben is legjelentősebb része a második (A pannoniai limes leírása). Bár a könyv címében csak a magyarországi szakaszt jelzi, a szerző topográfiai, a Duna folyásának irányában haladó sorrendben az összes pannoniai limesobjektumot felsorolja, viszonylag röviden említve az Ausztria, Csehszlovákia és Jugoszlávia területére esőket, kitérve a balparti erődök és a Limes Sarmatiae problémájára is. Nagyon helyesen belátja ugyanis, hogy modern politikai egységekben nem lehet tárgyalni a római tartományt.

A magyarországi limest kilenc kisebb egységre tagolja, általában 35–45 km-es szakaszokra. Az egyes szakaszok beosztásánál a jelentősebb táborok vonzáskörzetét igyekezett tartani. Ettől csak az Aquincumtól közvetlenül É-ra és a Lussoniumtól D-re elterülő határszakasz esetében tér el. Az előbbi a limesobjektumokban bővelkedő Dunakanyar a szokásosnál jóval sűrűbb beépítése, az utóbbit a területről eddig ismert adatok szükségességét magyarázza.

A limes leírásának egyes fejezeteiben igyekszik – adataitól függően – azonos tárgyalási sorrendet alkalmazni. A földrajzi jellemzők említése után a terület limeshez kapcsolódó emlékeit sorolja fel topográfiai sorrendben. A légifotón megfigyelhető, terepbejárással meghatározott, részben vagy egészben feltárt útszakaszokat, őrtornyokat, táborhelyeket, az esetleg ezekhez kapcsolódó polgári településeket sorolja fel. Nem hagyja figyelmen kívül a korábbi feljegyzéseket, ugyanúgy, mint a legfrissebb régészeti ásatások eddig még nem publikált, csak az ásató kollégáktól nyert információk alapján közölt eredményeit, valamint saját kutatásait. Állításainak alátámasztására számos – a laikus olvasó számára kiegészítő –

légifelvételt, helyszíni ásatási alaprajzot, régi felmérésekből származó térképvázlatot közöl. Igen érdekes és karakterisztikus válogatást láthatunk az egyes limesobjektumokból előkerült fontosabb leletekből. A kötet esztétikai értékét nagyban emelik az egész oldalt betöltő színes fényképfelvételek, amelyek romkertrészleteket és kiemelkedő szépségű, a limes vidékén előkerült tárgyakat ábrázolnak. Az archívfotók és a XVIII–XIX. századi felmérések közlései színesítik a könyvet. Az egyes limeserődítések térképeinél az olvasó képet kap a – régésztől gyakran igen sok fantáziát követelő – munkáról, amikor kis részletekből értelmes kiegészítésekkel kell az egészet összeállítani és értelmezni. Az érdeklődő utazót, múzeumlátogatót segíti a szerző azzal, hogy az egyes szakaszok tárgyalásánál megemlíti: melyik városban, melyik múzeumban került kiállításra az innen származó leletanyag. A mellékletként csatolt térkép nemcsak a jobb áttekintést szolgálja, hanem „terepejáráshoz”, Duna-menti turistaúthoz is jó tájékoztató.

T. Szőnyi Eszter

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó 1988, 643 lap.

**Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon.
Budapest, Akadémiai Kiadó 1988, 643 lap.**

Vármegyéink jelentős részének kialakulása a forrásokban szegény XI. századra esik. Így eleve le kell mondanunk arról, hogy a XI. századi megyéről gazdag adatanyag alapján rajzolhassunk képet. Ám a XI–XII. század fordulójától kezdve lassan, a XIII. század elejétől rohamosan növekedni kezd okleveleink száma. A királyi megyéről tehát igazán éles képet nem születése, nem virágzása, hanem hanyatlása, elmúlása idejéből kapunk, de ez a megfelelő óvatossággal lehetőséget ad a visszakövetkeztetésre; s miután – a jogtörténész Rábel László szavai szerint – nincs egyetlen intézményünk, amelynek múltja olyan messze korba nyúlna vissza, mint a megyéé, érthető, hogy történéseinknek könyvtárnyi irodalma van e kérdésről. A XVIII. században és a XIX. század első felében Anonymus volt nemességünk kedvenc olvasmánya, ha régi dicsőségét felidézni kívánta. Nem csoda, ha a megyék keletkezésének kérdésében is kételkedés nélkül elfogadták szavait. Ma már tudjuk, hogy Anonymus tudósítása nem alkalmas a magyarországi vármegyék kialakulásának megvilágítására, hiszen a névtelen jegyző a megyék vonatkozásában is saját kora viszonyait vetítette vissza a több mint háromszáz évvel korábban lezajlott honfoglalás időszakába. Más szóval ez azt jelenti, hogy Anonymust csak a XIII. század eleji vármegyék számának, felépítésének és szervezetének vizsgálatakor fogadhatjuk el szavahihető tanúnak.

A múlt század utolsó harmadának pozitívista történetírása sorra-rendre kutatta fel és tette közzé Árpád-kori okleveleinket: ezek segítségével immáron több reménnyel kísérrelhette meg jogtörténetírásunk ennek a magyar közigazgatásban alapvető és századokon át továbbélő intézménynek a feltárását. Csakhogy a kutatás éppen ettől az időtől kezdve egyre inkább az elméleti kinyilatkoztatások irányába tolódott el, melyeket gyakran politikai indítékok vezéreltek. A két világháború közötti szakirodalom azért hangsúlyozta – ha nem is mindig –, hogy a magyar megye mintájául Nagy Károly frank comitatusa szolgált, azaz frank–bajor (frank–német) alapokon nyugszik, mert ezzel kívánta hangsúlyozni a német befolyás régi gyökereit. Még szélsőségesebbé vált a helyzet a marxista irányzat uralomra jutásával: a Horthy-korszakban meghatározó helyzetbe került, a német mintát egyoldalúan hangsúlyozó nézet ellenhatásaként maga sem tudott mentes maradni napi politikai hatásoktól, így szükségszerűen jutott el a magyar államszervezet egészének – közte természetesen a megyének – szláv alapokon nyugvó gyökeréig. Ez a magyar kutatóktól

származó nézet aztán kapóra jött néhány szomszédos ország történéseinek – köztük elsősorban a román és csehszlovák történetírásnak –, hogy szélsőségesen túlhajtva a szláv minta jelentőségét, a honfoglaló magyarságtól elvitassanak minden államalkotó tevékenységet, s a kétségtelenül meglévő szláv elemeket az egész korai magyar fejlődésre átvigyük. Nyelvészeink, régészeink és jogtörténészeink legnagyobbjai szálltak vitába e túlzó elmélettel. 1958-ban megszületett Györffy György tanulmánya, ⁹³mely félreérthetetlenül leszögezi, hogy a magyar vármegyék a szláv zsupákra nem vezethetők vissza. Napjainkban pedig előtérbe került a belső fejlődés fontosságának hangsúlyozása, még ha ennek idejét és jelentőségét az egyes kutatók eltérő módon ítélik is meg. A szerző, a szakirodalom jelentős vonulatával teljes összhangban, Szent Istvánt tartja a magyarországi vármegye életrehívójának és megalkotójának. Ugyanakkor nem fogadja el azokat a vélekedéseket, amelyek a vármegyeszervezet alapjait már Géza fejedelem – netán elődei – korára vezetik vissza. Az az erőteljes német hatás, amely István és Gizella házasságával kezdődik, s az ezredforduló táján a koronakérdésben, a legelső oklevelek megszületésében, első törvénykönyveink megalkotásában és az önálló magyar pénzverés megindulásában tükröződik, ugyanennek a folyamatnak része.

A régebbi történetírás úgy vélekedett, hogy a Szent István alkotta kerületek nem voltak kikerekített vármegyék, még állandó központjuk sem volt, nem rendelkeztek meghatározott területtel, ennél fogva nem voltak zárt területi egységek sem, s csak a XIII. században (más felfogás szerint Kálmán idején) lettek földrajzi fogalommal. Ezeket a feltevéseket a szerző sorra megcáfolja, bár elismeri ugyanakkor, hogy a legkorábbi határok nem maradtak változatlanok. A megyék megszületésében korábbi politikai képződmények is szerepet játszottak, de nem a nemzetségek, hanem a törzsek. A megye kialakulása, területének megállapodása együtt haladt a püspökségek létrejöttével és a főesperességek kiformalódásával. A megye lényege a vár volt, melynek élén az ispán (*comes*) állott. Elsőrendű katonai szerepe volt a XI. században, s a várhoz kapcsolt népesség is alapvetően katonai feladatok ellátására volt kötelezve. Éppen ezért a várhoz tartozó birtokok közvetlen közelben, legfeljebb 25-30 kilométernyire, tehát 2-3 órai nyargalásra feküdtek. Ez a magyarázata annak, hogy a földből épült erősségek eredendően védelmi célt szolgáltak, ahol állandóan ugyan nem laktak, de ahova veszély esetén gyorsan behúzódhattak.

Érdekesen alakult a megye és a várispánság viszonya a joghatóság szempontjából. István 1001 körül keletkezett törvénykönyvének néhány cikkelyéből egyértelműen kitűnik, hogy az ispán joghatósága kiterjedt a kormányzata alatt álló egész területre, és nem csupán a királyi birtokokra. Ám amikor 1002-ben a pannonhalmi monostor felszentelésére került sor, a monostor népét Szent István kivette a megye és ispán fennhatósága alól. Az egyházak után az udvari szervezet emberei szabadultak ki az ispán igazságszolgáltató hatalma alól. A Szent László-féle III. törvénykönyv egyik cikkelye már a nádorispán fennhatósága alá utalta az udvarnokokat.

A világi és egyházi igazgatás kapcsolatának vizsgálatakor abból indult ki a szerző, hogy a vármegyék (számukat 30 körülire teszi) eredetileg csak egyetlen egyházmegye területén feküdtek. Az egyházmegyék viszont több vármegyét foglaltak magukba. Határaik a vármegyék határait követték, azzal estek egybe, de a főesperességek nem egy-egy megyét foglaltak magukba. Sopron megye területén három főesperesség létezett. Közülük a locsmáncsi csak a XIV. század végétől fordul elő a forrásokban. A másik két archidiaconatus közül a soproni már a tatárdúlást megelőzően, 1238-ban felbukkan, s a megyének a Fertőtől nyugatra eső részét foglalta magában. A rábaközi főesperesség igen korai időponttól, 1215-től adatolható.

Sopron megye kialakulásának időpontját illetően megoszlik a szakirodalom álláspontja. Az egyik nézet szerint már Szent István alatt létrejött (Belitzky János, Németh Péter), a másik aránylag késői időpontra, a XI. század végére teszi (Mollay Károly, Horváth Zoltán). A kérdés megválaszolása – a rendkívül gyér

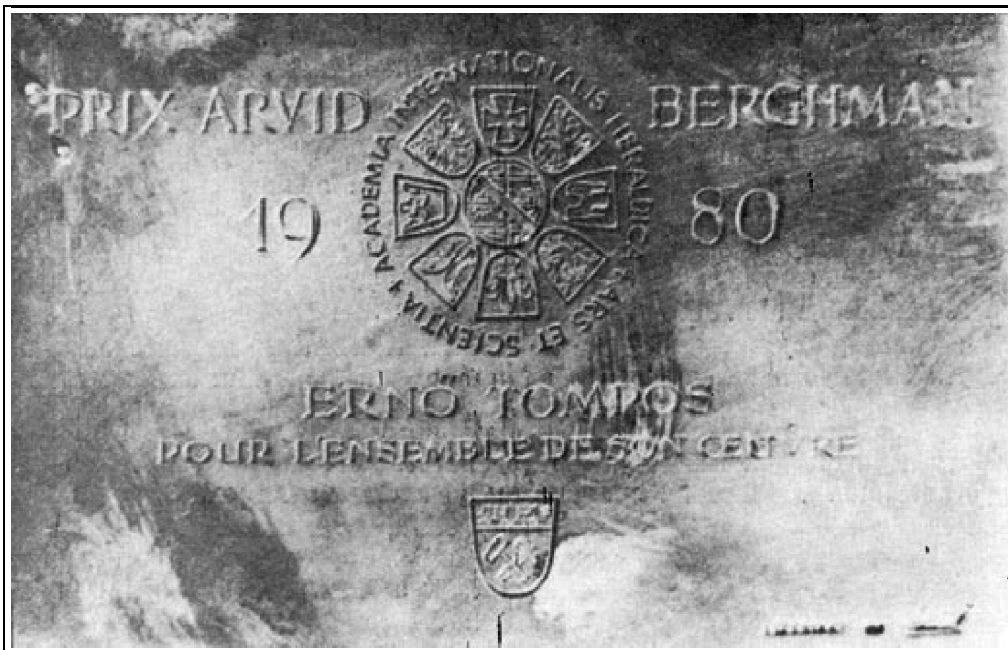
számú, esetlegesen fennmaradt forrásadatok miatt – hallatlanul nehéz. Kristó Gyula igen óvatosan foglal állást. Nem tartja kizártnak, hogy a megyei fejlődés a Rábaközéből indult el, mégpedig Kapuvár környékéről, mivel maga a vár fontos láncszem volt a határvédelmi erődítmények sorában. A magyar falvak a XI. század végére elérték a későbbi országhatárt, és benépesítették a Kapuvártól nyugatra elterülő vidéket. 1071-re már Sopron lett e terület központja, amelynek gerendavázas vára a régészeti ⁹⁴kutatások szerint római alapokon épült. Kapuvár viszont fokozatosan elveszítette jelentőségét. A soproni ispánt várispánként szerepeltetik az okmányok, s mellette a várszervezet élén a curialis comes, a várnagy (*castellanus*), illetve a falunagy (*maior ville*) állt. A várjobbágyság egyes tagjai a tatárjárás előtt nemekbe szerveződve (*de genere Kurth, de genere Quer*) bukkannak fel, hogy aztán az Árpád-kor végén mint valódi és nemes várjobbágyok (*veri et nobiles iobagiones Castri*) szerepeljenek.

Kristó Gyula könyve elképesztően hatalmas adatanyaggal igyekszik rendet teremteni a megyeszervezet rég vitatott kérdésében. Az eddigi értelmezésekkel vitatkozva fejt ki elméletét a vármegye és várispánságok Árpád-kori történetéről. S bár kisebb kiegészítések elképzelhetők még a kérdésben, de alapvető változtatásokra aligha kerül sor. A szerző műve olyan szilárd alap a vármegyék kialakulásának kérdésében, melyre bizton építkezhetnek a társadalomtudományok képviselői.

Kőhegyi Mihály

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

Molnár László írja: A SSz. 1989, 365. oldalán emlékeztünk meg arról a díjról, amelyet az Academia Internationalis Heraldica (Nemzetközi Címertani Akadémia) javaslatára 1971-ben alapítottak és Arvid Berghman nevét viseli. A magyarok közül elsőként Tompos Ernő vehette át 1981. április 28-án, a budapesti svéd nagykövetségen. A plakett fényképét most olvasóinknak is bemutatthatjuk (Lobenwein Tamás felv.).

95Fogarassy László írja: Macher Frigyes helyes észrevételével (SSz. 1989, 383) kapcsolatban közlöm, hogy Pozsonyban nem II. Ferdinánd második feleségét, Mantuai Eleonórát, hanem III. Ferdinánd harmadik feleségét, aki szintén a mantuai Gonzaga hercegi családból származott, szintén Eleonóra volt, de 1655-ben koronázták meg. Az első Mantuai Eleonórát valóban Sopronban, valóban 1622-ben koronázták meg.

Mollay Károly írja: Daniel Speer szoros felvidéki kapcsolatai miatt korábbi feltevésémmel (SSz. 1989, 355) ellentétben ma úgy látom, hogy munkájának címlapján szereplő, nyilván fiktív kiadási hely nem Kőszeg (*Güns*), hanem az Abaúj vármegyei Gönc (*Güntz*).

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / MUNKATÁRSAINK

MUNKATÁRSAINK

Dr. Fenyő István egyetemi tanár, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Dr. Fogarassy László ny. könyvtáros, ČS–851 01 Bratislava, Jakubovského ul. 121/II/4

Molnár László múzeumigazgató, 9401 Sopron, Pf. 145

Dr. Mollay Károly ny. egyetemi tanár, 1118 Budapest, Kőbölkút u. 11.

Király Tibor GYSEV-főtanácsos, Sopron, Mátyás kir. út 19.

Tatay Jenő, ny. gimnáziumi tanár, 9400 Sopron, Színház u. 23.

Dr. Hiller István könyvtári főigazgató, 9401 Sopron, Pf. 132

Puhmann Jenő okl. kohómérnök, 9400 Sopron, Szabadság körút 97.

Dr. Németh Alajos ny. hitoktató, 9400 Sopron, Béke út 11.

Dr. Kiss Jenő, egyetemi docens, 1052 Budapest, Pesti B. u. 1.

Lomoschitz Pál ny. óvóképzőintézeti tanár, 9400 Sopron, Deák tér 30.

Soproni József zeneszerző, a Zeneakadémia rektora, 1391 Budapest, Pf. 206

Nagy Alpár főiskolai docens, 9400 Sopron, Zerge u. 21.

Dr. Szabó Jenő író, 9400 Sopron, Madách u. 11.

H. Elek Mária ny. szerkesztő, 1101 Budapest, Pongrácz út 17., MN-épület, III. lépcsőház I/36

Dr. Metzl János, ny. kórházi főorvos, 9400 Sopron, Deák tér 35.

Dr. Kőhegyi Mihály múzeológus, 6501 Baja, Pf. 55

T. Szőnyi Eszter régész, „Xantus János” Múzeum, Győr

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

96 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger, Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

Fenyő, Stefan: Eine Dichterin im Zeitalter des ungarischen Klassizismus: Judith Takách von Duka (Duka, 1795–Ödenburg, 1836)

Fogarassy, Ladislaus: Wurde Paul Prónay während des westungarischen Aufstandes ein Legitimist? (Erklärung des Oberstleutnants Prónay vor der Untersuchungskommission des Verbandes „Etelköz” über die westungarischen Ereignisse des Jahres 1921, sowie über den zweiten Restaurationsversuch)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Molnár Ladislaus: Ladislaus Fogarassy 70 jährig

Mollay, Karl: Ödenburger Preise und Löhne vom Mittelalter bis 1750 (Randbemerkungen zum Buch von Desider Dányi und Vera Zimányi)

Kleine Mitteilungen

Király, Tiburtius: Ödenburg in der Philatelie. Achtzehnte Mitteilung

Tatay, Jenő: Johann Tatay (1789–1862)

Hiller, Stefan: Ein Beitrag zur neuesten Geschichte der Ödenburger Universität

Ruhmann, Jenő: Geographische Namen der Umgebung von Odenburg auf einer im 18. Jahrhundert vermessenen Landkarte

Németh, Aloysius: Eine Gedenktafel an der Wand der Kirche am Krutzenberg

Kiss, Jenő: Über die Raabauer Bretze

Kulturelles Leben in Ödenburg

Lomoschitz, Paul: Eröffnungsrede an der Ausstellung des 160jährigen Musikvereines (30. Sept. 1989)

Soproni, Josef: Eröffnungsrede am Weltmusiktag in Ödenburg (30. Sept. 1989)

Nagy, Alpár: Die zwölfte Gedenktafel

Nekrologe

Szabó, Jenő: Johann Mollay (1911–1989), Dr. jur.

Bücherschau

H. Elek, Maria: Szita, Szabolcs: Die Todesfestung. Zur Geschichte des Arbeitsdienstes und der Kriegsarbeit 1944–1945. Budapest, 1989 (ung.)

Metzl, Johann: Fogarassy, Ladislaus: Militärgeschichte der ungarisch-südslawischen Beziehungen 1918–1921. Sonderdruck aus „Baranyai Helytörténetírás 1985–1986, 537–574 (ung.)

Fogarassy, Ladislaus: Zsiga, Tiburtius: Gegen Horthy, für den König. Budapest 1989 (ung.)

Kőhegyi, Michael: Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn. Budapest, 1987

Hiller, Stefan: Molnár, Karl–Vaskó, Ladislaus: Vierzig Jahre demokratisches Unterrichtswesen. Wesprim, 1985 (ung.)

Mollay, Karl: Kovács I., Gabriel: Kurze Geschichte des Kalenders in Ungarn bis 1880. Historische und kultursoziologische Untersuchung des ungarländischen Kalenders. Budapest, 1989 (ung.)

Mollay, Karl: Kiss, Ludwig: Etymologisches Wörterbuch geographischer Namen. Budapest, 1988⁴ (ung.)

T. Szőnyi, Esther: Visy, Zsolt: Der römische Limes in Ungarn. Budapest, 1989 (ung. und dt.)

Kőhegyi, Michael: Die Ausbildung der Komitate in Ungarn. Budapest, 1988 (ung.)

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Inhaltverzeichnis

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Elhangzott 1989. szeptember 22-én, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szombathelyi vándorgyűlésén.

2 (Megjegyzés - Popup)

„A határban a Halál kaszál ...” (Budapest, 1963) c. kiadvány szövegének 347 oldalából csak 31 oldal a nyugati-magyarországi felkelésre vonatkozó válogatás. Jóval kimerítőbb e sorok írójának szerkesztésében megjelent válogatás a Soproni Szemle 1986-os évfolyamában.

3 (Megjegyzés - Popup)

Fényes „A Scheftsik eset” cím alatt csak néhány sort írt az adatgyűjtésről. Nyilván mindent kimerített, mert az államügyészség ötszáz bírói ítélet nélküli kivégzést tartott nyilván, az ellenforradalmi bíróság ítélete alapján hatvannyolc embert végeztek ki. A Prónay-különítmény rovásán 150 halálos áldozat van. (A román királyi hadsereg a magyar proletárdiktatúra leverése kapcsán 647 embert végzett ki!)

4 (Megjegyzés - Popup)

Konkrétan a kézirat 225–232. oldalain van a XLIII. okmány sűrűn gépelve, ezzel a bevezetéssel: „Miután ezen bizottság tagjainak inkorrekt és szabálytalan eljárása és magatartása a helyzetet igen elmérgesítette, az ügyek nemcsak hogy békés elintézését nem nyertek, hanem egy tengeri kígyóvá fejlődtek, mely levél- és iratváltást, azután lovagias ügyeket is kiprovokált. Szükségesnek látom ezen sok okmány közül naplómban a megnevezett memorandumot leközölni, amely így hangzott: ...”

5 (Megjegyzés - Popup)

Prónay nem választás útján, hanem önhatalmúlag vette át a fővezérséget a felkelők fölött 1921. szeptember közepén, a Sopron környéki (nagymartoni és kismartoni járás) felkelők csak Lajtabánság kikiáltása után ismerték el. Nem választotta meg magát bánnak sem, csak hadügyi előadó volt a lajtabánsági kormányzótanácsban. Az államhatalom Lajtabánságban az ő kezében volt és maradt.

6 (Megjegyzés - Popup)

Ezen a „jogalapon” kreálta Prónay 1929-ben az ismert „Lajtabánsági emlékérmét”, ezüst és bronz fokozattal. Aranyból egyetlen érme készült.

7 (Megjegyzés - Popup)

A „közre” szót a memorandum szövegében nem találtam, nyilván Prónay másolás közben elfelejtette begépelni.

8 (Megjegyzés - Popup)

Ranzenberger Jenő (később vitéz Ruszkay) őrnagy.

9 (Megjegyzés - Popup)

Ranzenberger Viktor népfölkelő százados.

10 (Megjegyzés - Popup)

Töpler Iván fia volt Töpler Kálmán soproni polgármesternek. Nem találtam nyomát annak, hogy vajon összeköttetésben volt-e a Friedrich–Urmánczy féle szervezkedéssel.

11 (Megjegyzés - Popup)

Azaz Sigray hallgatólagos hozzájárulásával vette kézbe a Soprontól délre álló szabadcsapatok vezetését, amit előzőleg Gömbös is felajánlott neki.

12 (Megjegyzés - Popup)

A kihagyott részben Prónay a szombathelyi karlisták kísérletéről beszél, amelyet Lehár ezredes kiszabadítására tettek. Erről bővebben a szerzőtől: „Lehár ezredes a Prónay-felkelők fogságában” (SSz. 1975, 348–351.).

13 (Megjegyzés - Popup)

A felsőpulyai kivégzésről van szó. Ekkor lőtték agyon tévedésből és teljesen ártatlanul Sántori László felkelőtisztet. A másik két kivégzett bűnössége is vitás.

14 (Megjegyzés - Popup)

Az 1921. augusztus 28-án kiürített „A”-zóna ténylegesen senki földje, jogilag október 3-ig még mindig magyar terület volt, tehát a magyar kormánynak joga volt Prónayt Nyugat-Magyarországról (pontosabban: az „A”-zónából) kiutasítania. A magyar kormány október 3-án adta át az Ausztriának ítélt területet a soproni antant-tábornoki misszióknak, amikor a „B”-zónát is kiürítette.

15 (Megjegyzés - Popup)

A „Feltámadás” az Etelközi Szövetségnek a nyugat-magyarországi akció irányítására szolgáló szerve volt.

16 (Megjegyzés - Popup)

Lajtabánság kikiáltására céloz. Ezzel összefüggésben írja Maderspach Viktor felkelőalvezér, aki Ostenburgtól kapta ellátmányát, hogy Apáthy László százados személyesen közölte vele: Prónay „hadseregparancsnoknak” nevezte ki. Nem fogadta el a kinevezést (lásd memoárjait SSz. 1979, 35), ami azzal magyarázható, hogy ekkor már Gebhardt Pál parancsnokolt a Sopron környéki felkelők fölött, amit Prónaynak – ha kellenél is – tudomásul kellett vennie.

17 (Megjegyzés - Popup)

Habár Apáthy Lajtabánság kormányzótanácsának elnöke volt, Prónay ezúttal csak összekötő tisztjeként említi. Ha az „Ostenburg-felkelők” lefogták, ez visszahatás is lehetett a Héjjas-felkelők ellenséges magatartására.

18 (Megjegyzés - Popup)

Pontosabban: Szombathelynek a Ranzenberger zászlóalj, Sopronnak pedig a Budaházy-féle II.

felkelőhadsereg (szabadkirályválasztók) általi elfoglalásáról van szó. Az utóbbi meg is történt.

19 (Megjegyzés - Popup)

Zavaros fogalmazás. Pontosabban: Taby felkelőcsoportjának csendőrnek visszaöltözve Torony és Olad felől kellett volna elfoglalnia Szombathelyt. Körmenden állt a Ranzenberger-csendőrzászlóalj.

20 (Megjegyzés - Popup)

Prónay itt a Horthy kormányzónál lefolyt értekezlet előtti napra, 1921. október 30-ra tér vissza.

21 (Megjegyzés - Popup)

Ha Prónay egyszerűen zászlóaljról beszél, az a korábbi Prónay-, akkoriban Ranzenberger féle I. országos csendőrtartalékszászlóalj. A II. számú volt az Ostenburgé, amely a budaörsi csata után a kormányzó csapatainak a fogságába került.

22 (Megjegyzés - Popup)

Pontosan: 1921. november 5-én.

23 (Megjegyzés - Popup)

Prónay-napló kézírata III/234. o. XLIV. sz. okmány.

24 (Megjegyzés - Popup)

Tanulságos ebből a szempontból, amikor 1530. máj. 20-án Fleischhaker Péter gondnok a tanács előtt elszámol a várárokmenti Boldogasszony-templom vagyonának a kezeléséről, a következő pénznemeket sorolja fel, átszámítva őket dénárfontokra *is*: *schoftreiber* ('Schaftreiber: birkahajcsár') (fontja 60, ill. 70 krajcár, azaz 240, ill. 280 bécsi dénár), bécsi dénárt, magyar aranyforintot, régi magyar pénzerméket, régi hatosokat (*sechser*), *patzen vnd khreitzer*, forgalomban már nem lévő pénzerméket, *Budschandl* és filléreket (*haller*), továbbá *in einem sagk eingewantwurt* 100 dénárfontot (Lad. XXXV nr. 1/b). A sokféle pénznem kezelése és átszámítása bonyolulttá tette a pénzügyleteket. A *schoftreiber* használatára még vö. I/7: 288.

25 (Megjegyzés - Popup)

Pl. a szerzők érthető okokból lemondtak arról, hogy a szőlőművelés minden fázisának béreit bemutassák, a helytörténetírás – éppen a szőlőművelés jelentős soproni szerepe miatt – azonban nem mondhat le róla. Az összes fázis figyelembe vétele nemcsak az ártörténet szempontjából fontos, hiszen így megállapítható a szőlőművelés és a szőlő feldolgozásának módja is. Erre vö. SSz. 1941, 114 és a hozzátartozó táblázatot.

26 (Megjegyzés - Popup)

A Fő tér 2. számú háza helyén állt, eredetileg két házból egyesített ház 1493-ban 126 magyar forintért kelt el, 1525-ben pedig a városi tanács 100 magyar forintot kínált fel érte.

27 (Megjegyzés - Popup)

Mohl Adolf: Lövő története. Győr, 1931, 123–124

28 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1909, 1342–1343

29 (Megjegyzés - Popup)

Merényi Oszkár: Berzsényi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. Bp, 1938, 29

30 (Megjegyzés - Popup)

Váczy János: Berzsényi Dániel életrajza. Bp., 1895, 116–118

31 (Megjegyzés - Popup)

Lásd: Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között. Sopron, 1975. (A Soproni Szemle Kiadványai. Új sorozat 8. sz.), 181–186.

32 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 197.

33 (Megjegyzés - Popup)

Az Erdészeti és Faipari Egyetem Levéltárában.

34 (Megjegyzés - Popup)

Lásd részletesebben: Petőcz Pál: Az egyetemi és főiskolai hallgatók második világháborús történetéhez. Századok. 1986,2.334; Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára 4/c 2769/2781/–1944. Uo. 2971/1944; Országos Levéltár K.638.VKM. iratok 3.cs.3807–1945. március 21.

35 (Megjegyzés - Popup)

Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára Dokumentációs Gyűjtemény.

36 (Megjegyzés - Popup)

Gábor Imre–Horváth Árpád: A haditérképek históriája. Budapest, 1979.

37 (Megjegyzés - Popup)

Városi Levéltár: SvT 1/1–1/18.

38 (Megjegyzés - Popup)

A továbbiakban minden magassági adat az Adria feletti szintre vonatkozik.

39 (Megjegyzés - Popup)

Kérésre 1950-ben Orovitsch Ferenc levélben közölte velem a Kurucdombbal és személyével kapcsolatos

háborús eseményeket. A Szt. István plébánia történetéről naplószerű feljegyzések az ottani plébániahivatalban Orovitsch Bágyogszovátra helyezései, „Historia Domus” címen. Írta Dr. Simon Lajos c. kanonok, a Szt. István templom plébánosa. Koloszar Józsefnek, a Szt. István Egyházközség egykori képviselőtestületi tagjának közlései. Ma is élő egykori kongreganisták, a kurucdombi Kis Szt. Teréz Máriakongregáció vezetőségi tagjainak, az Egyesület jegyzőjének stb. közlései.

40 (Megjegyzés - Popup)

A zsúfolt (pótszékes), felforrósodott hangulatú nézőtér előtt elhangzott magyar és német nyelvű beszédre azért került sor szeptember utolsó napján, hogy azon, s az azt követő hangversenyen, a Bad Wimpfenből érkezett volt soproniak népes csoportja is részt vehessen. Ez főként Venesz Ernő érdeme. Ennek az estnek, valamint a volt Zeneegyesület emlékeit bemutató kiállításnak és a Horváth emléktábla avatásának előkészítésében Nagy Alpár, Fohner János, Dárdai Árpád, Venesz Ernő, Horváth Zoltánné (LDMK), Horváth Jenő és Kovács László működött közre.

41 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 43–48; Soproni szobrok, emléktáblák, domborművek, monogramok. 12., 16., 21–28. Sopron, Városi Levéltár, szerző és évszám nélkül; a Városi-Járási Könyvtár Kurucdombi Fiókkönyvtárának Honismereti szakköre: Sopron emléktáblái, emlékművei, köztéri szobrai. Sopron, 1981. 14–16. Sopron zenei múltja. (Továbbá: zenei vonatkozású fényképek. N.A.); Nagy Alpár: Zenei emléktáblák, emlékhelyek, szobrászati alkotások Sopronban. Sopron, 1989. Kézirat. A Soproni Zeneegyesület megalakulásának 160. évfordulójára rendezett programsorozat részeként. Az emlékművek, emléktáblák, emlékhelyek: Daloskő (Dalárhegy, 1864); a Soproni Dalfűzér (Liederkranz) emlékoszlopa a Nándor-magaslaton (1878); Liszt Ferenc mellszobra (1893); Goldmark Károly domborműves táblája (1930, illetve 1955); Lehár Ferenc emléktáblája (1935); Liszt Ferenc domborműves emléktáblája (1936); a Daloshegy „Páholy”-án az Altdörfer-emlékpad (1941); Altdörfer Viktor emléktáblája (1942); Zupancic Miklós Károly emléktáblája (1942); Vándor Sándor-emléktábla (1967); Liszt Ferenc-emléktábla (1975); Kurzweil Ferenc-emléktábla (1978); Rauch András domborműves táblája (1979); Bartók Béla domborműves táblája (1981); Liszt Ferenc domborműves táblája (1986); Horváth József fejbábrázolása és bronz táblás felirata (1989).

42 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Ősz '89. Kisalföld, 1989. szeptember 16; Készülődés a zene ünnepére (V. G.). Kisalföld, 1989. szeptember 29.; Hétféve-ünneplőben, Soproni Hírlap, 1989. október 6.

43 (Megjegyzés - Popup)

Augusztinovicz Elemér: Horváth József (1900–1979). SSz, 1980, 83–85.

44 (Megjegyzés - Popup)

Az iskola V., VI. tagozatos osztályainak kiségyüttese előadta: Gloria ... (kánon), Palestrina: Egy márványszoborhoz, Kodály: Katalinka; magyar népdalcsokor műsorszámait, vezényelték: Ujjné Keszei Márta, Pirgerné Megyeri Zita.

45 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Ötven éve történt. Horváth József hegedült. Kisalföld, 1969. május 18. Szerepeltek még: Visnyai Aladár, Mészáros Sándor, Schwartz Rózsi, Takács Jenő.

46 (Megjegyzés - Popup)

Franz Drdla morva származású hegedűvirtuóz és zeneszerző.

47 (Megjegyzés - Popup)

Radó Ferenc: Háromszáz hangverseny karmestere. Kisalföld, 1964. január 25. (Horváth József fényképével). Az újságcikk szerint Kárpáti Sándor küldött levelet Horváth Józsefnek Budapestre: „Jó hegedűsnek ismertünk meg. Gyere Sopronba, tanítsd a fiatalokat” (részlet), keltezése: 1925 júniusából.

48 (Megjegyzés - Popup)

Kárpáti Sándor: Húsz esztendő Sopron zenei életéből. In: Sopron és Sopronvármegye Ismertetője 1914–1934. Sopron, 1934, 104–109. Krónika a soproni zenei élet kimagaslóbb, fontosabb eseményeiről 1914–1934.

49 (Megjegyzés - Popup)

Svm. és SH. 1925. augusztus 23., továbbá SH. 1925. szeptember 3, 11.

50 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A soproni képzőművészet és zenei művelődés története 1845–1948. Sopron, 1962, 63.

51 (Megjegyzés - Popup)

1975. október 8-án búcsúztunk tőle.

52 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre i.m. 63. A Horváth-házaspár első közös hangversenyét 1926. február 4-én adta.

53 (Megjegyzés - Popup)

SH. 1929. szeptember 21: „Horváth József hegedűművészt választották meg izgalmas vita után a zeneiskola igazgatójává”.

54 (Megjegyzés - Popup)

1938 őszén a zeneiskolát átvette a város, helyet adott neki a Csengery u. 13. sz. alatt, a volt MOVE székházban. Az avató ünnepséget szeptember 11-én tartották. 1945-ben kritikussá vált a helyzet: megsemmisült az épület, tanítás céljára alkalmatlanná vált; újra „hontalanok” lettek az iskola növendékei, tanárai. Gyakran változtatták helyüket, majd az államosítás után elfoglalhatta helyét – mai helyét – a város egyetlen zenei intézménye, az egykori Russ-palotában.

55 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai i.m. 65.

56 (Megjegyzés - Popup)

Kisalföld, 1964. január 25. (Horváth József Beethoven VI., Pastoral-szimfóniáját vezényelte – egyebek között – bemutatkozó zenekari hangversenyén, 1930-ban.)

57 (Megjegyzés - Popup)

SH. 1938. október 29.: „Gárdonyi Zoltán lemondott a zeneegyesületben viselt karnagyi tisztségéről.”

58 (Megjegyzés - Popup)

Tagjai voltak még: Hoffer Ottó (II. hegedű), Jausz Ottó (brácsa), Zupancic-Hübner Miklós (cselló), majd Baranyai Gyula, illetve Graff Vilmos (cselló), Flórián György, illetve V. Simon Atala (zongora), később Szegegyi Árpád (brácsa), Gombás Ferenc (cselló).

59 (Megjegyzés - Popup)

SH. 1934. április 10. Az egyesületi hangverseny április 9-én volt.

60 (Megjegyzés - Popup)

A fiatal művésznő 1933-ban a nemzetközi Liszt-verseny győzteseként került a zenei érdeklődés középpontjába. Horváth József 1964-ig tartó karmesteri munkájának időszakában még sokszor zongorázott Sopronban (1937. XII. 7., 1947. XII. 13., 1951. VI. 10., 1952. VI. 21., 1956. VI. 27., 1958. IX. 7., 1961. VI. 8., 1964. VI. 27.).

61 (Megjegyzés - Popup)

Zeneszerzői műhelyéből valók az alább felsorolt, Sopronban is előadott kompozíciók: Örök szép, Álom vagyok, Nem jó..., Mécses (Falu Tamás, Somlyó Zoltán verseire, ének–zongora), Magyar visszhang (Falu Tamás versére, énekkar, zenekar), Assisi Szent Ferenc (szimf. költemény, énekkar, zenekar), Kis magyar szvit (a Vadrózsákból), Kék Adrián (vegyeskar), Céba nádor (kantáta), Hegedűverseny (D-dúr, op. 6.), Ha úgy lehetne meghalni (szóló-ének, zenekar), Erdélyi népdalok (hárfa, zenekar), Kapuvári népdalok (vegyeskar).

62 (Megjegyzés - Popup)

A levél kelte: 1939. május 17. (Horváth Marietta gyűjteményes anyagából) Az énekes ifjúsági mozgalomnak Sopronban (1939–1943-ban) „lelkei” voltak még: Gárdonyi Zoltán dr., Nádasi Alfonz, Radó Ferenc, Kóh Ferenc (és még sokan mások).

63 (Megjegyzés - Popup)

A levél kelte: 1939. október 29. (Horváth Marietta gyűjteményes anyagából).

64 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Ez az írás 1939. október 20-án jelent meg a SH.-ban „Gondolatok egy hangversennyel kapcsolatban” alcímmel. Horváth József írásaiból: Bartók Béla Sopronban (SH. 1928. november 25.); A Bartók hangverseny (uo. december 4.); A zeneiskolák feladata (uo. 1929. augusztus 18.); A zeneiskola kamarazene

tanfolyama (uo. 1929. szeptember 1.); Van-e Sopronban zenekultúra? (uo. 1934. december 1.); Liszt Ferenc magyarsága I–II. rész (Svm. 1936. április 4, 5.); A zene szerepe az egyén, a társadalom és a nemzet életében (Előadás. Svm. 1938. október 9.); Az első „Éneklő ifjúság” Sopronban (SH. 1939. május 11.).

65 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a SH. 1942. május 27-i számát!

66 (Megjegyzés - Popup)

SH. 1942. november 3.

67 (Megjegyzés - Popup)

SH. 1942. november 21.

68 (Megjegyzés - Popup)

SH. 1942. november 24.

69 (Megjegyzés - Popup)

SH. 1943. április 10. (IV. bérleti hangverseny) J. Haydn nagy művét még előadták 1955. június 10-én.

70 (Megjegyzés - Popup)

1943. június 5-én, a VI. bérleti hangversenyen (ösbemutató!), a szólót Varga Tibor játszotta, a zenekart a szerző vezényelte. Lásd még: SH. 1943. június 6., Függetlenség 1943. június 13., Új Magyarország 1943. június 13.

71 (Megjegyzés - Popup)

1944. május 14-én, a Szent Mihály-templomban, 1944. június 10-én a Városi Színházban; „Soproni művészek a Zeneegyesület utolsó bérleti hangversenyén”, SH. 1944. június 11.

72 (Megjegyzés - Popup)

Tagjai voltak: Horváth József (I. hegedű), Horváth Marietta (II. hegedű), Lomoschitz Pál (brácsa), Dr. Fendlerné Garai Margit (cselló).

73 (Megjegyzés - Popup)

A Zeneegyesület városi kezelésben lévő zeneiskoláját már korábban államosították.

74 (Megjegyzés - Popup)

Parragi György: Sopron élni akar. Magyar Nemzet, 1954. október 8.

75 (Megjegyzés - Popup)

Vö. 9. sz. jegyzet!

76 (Megjegyzés - Popup)

Kisalföld, 1964. november 28: Ami hiányzott (W. I.)

77 (Megjegyzés - Popup)

Kisalföld, 1965. január 21: Kitüntették Horváth Józsefet (-ó) (Zuber Titusz a megyei tanács, Turcsányi Emil a Zenetanárok Munkaközössége, Horváth Imréné a városi tanács művelődési osztálya, Dr. Fendlerné Garai Margit a zeneiskola tanári kara, Klafszy Henrik a szimfonikus zenekar nevében búcsúzott Horváth Józseftől.)

78 (Megjegyzés - Popup)

Rázó Emőke a zeneiskola tanulói, tantestülete és a jelenlévők nevében szalagos babérkoszorút helyezett el az emléktábla alatt, miközben egy 1938-as rádiófelvételről (!) H. Dessewffy Bella énekhangját hallgatták az egybegyűltek. A művésznő két Liszt-dalt énekelt a Soproni Liszt Ferenc Zeneegyesület zenekara kíséretével, Horváth József hangszerelésében, vezényletével. (Az eredeti zenei anyag – hanglemezen – a Horváth-házaspár gyermekeinek tulajdonában van.)